

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1941. évi folyam * III. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

ESZTERGOMI BENEDICTIONALE.

(XI. SZÁZAD.)

A zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben, három magyar szerkönyv került Zágrábba. A Gondviselés kegyéből mind a három fennmaradt idáig a zágrábi érseki könyvtárban. Ezek egyike a *Hahóti kódexnek* elnevezett *Sacramentarium S. Margaretae*,¹ jelzése MR 126; 1073—1092 közt készült egy apátság számára, melyet a kéziratból: *monasterium S. Margarete virginis sub regula sancti Benedicti*-nek ismerünk meg. Ezt KÜHÁR FLÓRIS a hahóti apátsággal igyekezett azonosítani annak alapján, hogy Hahótot Szent László a somogyvári Szent Egyed-apátsággal egyesítette. A másik HARTVIK győri püspök *Agenda Pontificalis*-a² (jelzése MR 165); ezt biztosan 1100 előtt írták. A harmadik Zágrábban őrzött, magyar eredetű szerkönyvről jelen tanulmányunk kíván foglalkozni. Ez a XI. századi esztergomi *Benedictionale*, mely a másik két kézirattal együtt került 1094-ben Zágrábba, mint a zágrábi liturgia egyik alapvető szerkönyve.

Pergamen-kézirat ez; a XI. század végén, karoling-írással írták. A foliók mérete — a 21. fólión mérve — 156 × 221 mm. A másik kettőhöz viszonyítva ez a kódex meglehetősen sérült állapotban van. Nincs már kötése és az utolsó lapok sarka erősen be van hajlítva. Mégis a kézirat maga jól olvasható. A fóliókat DOM GERMAIN MORIN látta el sorszámokkal, midőn a világháború után Zágrábban töltött néhány hónapot. 114 fóliót számlált a kéziratban. A kódex nagyrészt *Benedictiones episcopales*-ből, azaz a püspök által a főpapi misében a Pater Noster után a nép fölött mondott áldó imádságokból áll; másik felében

¹ V. ö. a Hahóti-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRIS-tól fordított és kiegészített tanulmányomat. MKszle. 1938.

² V. ö. a Hartwick-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRIS-tól fordított tanulmányomat. MKszle. 1941.

főpapi szertartások vannak, úgyhogy a *Benedictionale* és *Pontificale* anyaga egyesül benne. Mivel pedig a nagyobb részt (1 fol.—81 fol.) főpapi áldások töltik meg, ezért egyszerűen *Benedictionalenak* nevezzük. Zágrábi jelzése: MR 89.

Tartalma: 1—81. fol.-ókon *Benedictiones pontificales*.³ Mégpedig az 1—64 v. foliókon az advent I. vasárnapjától Pünkösöd után a XVIII. vasárnapig terjedő évszaki áldások vannak (*Temporale*). A 64 v. fol. után legalább egy quaternio hiányzik, mert a 65. fol. nem a Pünk. ut. vasárnapig folytatja, hanem a Szent Lőrinc vigiliáján (aug. 9.) mondott főpapi áldással. A 65. fol. tehát folytatása egy rövidített *Sanctorale*-nak, mely a *Sacramentarium Gregorianum* módján a *Temporale*-ba van illesztve. Ez a 19. fol.-ón kezdődik Szt. Szilveszter ünnepével (dec. 31.); további részei a 19—24 és 65—70 foliókon keverednek a *Temporale*-vel. Szilvesztert megelőzők a 10—12 v. foliókon a *comites Christi*: Szt. István, János és az Aprószentek nyolcadaikkal; csak az Aprószenteknek nincs nyolcados ünneplése.

A *Temporale*-hoz tartoznak: 4 vasárnap *in aduentu domini* a megfelelő feria IIII és feria VI-kkal, a karácsony vigiliája, a karácsony ünnepe és az előbb említett *comites Christi* (Szt. István, Szt. János); Vízkereszt vigiliája és nyolcaddal. Aztán 5 vasárnap *post natiuitatem Domini*, megint a hozzájuk tartozó feria IIII. és fer. VI-val; majd a Bőjtelő-vasárnapok ugyancsak a fer. IIII. és fer. VI-val; a nagyböjt; húsvét teljes nyolcadával, 5 vasárnap húsvét után; *litaniae minores*, áldozócsütörtök, a rákövetkező vasárnap; Pünkösöd vigiliájával és nyolcadával; *Dominica de Sancta Trinitate* (fol. 51 v.) 18 vasárnap pünkösöd után. A 64 v. fol. második áldása: „*Vota nostra clementer intendat et peccata omnia*“ — hirtelen abbamarad és a 65 folión nem ennek folytatása következik, hanem Szt. Lőrinc vigiliája első áldásának folytatása (aug. 9.): „*et condignas non existimetis. Amen.*“

A MR 89 jelzésű *Benedictionale* szentek ünnepeit tartalmazó része (*Sanctorale*) rövidített *Sanctorale*, csak a jelentősebb ünnepek vannak meg benne. Ez se maradt ránk teljes egészében, mert a Gyümölcöltő (*Annuntiatio sancte Marie* fol. 23 v.) után a Szent Lőrinc vigiliájáig (fol. 65) terjedő időszak szent ünnepei kimaradtak. Hiányzanak tehát a márc. 26.—aug. 8. közötti szent ünnepek. Aztán megint szentek ünnepei következnek a 65—69. foliókon.

MR 89 mai állapotában a köv. szent ünnepek találhatóak meg:

In natiuitate sancti Stephani — *in natiuitate sancti Iohannis* — *in natiuitate Innocentium* — *in octaua sancti Stephani* — *in octaua sancti Iohan-*

³ Már G. MORIN megállapította (*Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* VI. 1926. 60. l.), hogy MR 89 *benedictiones pontificales*-ei egyeznek az Alkuin függelékében (a *Sacr. Gregorianum*hoz) összegyűjtöttekkel. Rendszerint minden *feriához* vagy ünnephez kétféle *Benedictio* van (néhány kivétellel). Ezek a formuláruk csak részben azonosak a corbie-i *Sacramentarium Gregorianum*-val (MIGNE PL. 78. 26—212.). Ugyanezt mondhatjuk a MR 124. zágrábi *Pontificale benedictioiról*.

nis — in natiuitate sancti Silvestri — in natiuitate sancti Pavli Primi Here-
 mite — in natiuitate sanctorum martyrum Fabiani et Sebastiani — in natiui-
 tate sancte Agnetis — in natiuitate sancti Timothei Apostoli, — in conversione
 sancti Pavli — in Purificatione sancte Marie — in Cathedra sancti Petri
 Apostoli — in natiuitate sancti Mathie Apostoli — in natiuitate sancti Vin-
 centii Martyris — in natiuitate sancti Gregorii Pape — in natiuitate sancti
 Benedicti abbatis — in annuntiatione sancte Marie — in uigilia Sancti Lau-
 rentii martyris — in die sancto — in assumptione sancte Marie — in decol-
 latione sancti Iohannis Baptiste — in natiuitate sancte Marie — in exaltatione
 sancte Crucis — in Honore sancti Michahelis — in uigilia omnium Sancto-
 rum — in festo omnium sanctorum — in natiuitate sancti Martini — in
 natiuitate sancte Cecilie — in natiuitate sancti Andree — in natale sancti
 Nycolai.

A 70—75. fol.-ókon a Commune Sanctorum-hoz tartozó Benedictiones pontificales vannak.

A 75—81. foliókon a votivmisékhez tartozó főpapi áldások találhatók. Ezek a votivmisék vannak feljegyezve: In ordinatione episcopi — in conuentu episcoporum — Quando fratres ad sua redeunt — Super Regem in Synodo — Super Regem tempore Synodi — in tempore belli — Pro mortalitate — Pro iter agentibus — Pro navigantibus — Super ancillas Domini — Super Sponsum et Sponsam — In Synodo I. die — In III. die — De sancta Cruce quando volueris. 81 v. fol.: Oratio simul et benedictio pontificis ad confirmandos pueros⁴ 83—97 v. fol.: Ordo qualiter in Romana ecclesia ecclesiastici eligendi sint et consecrandi.⁵

98—114. fol.: Ordo ad dedicandam ecclesiam.⁶

114 fol. De confirmatione puerorum (későbbi beírás) 114 v. fol. A főpapi ruhák felöltésekor mondott imádságok; a mise lépcsőimája, *Confiteor*, *Aufer a nobis* (későbbi beírás).

Ezzel a Benedictionale-val eddig két tudós foglalkozott: Dr. FRANJO FANCEV „O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj“ (Zbornik Kralja Tomislava, Zagreb, 1925, 537—8) című tanulmányában; aztán DOM GERMAIN MORIN OSB. „*Manuscrits liturgiques Hongrois des XIe et XIIe siècles* (Jahrbuch für

⁴ MR 89 itt közölt bérmálási szertartása megegyezik a *Hartwick-pontificale*, MR 165 ritusával (közölve KNIEWALD: Liturgika. Zagreb, 1937. 339.), csak egy toldás van, későbbi kéz írta: ut replearis Spiritu Sancto et habeas uitam aeternam. Ezzel ellentétben a MR 89-ben, a 114. fol.-ón későbbi kéztől írt bérmálási szertartás jelentősen rövidebb és másított. (Közölve KNIEWALD: Liturgika. 340. l.)

⁵ Közölve KNIEWALD: Liturgika. Zagreb, 1937. 364—371.

⁶ Az oltárszentelésnél MR 89. 112. fol. szerint a püspök a kis sepulchrumba a tömjénzemeken kívül még tres portiones corporis Christi is elhelyez és: et tunc imponantur reliquie in confossione.

Liturgiewissenschaft VI. Münster, 1926, 60—3) című cikkében. Igazában MORIN tanulmányozta először ezt a kéziratot és nyilván ő volt az, aki FANCEV akkori egyetemi könyvtárigazgató figyelmét az érseki könyvtár emez és más liturgikus kézírataira felhívta. Ezek a kéziratok szerződés alapján az egyetemi könyvtárban voltak tárolva. Pusztán technikai okokból jelent meg MORIN cikke valamivel később, mint FANCEVÉ. Ezért járnak mindketten külön úton, mint ezt a *Habóti kódex* (MR 126) és a *Missale antiquissimum* (*Hartvik-kódex* — MR 165) esetében láttuk.

Mivel dr. FANCEV már eleve hajlamos arra, hogy a horvát liturgia forrásait és mintáit, ha magában Horvátországban nem található meg, Csehországban keresse, MR 89 *Benedictional*éről (tévesen mondja Sacramentariumnak) is az a véleménye, hogy Csehországban keletkezett. Két okra hivatkozik. Az elsőt az egyházi rendek feladásánál a 85. folión szereplő helynevekben kereste. Azt hitte ugyanis, hogy ezek a helyek Csehország felé utalnak, de a kérdést nem dönti el, mert a helyek azonosítására nem volt akkor módja. A domus sancti Adalberti és a monasterium sancte Margarete (Brevnov!) említése a helynevek közt könnyen ebbe az irányba csábították dr. FANCEVET.

Ebben a nézetében megerősítette az a körülmény, hogy a 40. fol. O kezdőbetűjébe valaki később gótikus írással egy nevet írt be, melyet dr. FANCEV *Dyonisus Bohemus*nak olvasott. Ugyanezen fol. D kezdőbetűje helyett valaki bizonytalan vonásokkal nehezen felismerhető címert rajzolt és alája gótikus írással olyasvalamit írt, amit FANCEV megint *Bohemus episcopus*nak olvasott. FANCEV itt egy csehszarmazású zágrábi püspököt vélt felfedezni.

Megkértem dr. BARADÁT, a zágrábi egyetemen a paleográfia tanárát, olvassa el ezeket az utólagos beírásokat. Arról, mit olvasott ki belőlük FANCEV, szándékosan nem szóltam, hogy ne gyakoroljak semmi befolyást BARADÁRA. BARADA rögtön, első tekintetre: *Dyonisus Boljicinus*-nak olvasta a beírást. Most már megkérdeztem, nem lehetne-e ezt Dionisus Bohemus-nak olvasni? BARADA erre ezt a kétszer leírt szót tüzetesen megvizsgálta és végérvényesen kijelentette, hogy csak a *Boljicinus*-olvasás a helyes és lehetséges. Valóban, ha nagyítóval vagy ami még jobb, vetítőgépen nézzük az egyes betűket, világosan látjuk, hogy a

harmadik betű nem gótikus *h*, hanem *lj*; a negyediket sem *e*-nek, hanem *c*-nek kell olvasni, az ötödik és a hatodik nem *m*-ként olvasandó, hanem *in*-nek, az *i*-n ott van a pont, éppúgy, mint a *Dyonisus* *i*-betűjén. Itt tehát nincs szó *Dyonisusról*, a cseh-ről, hanem egy *Boljicinus* melléknevet viselő *Dyonisusról*. FANCEV második bizonyítéka is elesik tehát; annál is inkább, mert a kérdést akkor se döntötte volna el, ha FANCEV olvasása jó lett volna. Hiszen ezt a nevet később írták bele és így a kézirat származási helyére vonatkozólag semmit sem bizonyít.

A 40. fol. utólagos beírásai és rajzai minden bizonnyal attól a nem éppen ügyes kéztől származnak, mely az 57. fol. D kezdőbetűjébe egy püspököt rajzolt be pástorbottal, a 65. v 66. foliókon a D és a 68. folián az O iniciálét pótolta. A 65. v fol. D-je helyett rosszul sikerült címert rajzolt, fölébe püspöksüveget; ugyanezt megismételte a 66. fol. D-je helyén is, itt a címert pástorbottal egészítette ki. Egy ügyetlen kéz a 65. v folián a D kezdőbetűt, a 68. folián az O kezdőbetűt pótolta. Ezekben a betűkben balról E-t, jobbról Z-t lehet látni. A két betű az *Episcopus Zagrabiensis*-nek lehet rövidítése. E szerint az 57. fol. D kezdőbetűjébe beleírt püspök zágrábi püspök volna; vagy pedig az E Z egyszerűen azt jelentené, hogy a kézirat az *Ecclesia Zagrabiensis* tulajdona.

Hogy *DYONISUS BOLJICINUS* zágrábi püspök volt-e? Talán azonos azzal a *LACK DÉNESS*el, aki 1349-ben lett zágrábi püspökké és egy hónap múlva már a kalocsai érseki székre emelkedett? Talán valaki épp akkor tette ezeket az utólagos bejegyzéseket MR 89-ben, mikor *LACK DÉNES* zágrábi püspökké kineveztetett, de székét még nem foglalta el? Úgy látszik, *LACK DÉNES* sohasem jutott Zágrádba, mint a város püspöke. Kalocsán élt mint segédpüspök *episcopus Tininiensis* címmel. A kalocsai segédpüspökök sokáig viselték ezt a címet, mint ahogy a zágrábi segédpüspök (*suffraganeus*-nak mondták akkor) az *episcopus Rossionensis* címet szokta elnyerni.

Ezekben a kérdésekben most nem tudok eligazodni. Tán a magyar egyháztörténet művelői könnyebben találnak megoldást, hisz olyan adatok alapján dönthetnek, miket mi Zágrádban nem ismerünk. Egyet azonban megint hangsúlyoznom kell. Akárki legyen ez a személy, akárhogy is olvassuk a későbbi bejegyzése-

ket, a MR 89. eredetére vonatkozólag semmit sem tudunk meg belőlük.

Már DOM MORIN észrevette, hogy a kézirat származási és eredeti használati helyének megállapításában azok az egyházi helynevek az irányítók, melyeket a 85. folión találunk az: Ordo qualiter . . . ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi — során.

„Tunc iubente episcopo archidiaconus accedat propius et vocet nominatim ordinandos hoc modo:

De domo sancti Adalberti eligimus ill. ad ostiarium ad eundem titulum.

De ecclesia sancte Marie ill. ad lectorem ad eundem titulum.

De ecclesia sancti Petri ill. ad exorcistam ad eundem titulum.

De cenobio sancti Ypoliti ill. ad acolitum ad eundem titulum.

De monasterio sancti Benedicti ill. ad subdiaconum ad eundem titulum.

De monasterio sancte Margaraete ill. ad diaconum ad eundem titulum.

De domo sancti Adalberti ill. ad prespiterum (!) ad eundem titulum.

Tunc electi ascendant ad sedem pontificis per nomina vocata ab archidiacono et pontifex annuntiet tam clero, quam populo . . .“

Ezek az adatok készítették arra MORINT, hogy — bár az egyes helyek azonosításában téves nyomon indult — a *Benedictionale* esztergomi eredetét bizonyítsa.

DOM G. MORIN azt gondolta, hogy az esztergomi székes-egyház (domus Sancti Adalberti;⁷ domus = dôme, Domkirche, dóm) egy Szűzanya-templommal volt összeépítve, úgyhogy eredetileg két templomból állt: egy Szent Adalbert- és egy Mária-templomból. Ilyen jellegű példákat talált Milanóban, Párizsban, Lyonban, Besançonban. Azt gyanítja, hogy a XIV. századi Szűzanya-kápolna a még régebbi Mária-templom helyére épült és ezért nevezték el kettős patrocíniummal az esztergomi székes-egyházat: Ecclesia Dei Genitricis Mariae ac sancti Adalberti

⁷ V. ö. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum c. f. „simulque . . . ad cathedralem ecclesiam Strigoniensem, quae tunc in honorem sancti martyris Adalberti, Polonorum et Ungarorum apostoli novo opere fabricabatur, pervenerunt. Endlicher: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. 1849. 72.

Martyris-nak. De MORIN azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy a *domus Sancti Adalberti*-n egyszerűen a székesegyház értendő, az *ecclesia sancte Marie* pedig azonos azzal a Szűzanya-egyházal: *in conventu Strigoniensi in insula*, melyről II. BÉLA idején esik említés: „*rex Bela inclitus in conventu Strigoniensi... in insula abbatiæ monialium, ubi est ecclesia sanctæ Mariæ, archiepiscopo Feliciano praesidente...⁸*”

MORIN szerint az *ecclesia S. Petri* azonos azzal az esztergomi plébániatemplommal, melyet 1294-ben említenek és amely elődje volt a mai Szent Péter és Pál apostolokról nevezett templomnak.⁹

A „*coenobium Sancti Hyppoliti*“ azonos a zoborhegyi Szent Ipoly-monostorral, melynek Szent István korában való fennállásáról tanúskodik Boldog Mór legendája a két zoborhegyi remetéről, Andrásról és Benedekről, akik ennek a monostornak hírnevét megalapozták.¹⁰ A *Monasterium S. Benedicti*-t MORIN azzal az apátsággal azonosítja, melynek címét az esztergomi Sematizmusban egy esztergomi kanonok viseli: „*Abbas sancti Benedicti prope Strigonium.*“¹¹

A *Monasterium Sancte Margarete*-t MORIN a bélai Szent Margit-apátsággal azonosította. Ennek címét nemrég még vagy esztergomi kanonokok vagy pannonhalmi bencések viselték (pl. BITA DEZSŐ bencés, egyet. tanár. — a *ford.*)

E tanulmány szerzője nem tudja eldönteni, hogy a MR 89 Szent Margit-monostora Bélával azonos-e vagy Hahóttal, melynek számára a zágrábi Szent Margit-szakramentariumot írták (Hahóti kódex). A kérdés eldöntését magyar tudósokra bízta.

*

A tanulmány következő részét (*—* közt) dr. KÜHÁR FLÓRIS írta.

G. MORIN okfejtése és annak eredménye érdekes példája annak a logikai alapelvnek, hogy téves előzményből származhat

⁸ FUXHOFFER: *Monasteriologia regni Hungariae*. I. 237.

⁹ *Memoria basilicæ Strigoniensis*. Pestini. 1856. 34.

¹⁰ „*Tempore illo, quo sub christianissimi Stephani regis quidam Spiritus instinctu tactus... nomine Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium, zobor nominatum, in Nitriensi territorio ad honorem sancti Hippolyti martyris situm erat, habitu accepto Andreas nominatus...*“

¹¹ FUXHOFFER: *Monasteriologia*. 217., 220.

igaz következmény is, hamis is. Itt történetesen a jobbik eset következett be; MORIN helymeghatározásai sokban tévesek, mégis — biztos, hogy a *Benedictionale* Esztergomban volt először használatban.

A helynevek megoldásában nagy segítségünkre volt három, esztergomi történeti dolgokban járatos, elsőrendű szakembernek, dr. LEPOLD ANTAL prelátusnak, dr. BALOGH ALBIN gimn. igazgatónak és dr. ZÁKONYI MIHÁLY érseki könyvtárosnak megkérdezése és minden lényeges pontban egyetértő válasza.

MORIN azonosításainak felülbírálásában és tévedéseinek kiigazításában alapvető szempontul szolgálhat az a tény, hogy az idézett helynévsor olyan egyházakat sorol fel, melyeknek klerikusait az esztergomi érsek szentelte az egyházi rend fokaira. Ebből tehát következik, a) hogy a jelzett egyházak a XI. század folyamán vagy az esztergomi egyházmegye területéhez tartoztak, vagy pedig exemtiójukkal az érsek joghatósága alá kerültek. Ezen az alapon is kizárhatjuk tehát a *bélai* apátságot, mely Horvátországban van és a zágrábi püspökség megalapítása után annak területéhez tartozott. Alapítási ideje is bizonytalan. Okleveles bizonyosság 1332-ben van róla először. b) Ezeket az egyházakat csak káptalani (székes- vagy társas) és monostori egyházak közt kereshetjük, hiszen papneveléssel csak ilyenek foglalkoztak; apácazárdákban (mint az esztergomszigeti Mária-egyház bencés apácáinál) és egyszerű plébániatemplomoknál (mint az esztergomi Szent Péter-plébánián) kispapokat nem neveltek. Ezek javadalma szolgálhatott volna szentelési címnek (titulus ordinationis), de a jegyzék következetesen együtt sorolja fel a szentelésre küldő (dimissiót adó) és a megélhetést biztosító (ad eundem titulum) egyházakat. c) Előre biztosra vehetjük, hogy ilyen egyházi ténykedésnél a szertartásrend pontosan megtartja az egyházi rangsor (praecedentia) szabályait, melyek szerint a világi klérus (káptalanok) megelőzi a szerzeteseket; az egynemű intézményeken belül pedig az intézmény (káptalan, monostor) alapítási ideje szabja meg főszempontként a sorrendet. Ez az utóbbi megállapítás külön történelmi értéket ad a névsornak.

Ezek előrevetése után vegyük sorra az egyes helyneveket.

1. A domus sancti Adalberti-n nem érthetünk mást, mint az esztergomi székesegyházat, a vele kapcsolt székeskáptalant; a

in domo dñi ordinent p̄sone. p̄ quas du-
bolus peul pellatur. & clerus dō nr̄o mul-
tiplicetur. **Ar diaconus.**

Quamtu ad humanū spectat examen.
natura. scientia. & morib; digni haben-
tur. & p̄bi coop̄tatores effici in his dō
uolente possunt. Tunc iubent: ep̄o archi-
diaconus accedat p̄mus. & uocet nomi-
natum ordinandos hoc modo.

Oedomo s̄i Adalberti eligimus. it̄. adosti-
ariū. ad eundē titulum. **O**ecc̄lā s̄e Ma-
rie. it̄. ad lectore. ad eundē titulum.
Oecc̄lā s̄i Petri. it̄. ad exorcistā. ad eun-
dē titulum. **O**ccenobio s̄i ypoliti. it̄.
ad acolitu. ad eundē titulu. **O**mona-
sterio s̄i Benedicti. it̄. ad subdiaconū.
ad eundē titulu. **O**e monasterio s̄e
Margarete. it̄. ad diaconū. ad eundē ti-
tulu. **O**edomo s̄i Adalberti. it̄. ad pre-
sbyterū. ad eundē titulum. Tunc electi

uobiscum epulas reportetis. Amen.
 Ipsi usque optulante clementia mundum
 a fordibus peccatorum qui ad in sinuandum
 humilitatis exemplum pedes uoluit lauare
 discipulorum. Amen. Qd ipse p̄stare
 M̄S DS Qui transiit A L I A
 ad patrem tradidit nobis signaculum
 p̄fecte sue dilectionis: faciat uos miseratio
 num suarum pomum memores. & eiusdem cre
 ditae dilectionis usque in finem tenaces. Amen
 Adiciat uobis fidelem custodiam uere humilita
 tis: ne alter alteri se preferentes in diuise
 caritatis unitate supbiendo scindatis. Am̄.
 Quatinus in ipso fonte uiuo abluti ab omni
 sordibus terreni pulueris: pin maculatum eius
 sanguinem ad patrem quo ipse transiit &
 uos transiatis. Amen. Qd ipse.
 S̄ QUI T̄CELESTIS SUE IN SCO SABB̄ PASCHÆ
 utero in temerato nouos p̄p̄los p̄du
 cens eam uirginitate manente noua
 Boljcinus

Az esztergomi Benedictionale 40. fol.-ja; az O inizialeban: Dyonisius Boljcinus.

szentelési formuláré, mely érdekesen kapcsolja össze az egyházi rend hét fokát hét szentelésre küldő egyházzal, a legalsó (ostiarus = ajtónálló) és a legfelső (presbyter = áldozópap) fokon Szent Adalbert székesegyházát említi. Hogy a székesegyházat domus-nak nevezi, abban már MORIN meglátta a francia hatást. A KNIEWALD által elindított liturgiátörténeti kutatás különben is újabb adatokkal igazolta, hogy a székesegyház eredeti védőszentje Szent István óta Szent Adalbert volt. (V. ö. RADÓ P.: *A Szelepcsényi-kódex.*) A kettős cím (Szűz Mária és Szent Adalbert) először SZÉCHY DÉNES alatt fordul elő a restaurált templom konzekrációjánál. (LEPOLD közlése.) Arra már ZALÁN MENYHÉRT hangsúlyozottan rámutatott ugyan, hogy a magyar Mária-tiszteletnek érdekes liturgiai kifejeződése jelentkezik a Szűzanya nevének a templom védőszentjével való gyakori összekapcsolásában,¹² de ez a névsor Szent Adalbert egyházát e nélkül említi és így semmi okunk sincs arra, hogy MORIN gondolatmenetét, mely a székesegyház kettős címéből két, összeépített templomra következtet, nyomon kövessük.

2. Annál kevésbé van erre szükség, mert a névsor második tagjaként említett *ecclesia sancte Marie*-t könnyen azonosíthatjuk a *székesfehérvári Mária-egyházzal*, Szent István alapításával (Leg. Mai. c. 11). Akinek nehézséget okozna ezzel az azonosítással szemben az a tény, hogy Fehérvár a veszprémi püspökség területén volt, annak megnyugtatósára ideírjuk azt, amit a *Benedictionale*-val körülbelül egyidőben írt *Hartvik-legenda* (szerzője HARTVIK győri püspök) a fehérvári Mária-egyház exemptio-járól feljegyzett. „Tanta praeditam venustate supra descriptam ecclesiam in *propriam capellam* rex sibi retinens, tali eam libertate dotavit, *ut nullus episcoporum in ea cuiusvis iuris quicquam haberet*. Ne tamen a regulari disciplina eiusdem loci fratres existerent alieni, ad communem *soliis archiepiscopi synodum* . . . convenire debent.“ A továbbiakban elmondja HARTVIK, hogy (a nagycsütörtöki) feloldozást és olajszentelést az a püspök végzi a fehérvári Mária-templomban, akinek a király erre meghatalmazást ad. Püspök nem is misézhetett ott a király vagy távollétében a prépost engedélye nélkül. Az exemptio az anyagokra is kiterjedt; ennek jele volt, hogy ennek az egyháznak

¹² MKszle 1927.

népei a káptalannak adtak tizedet, nem pedig a megyéspüspöknek. (HARTVIK. 13.)

A fehérvári káptalani egyház exemptiója tehát abban is megmutatkozott, hogy miként nem volt köteles megyéspüspöke zsinatán részt venni, kispapjait sem oda küldte szentelésre, hanem az érsekhez, Esztergomba.

3. A harmadik helyen *ecclesia sancti Petri*-t említ a névsor. MORIN azonosítása nem lehet helyes, okát már láttuk. Az esztergomi joghatósághoz tartozó káptalani egyházak közül Fehérvár után önkénytelenül is az óbudai Szent Péter (és Pál) prépostságra terelődik figyelmünk. Igaz, hogy ennek alapítása körül még áll a vita, okleveles adatként II. GÉZA 1148-i megerősítő levele tesz először róla tanúságot. De a *Képes Krónika*, mely korai Anjou-kori hagyományt őriz, vagy az óbudai prépostságra vonatkozólag tán inkább alkot, SZENT ISTVÁNNAK tulajdonítja alapítását („rex de thezauro predicti Kean ducis Bulgarorum et Sclavorum, quem occiderat, cepit in medio civitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visitavit.“ (39.) A *Képes Krónika* elbeszélését bizonyos fokig gyanússá teszi az a tény, hogy KÉZAI Kean bolgár vezér kincseivel a fehérvári bazilikát gazdagíttatja. (KÉZAI. 28.) Ezek a mozzanatok mutatják, hogy Fehérvár és Óbuda, a régi és új királyi székváros egyházai rangelsőségi vitát folytattak; a későbbi székváros egyháza a maga jussát akarván igazolni, a Fehérvár elsőségét igazoló tényeket (Szent István alapítása, különleges privilégiumok, a szent királytól adott bolgár zsákmány kincsei stb.) a maga számlájára iratja át a *Képes Krónikában*. Ez a *Krónika* sem tulajdonítja az alapítás befejezését SZENT ISTVÁNNAK, hanem SZENT LÁSZLÓNAK. Feltűnő a *Krónika* fogalmazása az óbudai egyház kiváltságáról: „a római Egyház szabadságával“ látta el István ezt a prépostságot. HARTVIK a fehérvári bazilika kiváltságát nem nevezi így. A ki-fejezés talán onnét eredt, hogy Pannonhalmát SZENT ISTVÁN Cassino jogkiváltságában részesítette. A káptalanok exemptióját ennek analógiájára mondták a „római egyház libertas-ának, kiváltságának“.

MR 89 *Benedictionale* névsora annyit mindenesetre igazol, hogy az óbudai prépostság a XI. század végén már fennállott, és bár akkor a veszprémi egyházmegye területéhez tartozott, mégis az érsekhez küldte klerikusait szentelésre. Ez a tény elég bizonyíték arra, hogy kezdettől fogva a fehérvárihoz hasonló exemption birtokában volt.

Érdemes megfigyelni a névsor eddigi megjelöléseit: domus, ecclesia. Ezután már coenobium és monasterium következik. A világi klérus egyházai után következnek a szerzetesek. A három káptalani egyház rangsorba van állítva, mely az időrendtől is függ. A székesegyház méltósága és alapítása szerint is megelőzi a másik kettőt; viszont Fehérváré az időrendi elsőség, Óbuda, mégha SZENT ISTVÁN alapította is, későbbi Fehérvárnál.

A névsor negyedik tagjában, a coenobium S. Ypoliti-ban már MORIN helyesen ismerte fel SZENT IPOLY SZENT ISTVÁN alapította *zoborhegyi* (Nyitra mellett) bencés monostorát. Ez a monostor igazában már a magyar honfoglalás előtt fennállt, éppúgy, mint a zalavári. Újjáalapításuk is mutatja, hogy SZENT ISTVÁN egyházszerző művében a régi alapokon épít tovább. A *Benedictionale* adatából az is következik, hogy 1094-ig, mikor ez a könyv Zágrábba került, a nyitrai püspökség még nem állt fenn; mert ha fennállt volna, akkor a zabori bencés kispapokat nem az érsek, hanem a nyitrai püspök szentelte volna. A szerzetesapátságok ugyanis szentelésre a megyéspüspökhöz küldik kispapjaikat, hacsak, mint Pannonhalma a cassinói jogkiváltság alapján, ezzel a jogszabállyal ellentétes kiváltságot nem élveznek. A pannonhalmi kiváltság azonban egyedülálló volt e tekintetben.

Az ötödiknek említett „monasterium Sancti Benedicti“-t pontosabban meghatározhatjuk, mint MORIN tette. Ez az I. GÉZA által 1075-ben alapított *garamszentbenedeki* apátság. LEPOLD ANTAL arról értesít, hogy az esztergomi Sematizmusban címként szereplő „S. Benedicti prope Strigonium“ sohasem létezett. De nincs is szükség rá, mert az esztergomi egyházmegyében a XI. század végén „monasterium S. Benedicti“ néven csak a Garam melletti Szent Benedek-apátságot nevezték.

Hatodiknak marad a *monasterium Sancte Margarete*. Az 1094-ben Zágrábba került könyvek közt az MR. 126 jelzésű Sacramentarium származási helyének meghatározásával kapcsos-

latban már foglalkoztam azzal a kérdéssel, melyik lehetett a négy (Béla, Garáb, Meszes, Hahót) magyarországi bencés Szent Margit-apátság közül az, melynek számára MR. 126. készült.¹⁴ Akkor — MR. 126 első rendeltetési helyének Hahótot jelöltem meg. Azóta ERDÉLYI LÁSZLÓ Garábra gondolt, de minden megokolás nélkül. Akkori állásfoglalásom okait eléggé kifejtettem. Azzal az érvvel szemben, mely szerint Hahótot a XII. század derekán beköltözött HAHÓT-nemzetség alapította, tehát nem állhatott fenn SZENT LÁSZLÓ idején, azt aényt hangsúlyozzuk, hogy az apátságot Piliske (Pölöske) néven is emlegették; és WALTER somogyvári apát tanúságát a XIV. század első évtizedeiből, hogy Hahótot SZENT LÁSZLÓ Somogyvárnak adta. Ezt megerősíti az a századokig tartó gyakorlat, hogy a hahóti apátot vagy per-jelt Somogyvár nevezte ki.¹⁵

Az a kérdés azonban, hogy MR. 89-ben a szentelésre küldő monostorok közt említett „monasterium S. Margarete“-t eleve azonosnak kell-e vennünk MR. 126 hasonlónevű monostorával? Két különböző kéziratban szerepel ez is, az is. Mind a kettő más-más vonatkozásban. Az eleve biztosra vehető, hogy a veszpréme gyházmegyei Hahót nem küldte kis pjjait Esztergomba szentelésre. Itt, a szentelési címek közt említett Szent Margit-monostort tehát az esztergomi egyházmegye joghatósági körében kell keresnünk. Az útbaigazítást LEPOLD ANTALnak köszönöm, aki ezt a helyet a *dömösi Szent Margit-prépostsággal* azonosítja. „S. Mariae — írja levelében LEPOLD — külön megnevezés nélkül, mindig Fehérvárt jelentette, mint katexochén S. Maria-temp-lom. S. Petri Óbudát, S. Benedicti Garamszentbenedeket, S. Hippolyti Zobort, S. Margarethae Dömöst. Az esztergomi utat Dömös felé via Margarethaenak hívták. A dömösi prépostnak Esztergomban is háza és udvartartása volt. Itt Esztergomban Margaretha alatt mindenki Dömöst értette.“

Lássuk a történelmi adatokat. A dömösi prépostság alapításáról VAK BÉLA 1138-ban kiadott oklevele szól (KNAUZ, *Monumenta* I. 88—97). VAK BÉLA azt írja, hogy a dömösi monostor alapítását atyja, ÁLMOS herceg kezdte el, de nem tudta befejezni.

¹⁴ KNIEWALD: a „hahóti-kódex“. MKszle 1938. Kny. 5—7. l. A vonatkozó rész kizárólag KÜHÁR munkája volt.

¹⁵ SÖRÖS: Elenyészett apátságok. 253 sk.

Ezzel az adattal összevág, amit a *Képes Krónika* mond: „Dux (Almus) construxit *monasterium de Demes* regavitque regem (Colomannum), ut ad consecrationem veniret; et sic factum est.“ (c. 66.) A következő fejezetben arról van szó, hogy ÁLMOS herceg a monostor *Szent Margit*-oltárához menekült, mikor a király által kiküldött BENEDEK halálra kereste. A dömösi Szent Margit-egyház felszentelését 1107-re teszik (LEPOLD is), de az adatok nem zárják ki azt, hogy az alapítás, a tagokkal való benépesítés még korábban, SZENT LÁSZLÓ alatt, mikor ÁLMOS hatalmon volt, ne történhetett volna. Amennyiben a MR. 89. említett Margit-monostort a dömösivel azonosítjuk, akkor Dömös alapítását 1094 előttre kell tennünk.

Magunkévá tesszük tehát LEPOLD érvei alapján azt a megállapítást, hogy itt a dömösi prépostságról van szó. A megokolást megtoldjuk azzal az érveléssel, hogy a névsor az 1075-ben alapított Garamszentbenedek után említi ezt a monostort és Dömösnek, mint később alapítottnak valóban ez volna a rangsort szabályozó időrend szerint a helye.

Egyetlen nehézség maradt, melynek teljesen megnyugtató megoldására hiányoznak történelmi adataink. Ez a nehézség pedig az, hogy Dömöst mint prépostságot, társaskáptalant ismerjük VAK BÉLA leveléből és a későbbi okiratokból (a XV. században olivetánusok, majd pálosok kapják meg); itt a szentelési rendben pedig utolsónak szerepel a monostorok közt. Ahogy ez a sorrend, mint a többi helynévnel hiánytalanul megállapíthatjuk, szigorúan ragaszkodik a praecedentiához, ahogy a három káptalant előre teszi, ahogy a szerzeteseknél is vigyáz az időrendre, nem tartjuk valószínűnek, hogy Dömöst, *mint prépostságot*, szerzetesapátság mögé tette volna. A nehézség tehát nem pusztán a „monasterium“ elnevezésre támaszkodik. Ennek megoldására elég volna a hivatkozás számos példára, amikor káptalant monasteriumnak (a *Képes Krónika* is így nevezi Dömöst a XIV. században) és megfordítva monostort capitulumnak neveznek. Ez a XI. század végén annál könnyebben megtörtént, mert akkor még a kanonokok is szerzetesihez hasonló közösségekben éltek. Azt azonban nehéz elképzelni, hogy a szentelés sorrendjében a szerzetesek mögé tettek volna káptalani klerikusokat. Mivel Dömösről az első írásos emlék 1138-ból való és a feltételezett alapítástól addig 40—50 év is eltelhetett, ez

alatt az eredetileg bencések (más szerzetesrendre alig lehet a XI. század végén nálunk gondolni) számára alapított monostor átalakulhatott világi kanonokok káptalanjává, mint ahogy erre egyébként is volt eset. ÁLMOS herceg alapította a meszesi apátságot is; apja, GÉZA, nagyapja, I. BÉLA szintén apátságok alapításával mutatták ki a bencések iránt való nagylelkűségüket. KÖNYVES KÁLMÁN óta amúgyis a világi klérus érvényesül erősebben az egyházi és közéletben. Dömös királyi nyaralóhely volt; érthető, ha ezen a helyen a szerzeteseket kanonokokkal váltották fel.

Ez azonban pusztá feltevés. Az olvasóra bízom annak eldöntését, elégséges-e ahhoz, hogy MR 126 Sacramentariumnak Margit-monostorát, mely kétségtelenül bencés monostor volt, azonosítsuk-e MR. 89. Margit-monostorával, melyről biztosan csak annyit tudunk, hogy 1138-tól prépostság, társaskáptalan volt.

Az itt elmondottakból is világos, mily rendkívüli értéke van e jegyzéknek hazai egyháztörténelmünk szempontjából. Azt meg felesleges most már kiemelni, hogy ez a jegyzék a kézirat esztergomi eredetét vitathatatlaná teszi.

*

A kézirat más helyen is elárulja esztergomi származását. A Mindenszentek litániájában a 83. v. folián a vértanúk közt SZENT ISTVÁN vértanú után mindjárt Szt. Adalbert következik. Dom MORIN az esztergomi eredettel szemben egyedül abban talál nehézséget, hogy a kódex rubrikáiban az elüljárót mindig episcopusnak mondja és nem archiepiscopusnak. Pedig Esztergomban érseket kellett volna mondania. Ezzel a nehézséggel szemben MORIN azzal menti saját álláspontját, hogy a régiek nem törődtek annyit a címekkel, mint ezt ma látjuk. Egyébként helyesen jegyzi meg, hogy azokat a szertartásokat, melyek a kódexben vannak, a főpap nem mint érsek, hanem mint püspök végezte. Hasonló eseteket említ Mainzból és Salzburgból. MORINnek mindebben igaza volt, de ezekre nincs is szükség. Hisz kéziratunk szerkesztője oly templom számára írt, melyben a *metropolitanus*, az érsek végzi a szertartásokat. A 83. folián olvassuk ugyanis: „... in ecclesia, ubi missa celebrari debet, hora misse conueniat chorus ante altare sancte crucis, et qui sunt ordinandi stent in fine ecclesie expectantes *metropolitanum* ecclesiasticis

vestibus induti... His omnibus decenter dispositis, *pontifex* indutus sacerdotalibus uestimentis una cum ministris accedat ad altare...“ A továbbiakban azt mondja a kézirat, hogy a főpapi szertartásokat a *pontifex* vagy az *episcopus* végzi, mint ahogy MORIN említi; a 83. folián azonban megmondta már, hogy ez a főpap éppen: metropolitánus, azaz érsek. Ez a nehézség is el-esik tehát a kézirat esztergomi származása ellen.

Miután rávilágítottunk a kódex származási helyére és rendeltetésére, válaszolunk arra a kérdésre, *mikor írták* MR 89-et. Itt a rövidített Sanctorableból, a 83—4. foliókon közölt Mindenszentek litániájából [és a szentelési címjegyzékből]¹⁶ nyerünk támpontokat. Feltűnő ugyanis, hogy SZENT ADALBERTON kívül sem a Sanctorableban, sem a Mindenszentek litániájában egyetlen magyar szentről sincs említés. Hiányoznak: SZENT ISTVÁN, IMRE, GELLÉRT. Ha a rövidített Sanctorableban említett ünnepeket összevetjük az 1092-ben tartott szabolcsi zsinaton¹⁷ elrendelt kötelező ünnepekkel, azt látjuk, hogy a két ünnepsor feltűnően egybevág, csak éppen a magyar szentek hiányoznak MR 89-ben. Mivel pedig a Sanctorable augusztusban, szeptemberben, novemberben hézagtalan, ezeknek benn kellene lenniük, ha a kézirat 1092 után készült volna. MR 89-et tehát 1092 előtt írták. Ez sem magyarázza meg eléggé azt, hogy SZENT ADALBERTET kivéve, más magyar szent nincs a kéziratban. Hiszen pl. SZENT ISTVÁNT 1083-ban történt elevációja után Esztergomban okvetlenül kellett ünnepelni. Hogy még sincs róla említés a kódexben, azt csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy MR 1083 előtt készült.

[A szentelési névsorból¹⁸ viszont biztos, hogy 1075 után készült, mert Garamszentbenedek már benne van; ezt 1075-ben alapították. Ha tehát a két időpont (1075—1083) közé illesztjük a kézirat keletkezését, újabb nehézség támad a „monasterium S. Margarete“ Dömössel való azonosítása ellen, hacsak föl nem tételezzük, hogy Dömöst 1083 előtt alapította már Álmos herceg. Egy rejtéllyel több a Hahót—Dömös kérdésben.]

Ezen feltevés szerint MR 89 körülbelül egy évtizeddel volna a *Hahóti-kódex*nél korábbi; és körülbelül egyidős a *Szelep-*

¹⁶ [—] KUHÁR kiegészítése.

¹⁷ V. ö. BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae Hungariae*. I. 440. n. 37.

¹⁸ KUHÁR kiegészítése.

chényi-kódexszel. Ezt azonban még palaeographiai szempontból is meg kellene vizsgálni. Mindkét kézirat a magyar Sanctorale előtti hazai korból való, melyben SZENT ADALBERTEN kívül nincs más magyar szent.

Azt mondhatná valaki: azért nincsenek benn a magyar szentek MR 89 *Benedictionale*ban, mert a főpapi áldásokat más gyűjteményekből írták át, melyekben a magyar szentekről nem volt szó. Igen ám, de a *Habóti-kódex* és a *Pray-kódex* arról tanúskodnak, hogy a magyar egyház mindjárt a kanonizáció után maga gondoskodott a magyar szentek kultuszának liturgikus szövegeiről; ezeket nem általános formulákból vette.

Ha marad is homály e ponton, annyi biztos, hogy ezt a *Benedictionalet* 1100 előtt írták. Ez időben volt ugyanis az a zsinat, melynek határozatait a *Pray-kódex* közli. Ezek közt pedig a *Micrologus*nak, liber diuinorum officiorum néven kötelező bevezetése is foglaltatik.¹⁹ A *Micrologus* azonban helytelelníti Szentháromság ünnepét a Pünkösöd utáni első vasárnapon.²⁰ Ezért nincs benn ez az ünnep a *Pray-kódex*ben. Kéziratunkban viszont ott találjuk az 51. v.—52. föliókon a Dominica Sancte Trinitatis főpapi áldásait. A kézirat szerkesztője tehát nem érezte kötelezőnek a *Micrologus* parancsait. Bizonyára nem is tudott róluk. Az esztergomi *Benedictionale* tehát ezen zsinati végzés előtt készült.

Mivel ennek a kódexnek nincs már kötése és mivel az elején bizonyára hiányzik néhány lap, nagyon nehéz azonosítani a zágrábi régi leltárakban említett könyvekkel. Mégis azt hiszem, hogy azzal a *Benedictionale*val lesz azonos, mely a zágrábi

¹⁹ Ordo diuinorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum quem conlaudauimus ab omnibus teneatur. Ez az Ordo diuinorum officiorum tudvalevőleg a *Micrologus*, melynek másolatát a *Pray-kódex*ben találjuk.

²⁰ „Quidam autem officium de sancta Trinitate in octaua Pentecostes instituunt... sed non est authenticum. Nam quidam Leodicensis Stephanus idem officium... composuisse asseritur; quae utraque ab apostolica sede respuuntur. Unde pie memorie Alexander papa de hac re inquisitus, respondit iuxta Romanum Ordinem nullum diem specialiter ascribi debere solemnitati Sanctae Trinitatis, sicut nec sanctae unitatis, praecipue cum in omni die Dominica, imo quotidie, utriusque memoria celebretur. Sciendum autem quemdam Albinum magistrum Caroli imperatoris... missales orationes de sancta Trinitate composuisse... Incongruum ergo videtur unam Dominicam cum orationibus Albini, et cantu Stephani de sancta Trinitate celebrari...”

székesegyház legrégebb, A. leltárában a következőkkel van meghatározva: „Item unum aliud Benedictionale repositum est inter reliquias pro plenario et descriptum supra inter plenaria.“²¹ Sajnos, ennek a leltárnak is hiányzik az eleje, melyben erről az „inter reliquias“ elhelyezett Benedictionaleről szó volt. Mégis — megtaláljuk a másik, B. leltárban ennek a leírását. A B. leltár 1425-ben készült. Gyakorlati szempontból egyértékű a XIV. század végén készült A. leltárral. Itt a következő leírást találjuk: „Item unum Benedictionale, ex una parte argento coopertum, figura sancti Stephani regis sibi impressa, inter reliquias deputatum.“²² Ha tehát föltesszük, hogy MR 89 *Benedictionale* azonos az itt leírttal, könnyen megértjük, miért nincs kötve MR 89. Valaki leszedte művészi vagy anyagi értéke miatt a kötését. Így maradt kötetlen; pedig ez ritka eset a zágrábi székesegyház könyveinél. Hiszen MIKULIC püspök (1688—1694), az érseki könyvtár alapítója, minden kötés nélkül való könyvet bekötett. A *Chartuirc-pontificalenak* (MR 165) megvolt az eredeti kötése; azt meghagyták. MR 126-nak (*Hahóti-kódex*) már a XIV. században nem volt meg a kötése; azt MIKULIC bekötötte; ez a tartós kötés maradt meg mindmáig rajta. Ha MR. 89-nek akkor hiányzott volna a kötése, MIKULIC püspök bizonyára ezt is bekötötte volna jellegzetes barnabőrkötéssel, mint a többi kötetlen szerkönyveket. Ez a kötés máig is megmaradt volna, oly erős volt, viszont értéke senkit se csábított volna arra, hogy el-tulajdonítsa. Ebből arra következtetünk, hogy MR 89-nek MIKULIC korában még megvolt a kötése. Ezt nyilván értéke miatt tépték le róla. Ezért is valószínű, hogy MR 89 azonos azzal az ezüstveretű könyvvel, melyet SZENT ISTVÁN képe díszített; mint ahogy az 1425. évi leltár leírja. Ha az ember rágondol arra, mily nemtörődömség vette körül sokáig e könyvtárat, megéri, hogyan tűnhetett el az ősi könyv drága kötése. Azelőtt nagy becsben állt ez a *Benedictionale* a *Chartuirc-kódexszel* és a *Margit-sacramentariummal*, mint ezt a régi leltárakból is látjuk. Hisz a zágrábi liturgia alapvető könyvei voltak, DUH első püspök hozta őket magával Zágrábba. DUH, úgy látszik, bencés volt; saját

²¹ I. K. TRALČIĆ: Povjestni spomenici grada Zagreba, Zagreb, 1905. XI. 138.

²² TRALČIĆ: i. m. 147.

kolostora adta neki a Sacramentariumot, talán még az ú. n. *Radon-bibliát*²³ is (most Bécsben őrzik). Érsekétől kapta a *Benedictionalet*, a győri püspöktől, aki tán püspökkészntelésénél segédkezett, az *Agenda Pontificalist*, mely épp CHARTUIRG győri püspöké volt. Zágrábban ezt a *Benedictionalet* nem használták sűrűn; a pergamen színe a könyv belsejében élénk, nem fakult meg. Hisz a könyv nem a mindennapi használatra szólt; drága kötése és tiszteletreméltó ősisége miatt az ereklyék közé tették (inter reliquias repositum) és csak nagy ünnepi alkalmakkor vették elő.

Mégis — mint a későbbi másolatok mintáját — szorgalmasan forgatták; ezt látjuk a 85 v.—97 v. foliók lapszéli jegyzeteiből és a 83. v.—84. foliók változtatásaiból.

A 83 v.—84. foliókon a Mindenszentek litániájába²⁴ később néhány szentet beiktattak, köztük ezeket: Sancte Dyonisy cum sociis suis, Iheronime, Dominice, Thoma. Ez a Tamás nem lehet más, mint AQUINÓI SZENT TAMÁS, hisz a hitvallók közé sorolták. SZENT TAMÁST pedig 1323-ban avatták szentté. Ez a toldás tehát 1323 után, de még a XIV. században keletkezett. A legrégebb zágrábi leltárban ugyanis két Pontificallet említenek, az egyik *de pulchra littera* van írva, tehát gótikus írással. Alig képzelhető, hogy a XV. században még egy régi, ó-írással, littera antiquaival írt *Pontificallet*, mely a DURANDUS által újjászerveztett *Pontificallet*től eltér, javítottak volna, mikor kéznél volt már az új, gótikus írással írt, korszerűen átdolgozott Pontificaljuk. MR 89 *Benedictionale* javításait tehát nem sokkal 1323 után végezték, mégpedig valószínűleg IACOBUS DE PLACENTIA zágrábi püspök (később kalocsai érsek) MR 163 jelzésű *Pontifical*je szerint. Ezt a *Pontificallet* 1339-ben írták Avignonban PLACENTIA-I JAKAB, akkor még csanádi püspök számára. Amikor JAKABOT Zágrábra tették püspöknek (1343—1348), Avignonból magával hozta *Pontifical*jét; mikor Kalocsára került, nem vitte már magával. Ennek a *Pontifical*nak 130—1 v. folióján olvassuk ezt a fejezetcímet: „In quo imprimatur character in quolibet ordine.“ Úgy látszik, épp ebből a könyvből valók azok a lapszéli jegy-

²³ Dr. KNI EWALD: Codices liturgici manu scripti Zagrebienses. Croatia Sacra. XIX. Zagrebiae, 1940. 2.

²⁴ Közölve KNI EWALD: Liturgika. Zagreb. 1937. 365—6.

zetek, melyeket MR 89. 85. v.—97 v. foliókon találunk. A 86 v. foliόν ugyanis ezt olvassuk: hic hostiario character imprimitur. 87 foliόν: Hic character imprimitur lectori; 88 fólión: hic character imprimitur subdiacono; 93 foliόν: hic character imprimitur secundum aliquos.

Ezekben ismertettük MR 89 kéziratnak származását, első rendeltetését. Ezek alapján nevezzük ezt *Esztergomi Benedictionalenak*. Sorsa Zágrábba vitte és ott maradt meg, hogy a magyar liturgia kezdeteinek tanúja legyen.

KNIEWALD KÁROLY, ford. KÜHÁR FLÓRIS OSB.

A XVIII. SZÁZAD LEGKERESEETTEBB KÖNYVE.

A kalendárium már a XVII. század végén keresett nyomdatermék volt, mely a könyvnyomtatónak állandó jövedelmet biztosított. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS 1698-ban kiadott „*Maga személyének, életének és különös tselekedetének mentsége*” című röpirata szerint ellenfelei azt vetették a szemére, hogy évente sok ezer kalendáriumot nyomtak s ebből rengeteg haszna van. Azt maga is elismeri, hogy Erdélyben ez az egyetlen hasznohajtó nyomdatermék, a hasznot azonban erősen csökkentti, hogy sokat kell belőle ajándékképpen elosztogatni és sok eladatlan marad. Szerinte a kalendárium nem annyira a könyvnyomtatóknak, mint inkább a könyvkötőknek hajt hasznot, akik azokat nyers állapotban olcsón összevásárolják és bekötés után drága pénzen árusítják. TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése aligha volt helytálló, mert a XVIII. századi könyvnyomtatók éppen a kalendáriumkiadás jövedelmezősége miatt igyekeznek kalendáriumszabadalmakat szerezni. LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1752. augusztus hó 9-én a helytartótanácsához intézett beadványában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a nyomdatermékek közül a kalendáriumok örvendenek a legnagyobb kelendőségnek. Mikor pedig PATZKÓ ÁGOSTON újságkiadási ügyében LANDERERTŐL kért véleményt a helytartótanács, 1779. augusztus hó 25-én kelt nyilatkozatában (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) kijelentette, hogy mióta a kalendáriumkiadási jogot elvették a könyvnyomtatóktól, életfenntartásuk legerősebb támaszától estek el (*magnum quotidianae subsistentiae nostrae adminiculum amiserimus*). Ezek után alig lehet kétséges, hogy a kalendáriumkiadás kitűnő jövedelmi forrást jelentett a könyvnyomtatók számára s TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS védekezése alig lehetett helytálló.

A XVII. században a kalendáriumkiadási jog még nem volt korlátozva, minden könyvnyomtató szabadon állíthatott elő

kalendáriumokat. Az első kalendáriumkiadási szabadalmat TÖLTÉSSY ISTVÁN kapta 1705. november hó 5-én s ezzel új korszakot nyitott meg a kalendáriumkiadás történetében. TÖLTÉSSY ISTVÁN eredetileg könyvkötő volt, később azonban a debreceni városi tanács kiküldte Hollandiába, hogy ott a könyvnyomtatás mesterségét megtanulja. Hollandiában TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS volt a mestere, de a tanítvány nem követte mestere példáját, mert rövid időn belül kijelentette, hogy a betűmetszés megtanulása érdekében nem hajlandó a szemét tönkretenni. Megmaradt tehát közönséges könyvnyomtatónak, kinek debreceni kiadványairól a debreceni nyomda monográfusa (Csürös: *A debreceni nyomda története* 130. l.) kénytelen volt megállapítani, hogy egy-két kivételt leszámítva homályos nyomású, eléggé gondatlan kiállítású munkák voltak. Ámbár TÓTHFALUSI KISS MIKLÓS vallomása szerint TÖLTÉSSY ISTVÁN a tanulásban nem sokra vitte, 1685. április 30-án kelt levelében mégis azt hirdette magáról, hogy egyszermind mind sculptor, mind fusor vagyok. (Csürös id. m. 128. l.) Debreceni könyvnyomtatói tevékenysége mindössze három évig tartott (1683—1685), ez idő alatt készült nyomtatványai közül mindössze 10 magyar és 9 latin munka ismeretes, köztük egy lőcsei mintára szerkesztett kalendárium. 1686 után elköltözött Debrecenből és Komáromban telepedett le, ahol I. József királytól 15 esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat kapott lőcsei mintára szerkesztett (ad imitationem) kalendáriumok kiadására. A szabadalomlevél könyvkereskedőnek (bibliopola) nevezte, ámbár a valóságban csupán könyvkötő volt. A szabadalomlevél elnyerésekor már két esztendő óta adott ki kalendáriumokat szabadalom nélkül s a szabadalom megadásakor indokolásul az szolgált, hogy a benső zavarok miatt a lőcsei kalendáriumok nem juthatnak el a dunamelléki országrészekbe (ad partes cis et transdanubianas penetrare nequeundo), már pedig ezek a kalendáriumok nagy hasznára vannak a közönségnek.

TÖLTÉSSY ISTVÁN halála után özvegye folytatta a kalendáriumkiadást mindaddig, amíg azt SPEISER FERENC pozsonyi könyvkereskedő (bibliopola), helyesebben könyvkötő meg nem vásárolta tőle. Ez a SPEISER FERENC 1728. április 28-án III. KÁROLY királytól 10 esztendei újabb szabadalmat kapott a kalendáriumkiadásra, amit aztán 1738. szeptember hó 23-án, 1749. február 10-én és 1759. június 12-én újabb 10—10 esztendőre

sikerült meghosszabbíttatni, utóda SPEISER KERESZTÉLY azonban 1769-ben már csupán hat esztendőre kapta meg a szabadalmat.

SPEISER FERENC után STREIBIG JÓZSEF győri könyvnyomtató kapott kalendáriumkiadási szabadalmat, amikor Sopronból Győrbe költözött át. Ez a szabadalom 1731. január 2-án kelt s a vonatkozó kiváltságlevélben el van mondva, hogy STREIBIG JÓZSEF eredetileg Sopronban 1726-ban telepedett le s működését kalendáriumkiadással kezdte meg; minthogy azonban itt nem tudott boldogulni s gróf SINZENDORFF LAJOS győri püspök azzal biztatta, hogy Győrbe leendő átköltözése esetén rá fogja bízni az összes egyházmegyei kiadványok előállítását, Győrbe tette át székhelyét. E célból új szabadalomlevelet kellett kérnie s ezt már 1728-ban megette, amikor is eredeti szabadalomlevelének átírásán kívül azt is kérte, hogy tíz esztendő tartamára kalendáriumkiadási szabadalommal ruháztassék fel. Ezt meg is kapta oly módon, hogy tiszti címtárral bővített latin- és németnyelvű kalendáriumokat adhasson ki. Ezzel a szabadalommal a helytartótanács 1738. április hó 22-én kelt felterjesztése szerint csupán egy alkalommal élt s kevéssel utóbb meghalt. Mikor aztán SPEISER FERENC kezdett hasonló kalendáriumokat kiadni, STREIBIG JÓZSEFnek GERGELY nevű fia ez ellen óvást emelt, aminek kapcsán Győr vármegye STREIBIG GERGELY mellett foglalt állást azon indokolással, hogy SPEISER csupán a TÖLTÉSSY-féle kalendáriumok kiadására kapott szabadalmat s könyvkereskedő létére a fennálló törvényes gyakorlat szerint nem is adhat ki kalendáriumot. A helytartótanács viszont a pozsonyi városi tanács álláspontjára helyezkedett, amely azzal támogatta a SPEISER ügyét, hogy Pozsonyban van a főkormányhatóságok székhelye, itt laknak az előkelő főpapok és főurak, számos nemes fordul meg a városban, a tiszti címtáras kalendárium tehát itt jobban értékesíthető. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) A vita SPEISER javára dőlt el, mert az 1738. szeptember hó 23-án kelt királyi kiváltságlevél nem csupán eredeti szabadalomlevelét hosszabbította meg újabb tíz esztendőre, hanem azt a felhatalmazást is tartalmazta, hogy tiszti címtárral bővíthető (additis titulis Hungariae praelatorum, regni item baronum et magnatum supremorumque comitum comitatum ac civitatum nostrarum, necnon aulicorum nostrorum aliorumque dicasteriorum). STREIBIG GERGELY viszont tovább élt az atyja számára kiadott

szabadalommal, sőt tízévenként azt meg is újította, minek folytán utolsó szabadalma 1781-ben járt le.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY pozsonyi könyvnyomtató kezdetben szabadalom nélkül adott ki kalendáriumokat s 1752. augusztus 9-én még azt vitatta, hogy a nyomdai szabadalom kalendáriumkiadásra is jogot ad, ezt pedig azzal indokolta, hogy kalendáriumkiadás nélkül a nyomdák nem tarthatók fenn, mert a kalendárium a legkeresettebb sajtótermék (in typographiis vel maxime calendaria sunt merces necessariae et currentes). 1753. február hó 1-én azonban maga is kalendáriumkiadási szabadalomért folyamodott s kérését azzal indokolta, hogy nyomdájában hét alkalmazottat kénytelen tartani s ámbár a helytartótanács és a kamara is foglalkoztatja, még sincs elegendő munkája. Kérése kedvező elintézészt nyert, mert 1753. november hó 26-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy „*Englischer Wahrsager*“ cím alatt magyar-, német-, cseh- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek a külföldi uralkodók családfáját tartalmazzák (genealogiam exterorum principum continens). Naptárait a győri kalendárium mintájára szerkesztette, minthogy azonban ez ellen a győri szabadalmazott könyvnyomtató óvással élt, az 1754. november hó 4-én kiadott királyi rendelet szabadalmának betartására kötelezte. (Helytartótanácsi levtár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.)

1755. december 9-én LANDERER LIPÓT budai könyvnyomtató is 10 esztendei szabadalmat kapott, hogy „*Vaticinium Sibillinum*“ cím alatt latin-, német- és tót nyelvű kalendáriumokat adhasson ki, melyek közül a nagyobbalakúak a magyarországi grófok, a középalakúak a bárók, a kisebbalakúak pedig a püspökök születésnapjait tartalmazzák. A szabadalom lejárta után LANDERER LIPÓT özvegye szabadalom nélkül folytatta a kalendárium kiadását, minthogy azonban ez ellen SPEISER KERESZTÉLY óvással élt, újabb tízesztendei szabadalomért folyamodott, amit 1771. szeptember 9-én meg is kapott.

EITZENBERGER FERENC pesti könyvnyomtató 1763. január hó 31-én kapott nyomdai szabadalmat s ugyanakkor „*Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender*“ cím alatt kalendáriumkiadásra is szabadalmat nyert. Ez utóbbi szabadalom tíz esztendőre szólt, nem is újították meg többé, a nyomda azonban szabadalom nélkül folytatta a kalendáriumkiadást.

Szabadalom nélkül adott ki negyedréttű latin kalendáriumokat a *nagyszombati jezsuita* nyomda, ezt azonban a helytartótanács 1764. október 17-én kelt felterjesztése szerint 1763-tól kezdve gyakorolta, amikor a kalendáriumszabadalmak még nem voltak szokásosak, s e gyakorlat ellen soha nem emeltek kifogást. Ugyanezt a gyakorlatot folytatta a kassai jezsuita nyomda is, amiről szintén a helytartótanács idézett felterjesztéséből értesülünk. (Helytartótanácsi levélár. Miscellanea 58. cs. 302. sz.) Szabadalom nélkül adtak ki kalendáriumokat a pozsonyi PATZKÓ-, a pesti ROYER- és a pécsi ENGEL-nyomdák, amelyek közül azonban csupán a PATZKÓ kalendáriumai értek el nagyobb forgalmat.

Mikor Mária Terézia közművelődési jellegű reformjai kapcsán 1774-ben a bécsi tudományos akadémia megalapításának a terve is felmerült, a kalendáriumkiadásnak a birodalom egész területén leendő monopolizálásával akartak számára állandó jövedelmi forrást biztosítani. Az eszme HELL MIKSA magyarországi származású volt jezsuitától eredt, ki az udvari tanulmányi bizottság megbízásából 1774. május 30-án készült el az akadémia felállítására vonatkozó tervezetével. HELL MIKSÁVAL egyidejűleg HESS IGNÁC bécsi egyetemi tanár is készített akadémiai tervezetet, mely az akadémia anyagi feltételeit a könyvnyomtatók és könyvkötők megadóztatásával kívánta biztosítani. Minthogy HELL MIKSA tervezete életrevalóbbnak látszott, a felállítandó bécsi tudományos akadémia számára már 1774. november hó 18-án kiállították a privilegium impressorium privativumot, amely azonban az előadandó okoknál fogva soha életbe nem lépett. (SCHLITZER: *Gründung der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien*. Sitzungsberichte der Philos. Histor. Klasse Bd. 197. Abhandlung 5.)

A tudományos akadémia tervezetével egyidejűleg a kalendáriumügy reformjára is tervezetet készített HELL MIKSA (*Patriotischer Plan die Verbesserung des Kalendariums betreffend*), amely abból indult ki, hogy közművelődés emelése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a kalendáriumnak (welches in dem ganzen Staatskörper nicht anders als die Nahrung und Erhaltungssäfte in einem menschlichen Körper alle Teile hindurch cirkulieren), mert azt minden rendű és rangú ember egyaránt olvassa (von allen Klassen und Ständen der Menschen von Baurh bis zur grössten Noblesse gelesen und gebraucht wird)

s innen meríti ismereteit. A kalendáriumokban viszont rendkívül sok a teljesen értéktelen anyag, ami mindaddig így fog maradni, míg a kalendáriumkiadás a tisztán üzleti haszonra néző könyvnyomtatók kezén marad. Ezen csupán úgy lehet változtatni, ha a kalendáriumkiadás teljesen az újonnan felállítandó tudományos akadémia kezébe kerül (dass dieses Kalendarium von den Mitgliedern der zu errichtenden gelehrten Akademie der Wissenschaften als ihre eigene Sache gezogen werden müsse), miáltal egyszersmind az akadémia működéséhez szükséges anyagi eszközök is biztosíthatók (die Revenuen von Kalenders zum Funde der Akademie angewiesen werden soll).

Mint hogy ez a tervezet Magyarországot is érintette, az udvari tanulmányi bizottság 1774. december 19-én átírt a magyar kancelláriához s a bécsi akadémia felállításának rövid érintése mellett bőségesen kifejtette az akadémia és a kalendáriumok közötti szorosabb kapcsolat szükségét. Nevezetesen hogy ilyen módon jobbakká és hasznosabbakká fognak válni, az előállítás továbbra is a hazai nyomdák kezén marad s az eladási árak változatlanul fennmaradnak. A naptárakon kívül az almanachok kiadása is a bécsi tudományos akadémia monopóliumává válik, amely ezek kelendőségét tetszetősebb kiállítással (durch verschiedene Verzierungen, Vignetten) s értékesebb tartalommal fogja biztosítani. Ezek előadása után az udvari tanulmányi bizottság azon reményének adott kifejezést, hogy a magyar kancellária elő fogja mozdítani a terv megvalósítását, egyszersmind azonban jelentést kért a magyarországi kalendáriumszabadalmakról, az évenként előállított példányokról s azok piaci forgalmáról. (Kancelláriai levéltár, 1774. évi 6325. sz.) Ezt az átiratot a magyar kancellária 1774. december 28-án másolatban átküldte a helytartótanácsnak, a helytartótanács véleményadás céljából a pozsonyi tanulmányi bizottsághoz tette át. Az erre vonatkozó véleményes jelentést a kancellária 1775. február hó 27-én terjesztette fel, amely szerint Magyarországon olyan sokféle kalendáriumot állítanak elő, hogy azok egy központban leendő szerkesztése nagy nehézségekkel járna, forgalomba hozataluk pedig túlságosan költséges lenne. De a magyar alkotmány szellemével is ellenkeznek, ha az iparüzési szabadságot korlátoznák s a könyvnyomtatók és könyvkötők adózási képessége is annyira csökkenne, hogy ebből komoly bajok származhatnának. Végül,

amint más országokban a hazai tudományos akadémiák céljaira vannak rendelve a kalendáriumok, úgy Magyarországon is hasonlóképen kellene lenni. A pozsonyi tanulmányi bizottság véleményét a helytartótanács és a kancellária egyaránt magukévá tették s a kancellária egyenesen azt kérte, hogy a bécsi akadémia monopóliuma ne terjesztessék ki Magyarországra, hanem e helyett itt is tudományos akadémia állíttassék fel a nevezett jövedelemforrás lekötésével, amit teljesen indokoltá tenne a nagyszombati egyetem újjászervezése, aminek kapcsán a tudós emberek száma állandóan gyarapodik. (Kancelláriai levél. 1775. évi 1282. sz.) Ez előterjesztésre 1775. március 24-én a legfelsőbb helyről csupán azon utasítás érkezett a kancelláriához, hogy hajtassa végre a kalendáriumszabadalmak, az évenként előállított kalendárium-példányok és azok piaci forgalmának összeírására vonatkozó rendelkezést, amire nézve a kancellária azonnal fel is hívta a helytartótanácsot, ami aztán 1775. október 2-ára elkészült s táblázatos kimutatásba foglalva került a kancellária elé.

A cseh-osztrák kancellária 1775. április 15-én küldte meg a magyar kancelláriának a monopolizált kalendáriumkiadásra vonatkozó tervezetet, amelyet a kancellária május 5-én továbbított a helytartótanácshoz. (Kancelláriai levél. 1775. évi 1991. sz.) E szerint a hazai nyomdák tovább is foglalkozhatnak kalendáriumok előállításával, de csupán annyi előállítási költséget számíthatnak fel, amennyiben a kalendáriumügy központi igazgatójával (Direkteur des Kalender-Weesens) előzetesen megállapodtak. Kalendáriumárusítással csupán az a könyvkötő foglalkozhatik, kit erre a célra a kalendáriumügy központi igazgatója kijelöl, kalendáriumkötéssel azonban más könyvkötők is megbízhatók, akik 10—20% árengedménnyel bizományba kaphatnak az akadémia pecsétjével ellátott kalendárium-példányokat. A kalendáriumárusítással megbízott könyvkötő negyedévenként köteles elszámolni az üzleti forgalomról és a szükséghez képest kötött példányok előállításáról is gondoskodni tartozik. Az 1776. évi kalendáriumok még a régi formában adhatók ki, az 1777. évi kalendáriumok szövegét azonban már Bécsben fogják megállapítani. Az 1775. május 5-iki kancelláriai rendeletre a pozsonyi tanulmányi bizottság 1775. október 2-iki ülésén foglalkozott a megküldött tervezettel és SKERLE CZ FERENC előadása alapján úgy határozott, hogy a kalendáriumügy monopolizálására vonatkozó

aggályait tovább is fenntartja s azon véleményének adott kifejezést, hogy a könyvnyomtatókat és könyvkötőket meg kellene hagyni eddigi jogosítványaik gyakorlásában (in praehabito usu privilegiali impressionum et distractionum calendariorum priori et antiquo relinquere). Ezt az álláspontot a helytartótanácson kívül a kancellária is osztotta s ÜRMÉNYI JÓZSEF előadása alapján 1775. október hó 23-án azon javaslatot terjesztette elő, hogy a bécsi tudományos akadémia felállítása esetén a magyarországi kalendáriumok monopolizálása helyett más alapból utaljanak át e célra megfelelő segélyösszeget (congruum ex parte Hungariae partiumque eidem adnexarum subsidium potius ex alio conventi fundo benigne resolvere dignetur). Ez a javaslat a legfelsőbb helyen is jóváhagyást nyert, mert az 1775. december hó 9-iki kancelláriai rendelet már arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a kalendáriumok monopolizálása helyett a bécsi tudományos akadémia céljaira az akadémia működésének megkezdésétől kezdve a tanulmányi alapból évi 4000 forint utaltassék át azon kikötéssel, hogy az akadémiának magyar tagjai is lesznek s az akadémia működéséről a kancellária évről-évre jelentést fog kapni (ex parte academiae Cancellariae successivis temporibus de statu ipsius academiae eiusdemque progressibus, consequenter quid utilitatis in regnum quoque Hungaricum derivetur relationes fiant). A kiadandó naptárakra vonatkozóan azonban továbbra is fenntartandónak vélte azt, hogy azok kijavítása és megfelelő szövegekkel való ellátása a bécsi akadémia feladata, mert ez úton a közönség körében hasznos ismereteket lehet elterjeszteni (hacque ratione utiles notiones eruditaeque observationes insensibiliter vel cum usu calendariorum in publicum dimanant), csupán ilyen kalendáriumokat legyen szabad a jövőben előállítani és áruba bocsátani. (Kancelláriai levélár. 1775. évi 5435 sz.)

A kalendáriumkiadás monopolizálása ellen indított harc ily módon Magyarországot illetően megnyugtató megoldáshoz jutott, a tanulmányi alapra azonban új teher hárult, melyet a kalendáriumkiadási szabadalmakért beszedett díjakkal kívántak ellensúlyozni. Erre azonban nem került a sor, mert a kalendáriumkiadás monopóliuma a bécsi kiadók érdekeit is sértette s a királynő végül is kénytelen volt a bécsi tudományos akadémia tervét elejteni, minek következtében a kalendáriumkiadás monopóliu-

mát sem lehetett megvalósítani. Magyarországot illetően az 1777. évi augusztus hó 20-án kiadott norma írta elő a kalendáriumkiadás jövő menetét, amely szerint SPEISER KERESZTÉLY szabadalma a tiszti címtáras kalendáriumokra korlátoztatott, más kalendáriumok kiadására pedig az egyetemi nyomda kapott felhatalmazást azzal, hogy az innen származó jövedelmek az egyetemi nyomda javára fordítandók. A szabadalmazott nyomdák azonban felhatalmazást kaptak, hogy szabadalmuk lejártáig élhessenek jogukkal s az összes szabadalmak lejártáig más nyomdák is adhassanak ki kalendáriumokat, de ezek sem tiszti címtárat, sem pedig tudományos jellegű értekezéseket nem tartalmazhatnak s teljesen mellőzniök kell azokat a népies jellegű történetkéket, amelyek nem csupán értéktelenek, hanem káros hatást is gyakorolnak. (Helytartótanácsi levél Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E norma értelmében SPEISER KERESZTÉLY 1777. augusztus 30-án tízesztendei szabadalmat kapott, hogy latin-, német-, magyar- és tótnyelvű tiszti címtáras kalendáriumokat adhasson ki, de köteles legyen a tudományos tartalmú cikkeket egyetemi tanárokkal előre megállapított tiszteletdíj ellenében megírtni, a kész szövegeket az egyetemi tanács és a helytartótanács bírálata alá bocsátani, és a jóváhagyott szövegeket az egyetemi nyomdában előállíttatni. Ezzel a szabadalommal tíz esztendőn át élt SPEISER KERESZTÉLY, ekkor azonban tőle is megvonták a szabadalmat, mert a helytartótanács 1788. június 8-iki leirata értelmében 1789-től kezdve kizárólag az egyetemi nyomda adhatott ki címtáras kalendáriumokat. (PITROFF: *Győri sajtó története* 13. l.)

A kalendáriumok monopolizálása ügyében tett kísérletnek az eredménye volt az a táblázatos kimutatás, melyet a kancellária 1775. március hó 24-én kelt rendeletére állíttatott össze a helytartótanács a városoktól és vármegyéktől beküldött jelentések alapján s amely a helytartótanács levéltárában maradt fenn. (Miscellanea 58 cs. 302 sz.) A kimutatás nem tekinthető teljesnek, mert nem minden vármegye tett eleget adatszolgáltatási kötelezettségének. Minthogy azonban kalendáriumelőállításal csupán a városokban megtelepedett nyomdák foglalkoztak, s a városok eleget tettek a felhívásnak, a táblázatos kimutatás alapján tiszta képet nyerünk arról, hogy hol állítottak elő kalendáriumokat. Csupán a kalendáriumok példányszámáról nem kapunk

teljes képet, mert a pesti EITZENBERGER- és ROYER-, továbbá a kassai LANDERER-nyomdák nem jelölték meg az előállított kalendáriumok példányszámát. A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi LANDERER-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 8000 tizenhatodréttű, 6000 harminckettedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. Utána SPEISER pozsonyi könyvkötő következett, aki 11.000 negyedréttű, 3000 tizenhatodréttű és 1000 tiszti címtáras kalendáriumot készíttetett a pozsonyi PATZKÓ-nyomdában. PATZKÓ a saját kiadásában 6000 tizenhatodréttű, 6000 huszonnegyedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő. A budai LANDERER-nyomda 5000 negyedréttű, 1000 tizenhatodréttű és 2000 harminckettedréttű kalendáriumot állított elő évenként. Közel állott hozzá a győri STREIBIG-nyomda, mely 2400 negyedréttű, 1000 nyolcadréttű, 2000 huszonnegyedréttű és 1600 harminckettedréttű kalendáriumról számolt be. Kisebb példányszámot mutattak ki a nagyszombati egyetemi nyomda és a pécsi ENGEL-nyomda, amely utóbbi csupán 100 tizenhatodréttű kalendáriumot állított elő. A kimutatásban feltüntetett számok alapján összesen 62.700 volt az évenként előállított kalendáriumok száma s ha e számhoz még hozzávesszük a kassai LANDERER-, valamint a pesti EITZENBERGER- és ROYER-nyomdákban előállított kalendáriumokat, közel 70.000-re becsülhető az évenként előállított kalendáriumok száma, amely számban nem foglaltatnak benn az Erdély területén előállított kalendáriumok. Ugyanazon kimutatás szerint a könyvnyomdák nyersen adták el a könyvkötőknek a kinyomott kalendáriumokat, akik kötés után hozták forgalomba azokat. Sajnos, a kimutatásnak ez a része nem teljes, mert a vármegyék közül számosan nem tettek eleget bejelentési kötelezettségüknek s ennek tulajdonítandó, hogy a kimutatás csupán 49.789 forgalomba került példányról számolt be. A pozsonyi LANDERER-nyomda beszámolója szerint évenként többszáz példány eladatlan maradt, de alig hihető, hogy a kinyomott példányok ezrei maradtak volna eladatlanul, mert ez esetben a kiadók alig ragaszkodtak volna oly szívósan ez üzletághoz. A valószínűség tehát a mellett szól, hogy az előállított példányok kevés kivétellel forgalomba is kerültek s ennek következtében a kalendárium tekinthető a XVIII. század legkeresettebb könyvének.

A könyvkötők által forgalomba hozott kalendáriumok árára nézve a táblázatos kimutatás részletes adatokat tartalmaz, ezek azonban annyira különbözők, hogy közös nevezőre alig hozhatók. A kalendáriumárakra mindenesetre befolyással volt a kötés minősége, amire nézve a táblázatos kimutatás nem tartalmaz adatokat. Figyelemreméltó azonban a táblázatos kimutatás azon része, mely a kalendáriumárusítással foglalkozó könyvkötőket tünteti fel, mert ebből megállapítható, hogy a legtöbb könyvkötő Komáromban lakott és ezek évenként több mint 7000 kalendáriumot hoztak forgalomba. Amint tehát a XVIII. században a kalendáriumelőállítás székhelye Pozsony volt, úgy tekinthető a naptárforgalom központjának Komárom. Nagyobb mennyiségű kalendáriumot hozott még forgalomba Kecskemét is, ahonnan évenként több mint 4000 kalendárium került piacra. Ezeket a kalendáriumokat a könyvkötők természetesen főleg a vásárokon hozták forgalomba, mert ott lehetett azokat a legjobban értékesíteni.

A naptárkiadás üzleti részét illetően a táblázatos kimutatásban is találunk adatokat, sokkal jobban értékesíthető azonban e tekintetben az, amit SPEISER KERESZTÉLYnek 1774. szeptember hó 28-án LANDERER JÁNOS MIHÁLY elleni beadványa tartalmaz. (Helytartótanácsi levtár. Miscellanea 58 cs. 302 sz.) E szerint SPEISER KERESZTÉLY hat ív terjedelmű negyedréta alakú kalendárium a tízezer példányban történt előállításáért 460 forintot fizetett a nyomdának, a tizennégy ív terjedelmű tisztí címtáras kalendárium kétezer példányban történt előállításáért pedig 180 forintot. Ugyanazon beadvány szerint a negyedréta alakú kalendárium százát 6 forinton árusította, amiből az következőnek, hogy a nyomási költség csupán úgy térült meg, ha 7—8000 kalendáriumot tudott eladni. Ezzel szemben azonban felhozza, hogy az előállított példányokból átlag 100 forint értékű eladatlan maradt s a hitelbe vásároló könyvkötőknél is sok pénze veszett el. Ha ez az állítása a valóságnak megfelelő lett volna, akkor aligha védekezett volna olyan szívósan LANDERER JÁNOS MIHÁLY ellen, aki kalendáriumkiadási szabadalmát a maga számára akarta megszerezni s e célból hajlandó volt 400 forintot jótékony célra felajánlani.

A kalendáriumok nagy kelendőségét nem a szoros értelemben vett naptári rész, hanem azok a gazdasági és gyógykezelési

tanácsokat, rendkívüli események leírását és újsághíreket tartalmazó részek biztosították, amelyek széleskörű érdeklődésre tartottak számot. Ezek a részek egyáltalán nem állottak irodalmi színvonalon, sőt megbízhatóságukhoz is szó fért, az olvasóközönség körében azonban a kalendáriumok ezért lettek és maradtak népszerűek. Különösen a SPEISERÉK kiadásában megjelent pozsonyi magyar kalendáriumok tűntek ki e téren, amelyek ezáltal mintegy úttörői lettek a későbbi hírlapoknak. A közölt hírek túlnyomóan külföldi eseményekről számoltak be, de magyarországi vonatkozásúak is találhatók közöttük. Az 1752. évi kalendáriumban többek között a következők olvashatók: „Pesten és Budán 4. Augusti mind a két királyi és tsászári fölség 24 hajóknak kísé- résekkel elérkezett, holott a hadi nép, a nemesség és a városi polgárság a Dunának egyik részén parádát tevén estve 8 órakor, a második paráda pedig a kapunál a második máramarosi só- oszlopnál tartattatván bekísértetett. A következő napon hadi exercitium lévén a rátság az ő gyors serénységével igen nagyon kedveltette magát Öfelségénél. És onnét Öfelsége ment Budára, azután Gödölyöre M. Gróff Grassalkovich Antal camara praeses jószágára.“ A külföldi hírek közül figyelemreméltó az 1760. évi kalendárium következő közlése: „Lengyelországban lévő sidók mostanában két részre osztattatnak, talmudikusokra és anti- talmudikusokra, ezek az antitalmudikusok a Lengyelország fel- séges királynak és primásának alázatosan nyújtott memoriáli- sokban vagy levelekben erős tévelygéseket sidó hiteket elhagy- ván, az igaz Isten fijához az eljött Krisztushoz fordulván azt kérik, hogy a római igaz szent ekklesiának kegyes kebelében és az egész Lengyelországnak az ő polgári társaságában bévétessenek, amint szintén mások.“ Ezek ellen az újsághírek ellen a cen- zúrának nem volt kifogása, annál inkább üldözte azonban azo- kat a népies jellegű részeket, amelyek nem szolgálták a felvilá- gosodás ügyét. Éppen ezért már az 1770. január 12-iki hely- tartótanácsi rendelet utasította a helyi cenzorokat, hogy gondo- san ügyeljenek arra, nehogy haszontalan és erkölcsrontó törté- retkéik, helytelen megfigyelések és téves értelmezések kerüljenek a kalendáriumokba és általában semmi illetlent és megbotránkoz- tatót ne tartalmazzanak (nihilque, quod incongruum, indecens et scandalosum esset, eis adjeciatur). Ezek a közlemények indították HELL MIKSÁT is arra, hogy a kalendáriumok szükségessé vált

reformjára felhívja a figyelmet, ami azonban az előadottak szerint nem járt eredménnyel. Változást e téren csupán a közművelődés nagyobb elterjedése teremtett, aminek eredményeként a kalendáriumok olvasóközönsége az alsóbb társadalmi osztályokból került ki, amelyek igényeit tovább is kielégítette azok tartalma.

GÁRDONYI ALBERT.

A BEREGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE KÖNYVTÁRA.

A magyar bibliográfiában nem alkotnak nagy fejezetet a protestáns egyházi könyvtárak történetei. Pedig, hogy nemcsak a neves főiskolák országos jelentőségű könyvtárai részesei a magyar könyvkultúrának, hanem egyes parókhíák, köztük egészen kicsinyek is szép és értékes gyűjteményekkel rendelkeztek, arra vonatkozólag nem egy cikket közölt már a *Magyar Könyvszemle*.¹ Protestáns *egyházmegyei* könyvtárak sem igen szerepelnek a bibliográfiai köztudatban, pedig volt és van néhány, amelynek állománya valóban nem lekicsinylendő számú és értékű. A következőkben egy ilyen egyházmegyei könyvtárról kívánunk beszámolni — amint azt már előre jeleztük is² —, a *beregi református egyházmegyei könyvtárról*.

A beregi református egyházmegyei könyvtárról bibliográfiai megemlékezést nem ismerünk. LEHOCZKY monográfiájában³ beszél beregmegyei könyvtárakról, de néhány kölcsönkönyvtár mellett csak a munkácsi görög katolikus monostor mintegy kétezerkötetes gyűjteményét ismeri. „Ezekon kívül — írja — egyes tudománykedvelőknél és lelkészségeknél találtak néhány százszáz kötetből álló könyvtárak, melyek azonban különös jelentőséggel nem bírnak.“ A beregi egyházmegyei könyvtárat LEHOCZKY úgylátszik ez utóbbiak közé számította. Nem említi ezt a könyvtárat GYÖRGY ALADÁR⁴ és nem található róla közlés a *Magyar Minerva* évfolyamaiban sem.

¹ PL. BÁN IMRE: A gyöngyösi református egyház könyvtáráról (MKSzle, 1940. III. füzet), vagy éppen legutóbb SZIMONIDESZ LAJOS: *Három protestáns parókhíalis egyházi könyvtár a XVII. században*. (MKSzle. 1941. I. füzet).

² MKSzle. 1940. I. füzet (99. lap).

³ LEHOCZKY TIVADAR: *Beregvármegye monographiája*. II. kötet. Általános rész. Ungvárott, 1881. 119—120. l.

⁴ Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886.

Megvan ezzel szemben *A Beregi Ev. Ref. Egyházmegyei Lelkész-Egylet Könyvtárának Jegyzéke*, melyet kis nyolcadrétű 51 lapon 1886-ban nyomtak ki Beregszászot. A *Jegyzék*, miután közli az 1886. június 16-i értekezlet határozatát, melynek értelmében a könyvtárból kivett könyv — bejelentés nélkül — 30 napnál tovább a kivevőnél nem tartható, főcímeik alatt csoportosítva sorolja elő a könyvtár állományát. Az egyes fő- és alcsoportok szerint a következőképen oszlott meg a könyvtár anyaga:

Magyar könyvek:

A) <i>Predikációk, imák</i>	95 mű	137 kötetben
B) <i>Theologia, erkölcsstan, bölcsészet</i>	77 mű	91 kötetben
C) <i>Jog, történelem</i>	73 mű	124 kötetben
D) <i>Vegyes rovat</i>	121 mű	237 kötetben
E) <i>Folyóiratok</i>	10 folyóirat	78 évfolyama
<i>Latin könyvek</i>	364 mű	408 kötetben

Német könyvek:

A) <i>Egyházi beszédek és imák</i>	23 mű	50 kötetben
B) <i>Hiittan, erkölcsstan</i>	32 mű	41 kötetben
C) <i>Vegyes</i>	36 mű	39 kötetben
<i>Francia</i>	2 mű	3 kötetben
<i>Görög könyvek</i>	32 mű	34 kötetben
<i>Függelék</i>	12 mű	12 kötetben
	és 1 folyóirat	9 évfolyama.

A *Jegyzéknek* a könyvtárban ma is meglévő egyik példányán ez áll: *A könyvtárnoké*. Ebbe a példányba a *Magyar könyvek* egyes csoportjai után az új szerzemények kézzel vezettek be. Ilyen új tételek alapján a *Magyar könyvek* csoportjai sorrendben ezt a növekedést mutatják: 17 mű 24, 14 mű 14, 6 mű 6 és 18 mű 18 kötetben (folyóirat-gyarapodás nincs). Ezek szerint a könyvtár összes állománya, az utólag beírtakat is beleszámítva, 930 mű lenne 1246 kötetben, azonkívül 11 folyóirat 87 évfolyama. Tekintve azonban, hogy a *Magyar könyvek Vegyes rovata* tartalmazza például a *Budapesti Szemle* 36 kötetből álló 13 évfolyamát, Révész Imre *Figyelmezőjének* első 8 évfolyamát, a *Sárospataki Füzetek* 13 évfolyamát, stb., a fenti összegek némileg módosítandók.

A *Jegyzék* nem képzett könyvtáros munkája. A felsorolásban — amely egyébként alfabetikus —, négy adatot kapunk: helyrajzi szám, szerző, rövidített cím, s hogy az illető mű hány

darab-, kötet-, vagy füzetből áll. A *Latin könyvek* között magyar és nem magyar szerzők vegyesen szerepelnek, BERZEVICZY *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarnja* (a *Jegyzék* címfelvételeiben csak az első öt szó szerepel) a *Német könyvek* közé került, míg az olyan könyvek, mint például *BOD Szent Hilarius*a, *SZÖNYI Martyrok koronája* vagy *RÉVÉSZ IMRE Dévai*-monográfiája, a *Vegyes rovatba* osztattak be.

A könyvtárból, amint azt a ma is meglévő kölcsönzési napló bizonyítja, rendszeres kölcsönzés folyt a kilencvenes évekig, aránylag csekély forgalommal. A könyvtár későbbi történetéről nem sok részletet sikerült megtudni. A cseh uralom viszontagságos időket hozott a könyvtárra is, s 1939 novemberében, a mostani hevenyészett rendezés előtt, nagyon szomorú állapotban találtuk a könyveket: az egyházmegyei iroda és könyvtár céljaira szolgáló két helyiség egyikében a fal mellett voltak felhalmozva. A könyvtárnak egyáltalában nem alkalmas, nedves (de amellett tűzveszélyes) szobában, sajnos, nagyszámú könyv vált teljesen használhatatlanná, sőt felismerhetetlenné. A többheti tisztogatás és válogatás folyamán megmentett ép vagy csak kis mértékben sérült könyvek *darabszáma* (folyóiratok és egyházkerületi, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek hozzászámítása nélkül)⁵ meghaladja az 1350-et.⁶ Ezek közül

<i>Régi magyar</i>	61 mű	45 kötetbe kötve,
<i>Hungaricum</i> kerekszámában	750 mű	860 kötetben,
<i>Egyéb</i> kerekszámában	370 mű	460 kötetben.

A könyvtár *régi magyarjai* a következők:

RMK. I.-ből:

- 427. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*).
- 428. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Dictiones Ungaricae*).
- 475. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Postilla Scultetica*).
- 539. (*Exequiarum ceremonialium... Susannae Caroli és Exequiae Principiales*. Azaz: *Halotti pompa*).

⁵ A beszámoló további során közlendő számadatok mindig a folyóiratok és gyűlési jegyzőkönyvek számának hozzáadása nélkül értendőek.

⁶ Ezúton mondunk köszönetet D. Dr. RÉVÉSZ IMRE tiszántúli egyházkerületi püspök úrnak és BARY GYULA beregi egyházmegyei esperes úrnak, akik e könyvtárra figyelmünket felhívták és a könyvtárban való munkálkodást lehetővé tették s elősegítették, nemkülönben a *beregi református egyházmegyének*, amely e munkát anyagilag is támogatta.

540. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: Az Keresztyéni Religiora és igaz hitre való tanítás [CALVIN *Institutiójának* fordítása]).
662. (SAMORJAI: Az Helvetiai valláson levő Ecclesiaknak egyházi ceremoniajokról).
690. (WERBŐCZI: *Decretum juris consuetudinarii*).
731. (Canones Ecclesiastici és Az Edgyhazi Jó rend-tartásoknak Irot Törvényi).
779. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Válság-Titka).
880. (MEDGYESI PÁL: Erdély s' egész Magyar nep ... Harmas Jajja).
881. (MILOTAI NYILAS ISTVÁN: Agenda).
891. (Confessio és expositio fidei Christianae).
922. (MEDGYESI PÁL: Igaz Magyar-Nep negyedik Jajja).
923. (MEDGYESI PÁL: Rab-Szabadeto Isteni szent Mesterség, Külön ülő Keresztyén és Serva domine).
924. (MEDGYESI PÁL: Igazak sorsa e' világon).
928. (SÉLYEI BALOG ISTVÁN: Uti-Társ).
934. (MEDGYESI PÁL: Sok Jajjokban ... merült igaz Magyaroknak ... siralmai).
935. (MEDGYESI PÁL: Istenhez való igaz Meg-térés).
936. (MEDGYESI PÁL: Ötödik Jaj).
946. (CZEGLÉDI ISTVÁN: ... Malach Doctornak ... Paj-Társi Szó Beszéde).
948. (MEDGYESI PÁL: Joseph Romlasa).
949. (VÁRALJAI LŐRINC: Tekintetes és Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencnek Temetése).
960. (MEDGYESI PÁL: Magyarok Hatodik Jajja).
961. (MEDGYESI PÁL: Fel-gerjedt, s-pokol fenekeig hatalmazott Rohogo Tüz).
965. (MEDGYESI PÁL: Győzködő hit).
966. (MEDGYESI PÁL: Isteni és Istenes Synat).
1042. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Igaz hit [két példányban]).
1072. (KÉZDIVÁSÁRHELYI MATKÓ ISTVÁN: X, ut Tök Könyvnek eltépése.)
1179. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: A Négy Evangelisták szerint való Dominica).
1242. (CSÚZI CSEH JAKAB: Lelki Bölcseségre tanító Oskola).
1301. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Halotti Centuria).
1302. (TÓFEUS MIHÁLY: A' Szent Soltarok Resolutioja [két példány]).
1336. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Magyar Biblia).
1435. (DEBRECENI KALOCSA JÁNOS: Isten ajandekaval valo kereskedes).
1482. (PÁZMÁNY PÉTER: Prédikációk).
1628. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Discursus de Summo Bono*).
1650. (DEBRECENI EMBER PÁL: Garizim és Ébál).

Összesen 37 szám (a két duplummal 39 példány) SZABÓ szerint, aki azonban 539 és 731 alatt két-két, 923 alatt három, külön impresszummal és címlappal bíró művet vett fel.

RMK. II.-ből:

521. és 552. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Praeconium Evangelicum, I—II.)
 589. (Index seu Enchiridion Omnium Decretorum).
 671. (GÖNCZI GYÖRGY: De Disciplina Ecclesiastica [*három példány*]).
 746. (NÓGRÁDI MATYÁS: Epistolae Ad Romanos Scriptae).
 835. (Compendium Doctrinae Christianae).
 938. (BUZINKAI MIHÁLY: Institutionum Dialecticarum Libri Duo).
 1318. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Analysis Apocalypseos).
 1402. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Dominica Catechetica).
 1519. (LISZNYAI PÁL: Professionum Scholasticarum Opera).
 1534. (ROSAEUS: Virgilii Evangelizantis Christiados Libri XIII.)
 Összesen 11 szám (a két duplummal 13 példány) SZABÓ szerint.

RMK. III.-ből:

729. (LASCIOVIUS PETRUS: Theorematum De Puro Et Expresso Dei Verbo).
 998. (SZEGEDI KIS ISTVÁN: Speculum Pontificum Romanorum).
 2238. (BETHLEN JÁNOS: Rerum Transylvaniae Libri Quatuor).
 3604. (OTROKOCSI FÓRIS FERENC: Apocalyptica Tuba Quinta).
 4721. (OKOLICSÁNYI PÁL: Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae In Hungaria).
 Összesen 5 szám SZABÓ szerint.

A felsorolt művek általában önálló köteteket alkotnak. Egybekötetett az I. 427 és 428, az I. 690 és II. 589 (e két utóbbi rendszeren egybekötve maradt fenn). Az I. 539 latin és magyar részét nem a SZABÓ által jelzett sorrendben, hanem megfordítva kötötték be. Nagyobb kolligátum kezdődik I. 880-nal. Ebben a MEDGYESI-gyűjtőkötetben a következő rendben követik egymást az egyes darabok: I. 880, 934, 922, 935, 936, 960, 961, 923, 924, 965, 966, 948, 949 (az utolsó VÁRALJAIÉ). A kolligátumban MEDGYESI két alkalmi beszéd-sorozata található; az egyik, mely nyolc darabból áll és melynek bevezetője az I. 934, *teljes*. A másik hét darabból álló sorozatból (ennek I. 960 a bevezetője és tartalommutatója) hiányzanak: I. 962, 963 és 964. A kolligátumban a sorozatok egyes darabjai fejforgatott rendben és még egyéb MEDGYESI-művek közbeiktatásával köttettek be. Különösen érdekes azután az a kolligátum, melynek első tagja a II. 671 (GÖNCZI: De Disciplina Ecclesiastica). GÖNCZI után a ZOVÁNYI GYÖRGY-féle *Canones ecclesiastici* 1723-as kolozsvári és az ugyancsak ZOVÁNYI-féle *Liturgia ecclesiastica* 1733-as kolozsvári kiadásai következnek, majd egy magyar nyelvű nyomtatvány 290—321. lapjain terjedő töredéke, melyek a *Házassulandók egybekeléséről* és a *Házásoknak egymástól való elválásokról okairól* szólnak. A kolligátum lapjain található több egyházi jogi vonatkozású bejegyzés arról tanúskodik, hogy az ismeretlen tulajdonos mindennapi használatra való kézikönyvet szerkesztett össze magának.

A könyvek *teljesség* és *épség* tekintetében aránylag igen jó állapotban vannak. Nagyobb hiánya a II. 746-nak (NÓGRÁDI) és a III. 998-nak (SZE-

GEDI) van; előbbiből 35 lap szakadt el és veszett el, utóbbinak nincs meg a címlapja, a mű előtti 8 számozatlan levélből 7. és a 285—302. lapok hiányzanak, a 16. lapig pedig a lapok csonkák. A könyv a 284. lapig újkori papírkötésben van, a még előkerült 303—348. lapok azonban szabad levelekben. Ez utóbbi levélcsoport valamivel nagyobb méretű, mint a bekötött rész, amelyet körülváltak. Ezek a levelek tehát alighanem még a legutóbbi bekötés előtt szakadtak el a többtől. A könyv mostoha sorsa összefüggésben lehet ismert tulajdonosa, SZÉLES ANDRÁS parókhíjának leégésével.

Az említettekén kívül még 16 könyvnek van 1—4 lapos hiánya, rendszeresen címlap vagy a mű elején vagy végén lévő számozatlan levelek közül egyik-másik, a főszöveg azonban szinte mindenütt ép. Vannak viszont különösen szép példányok, mint például a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle *Biblia*.

A kötések közül már sokkal több a rongált, szétmállott. Kevés az egykorú. Találtunk azonban egy igen szép *liliomos* (I. 427) és egy *legyezős* (II. 521) kötést. A legyezős kötés mellső táblájának alján 1645-ös évszám, ezzel párhuzamosan felül pedig *M. T. CZ.* betűk olvashatók.

A könyvek között sok a *glosszált*, *bejegyzésekkel tele* példány. A tulajdonosokat és áratokat illető beírásokon kívül idejegyezzük az érdekesebbeket:

I. 475. A hátsó fatáblára ragasztott papírlapon lévő és 1781-ből eredő feljegyzés szerint egy ló vétetett nyereggel és minden egyéb hozzátartozandóságokkal 28 forintért.

I. 539. A könyvet egyik tulajdonosa (valószínűleg STEPH. ASZTAL) felhasználta egyházi szolgálatában. GÖNCZI JÓZSEFnek a 207. lapon lévő beszédében a 'mi előttünk fekvő Kegyelmes asszonunknak halálán' szöveget a lap szélén így javítja: 'Attiankfianak halalan'.

I. 1042. A mutatótábla utolsó levelének hátoldalán, az ezután következő három betétlevelel és a hátsó tábla belsején gyógyszer-receptek olvashatók

I. 1179. SZABÓ nem jelzi, hogy a címlap után, a szöveg előtt *Aiánlólevél*, *Előljáró beszéd* és egy SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLYhoz írott *vers* van összesen 12 számozatlan levélen. Az egyik betétlapon családi bejegyzés van: 'Anno 1774 Die 10 Februarii vitték el az leányomat Klárát férjhez'.

I. 1336. Provenienciája ismeretlen, de tulajdonosa egy sereg családi eseményt örökít meg Bibliájában. A Genesis kezdete előtti üres lapra ezt írta: 'In Anno 1763 Die 4 Septembris Isten bölcs végzéséből edgyes életmet páros étellel akarván felváltani vettem magamnak Hazas társul Ketskeméti Máriát. Solt CXXVIII : 3...'. Az Ószövetség végén lévő üres lapon és a rákövetkező metszetnek a hátlapján szerepelnek a gyermekek. A bejegyzett öt közül az első, Ismael, aki 1764. október 30-án született Kolozsvárott, az ottani külső templomban SOÓS FERENC keresztelte meg s keresztanyja VERESTŐI GYÖRGYNÉ volt. Mindenesetre igen érdekes, hogy a tulajdonos, aki sejtetőleg szintén lelkipásztor volt, ezt a KOMÁROMI CSIPKÉS-szövegű Szentírást használta családi Bibliának és *nem* valamilyen KÁROLYI-kiadást.

I. 1650. Az ismeretlen tulajdonos felesége — más papírnemű nyilván nem lévén kéznél — az eredeti bőrkötésű könyv hátsó táblájának belsejére (a könyvet fordítva tartva) alighanem mosásba adott fehérneműekct jegyzett

fel; így: 'Hét lepedő | és két adrosz (!) | hat kendő ing kető | három ing vál és egy pendej | két gatyá...'

II. 938. Tulajdonosa, FARKASDI PÁL, 1676-ban tankönyvül használta.

II. 1318. Az egyik betétlapon ez a latin szöveg áll az imádságról: 'Cum adstando oramus promptitudinem nostram; cum sedendo oramus aequiescentiam nostri cordis in Deo; cum genibus (!) flexis oramus, humilitatem nostram significamus. Ergò Estò adstando, estò gemibus flexis oremus (modò sine superstitione Faciamus), in hoc ipso nõn curamus'.

Az 1886-os nyomtatott *Jegyzék*ben még találunk néhány címet, melyek bizonyosan vagy esetleg *régi magyar könyvre* mutatnak, de ma már nincsenek meg a könyvtárban. Ilyen a '*Sz Tzene Péter. Helvetica Confessio*', vagyis *Szenci Csene Péter* vezetés munkája, amely *mindenképen* régi magyar, csak a *Jegyzék* címszövegéből megállapíthatatlan, hogy az oppenheimi (1616), debreceni (1616), sárospataki (1654), vagy kolozsvári (1679) kiadás volt-e. Szerepel a *Jegyzék*ben '*St. Katona Geléji. Canones Ecclesiastici*', amely vagy RMK. II. 700-zal vagy II. 1918-cal volt azonos.⁷

Áttérve a 750-nyi nem régi magyar *Hungaricumra*, általánosságban már itt is megjegyezhetjük, hogy a könyvtárnak nem volt speciális gyűjtőköre. A nyomon követhető kezdettől fogva élt azonban a könyvtárért felelős személyekben a könyv megbecsülésének érzése. Ezt nyilvánvalóan erősítette az is, hogy a könyvtárnak kimutatható komoly és rendszeres javadalma (legalább is a mult század utolsó évtizedeiig) nem volt s így *minden*, a könyvtárhoz bármily úton érkező nyomtatványt örömmel fogadtak. Eképen alakult azután ki egy olyan könyvtár, amelyben Bibliáktól és prédikációskötetektől a kalendáriumokig és a féregirtás útmutatójáig a különböző tárgyú és értékű könyvek igazán nagy választéka található meg.

A XVIII. századbeli *szenítrások* közül a legrégebbi a BÁRÁNY GYÖRGY-féle 1754-ből való fordítás; újabbak egy a hangjegyes zoltárrésznel csonka bázeli 1770-es és egy sárospataki 1835-ös kiadás. Az *egyházi beszédek*et tartalmazó kötetek szerzői között ott vannak (csak néhányat említve) ANGYÁN JÁNOS, BÁTHORI GÁBOR (*Az evangéliumi keresztyén tolerantzia*), DIÓSZEGI SÁMUEL, DOBOS JÁNOS, FÉSÖS ANDRÁS, HUNYADI FERENC, KOLMÁR JÓZSEF (*Keresztyén katedrai tanítások*), KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN, KECSKEMÉTI ZSIGMOND (*Falusi prédikátiói*), KOVÁTS SÁMUEL, RÉVÉSZ IMRE, SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN, TAKÁTS ÁDÁM, TOMPA MIHÁLY, VÉTSEY JÓZSEF (*A keresztyén erkölcsi tudomány*) s megtalálhatók többek között FABIÁN és LACZAY *Prédikátori Tárházának*, az *Erdélyi Prédikátori Tárnak* vagy az *Abitatosság órájának* kötetei. Különféle *halotti beszédek* egész serege van részben egyes

⁷ A felsorolt régi magyar anyagról rögtönzött cédulakatalógust készítettünk. A cédula első lapjának bal felső sarkában az RMK. szám, alatta a mű leírása szerepel (SZABÓ szövege röviden), ez alatt [ ] között a könyvtárban lévő példány épségének, állapotának, kötésének jelzése, a cédula hátlapján pedig a könyvtárban lévő példányban található provenienciális és egyéb bejegyzések. A könyvek zárt szekrényben, RMK. sorrendben állítottak fel.

füzetekben, részben régi szokás szerint kötetekbe kötve 'Alkalmatosságra mondott beszédek' gyűjtőcím alatt. Éppígy nincs hiány *imádságoskönyvekben* sem, a rendszeres teológiai tárgyú munkák között pedig megtaláljuk például MELIANUS GNATERETH (= HELMECZY ISTVÁN) *Igasság paizsát*. A magyar egyháztörténiát elsősorban LAMPE-DEBRECENI EMBER PÁL (*Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*), BOD PÉTER (nemcsak a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, hanem egyéb történeti munkái is) és SINAI MIKLÓS (= VICTORINUS DE CHOREBO: *Sylloge actorum publicorum*) képviselik. De nem hiányzanak BUDAI ÉZSAIÁS könyvei, HEISZLER egyháztörténete, RÉVÉSZ IMRE számos műve (köztük CALVIN-életrajza, a SYLVESTER- és DÉVAI-monografiák), SZOMBATHI sárospataki iskolatörténete vagy TÓTH FERENC egyháztörténeti könyvei sem. Láttuk a GLATZ-féle 300 éves reformációi jubileumi emlékkönyvet is. Bőven vannak egyháztörténeti tárgyú nyomtatványok (FABRITZKY: *Gradus consanguinitatis*, KOVÁCS JÁNOS: *Az atyafiság és sógor-ság*, FELSDŐRI FÜLEP GÁBOR könyve a lengyel-litván evangéliumi egyházak törvényeiről, KONEK és KOVÁCS ALBERT egyháztörténeti kézikönyvei s a *Canones ecclesiastici* 1711 utáni számos kiadása). Részlet a könyvtárnak a közismert teológiai és általános lexikonok és kézikönyvek: BOD PÉTER *Magyar Athénása*, WALLASZKY *Conspectusa*, WESZPRÉMI *Succincta medicorum biographiája*, BROUGHTON történeti lexikona, HÜBNER—FEJÉR *Mostani és régi Lexikona*, a *Közhasznú esmeretek tára*, LADVOCAT *Historiai dictionariuma*, MOKRY BENJÁMIN kézikönyvtár stb. A könyvtár történeti tárgyú könyveiből kiemelhetjük ENGEL *Monumenta Ungriacáját*, FÉNYES ELEK munkáit (*Magyarország statisztikája, Magyarország geographiai szótára* stb.), HORVÁTH MIHÁLY magyar történetét, HUSZTI ANDRÁS *Ó és Új Dáciáját*, SCHWARTNER *Statistik des Königreich Ungarnját*, SZÜCS Debrecen-történetét és TIMON *Imagóját*. Nem kissebben fordulnak elő a könyvtár állományában a közismert *külföldi* teológiai és bölcséleti munkák (CHANNING ELLERY, DRELINCOURT, DODDRIDGE, DRUMMOND, OSTERWALD stb.) magyar fordításai. A protestáns teológiai irányú könyvek között akad néhány *római katolikus* is, például *XIV.-dik Kelemen pápának levelei* (KÓNYA fordítása). Német és francia nyelvkönyvek és szótárak mellett két PÁRIZ—PÁPAI szótár van a könyvtár birtokában; egyik az 1782-i, másik az 1801-i kiadás egy-egy példánya.

Még néhány megemlítenő könyv: BEREGSZÁSI PÁL: *Ueber die Aehnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*, BERZEVICZY GERGELY: *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*, BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID: *A tudományok magyarul*, BARÓTHI SZABÓ DÁVID: *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio philologica, Commentatio brevis de unione protestantium*, CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY nevezetesebb poétai munkái (Bécs, 1816), *Alkalmatosságra írt versek* CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY által (Nagyvárad, 1805), CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: *Lilla* (Nagyvárad, 1808), DUGONICS ANDRÁS: *Trója veszedelme* (Pozsony, 1774), GRÓF DESEWFFY JÓZSEF: *A „Hitel” című munka taglalata*, GRÓF DESŐFI JÓZSEF: *Bártfai levelek*, BARÓ EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, FÖLDI JÁNOS: *Természeti história*, HORVÁTOVIĆ DOI OLJÚB: *Sol-*

len wir Magyaren werden?, KERESZTESI: *Krónika Magyarország egyházi és polgári közéletéből*, KERESZTES—KOVÁCS ÖDÖN—BARTÓK: *Tájékozás az újabb theologia körében*, KAZINCZY FERENC *Munkái*, KOVÁTS MÁTYÁS: *Barátságos értekezés a Vallási Egyesülés Ideájának Szerzőjével*, LEHOCZKY: *Bereg vármegye monographiája*, *Magyar Grammatika*, mellyet készített Debrecenben egy magyar társaság, *Magyar fűvészkönyv* (Debrecen, 1807), MÁRTON ISTVÁN: *Keresztyén teológusi morál*, MARÓTHI GYÖRGY: *Arithmetica*, PÉTZELI JÓZSEF: *Henriás*, PÉCZELY JÓZSEF: *Pallas Debrecina*, PÁRV PÁPAI FERENC: *Pax sepulchri* (Kolozsvár, 1760), RÉVAI: *Antiquitates literaturae Hungaricae*, SOMOSY JÁNOS: *'Sidó grammatica Gesenius Vilhelm után*, PRIVATUS VERIDICUS (= CSEBI POGÁNY ÁDÁM): *Succincta deductio iurium et gravaminum Evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria*, SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel* (Pest, 1830), SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN: *Keresztyén alattvalói elmélkedés*, SZIKSZAI BENJÁMIN: *Biblia szövétneke*, SZIKSZAI GYÖRGY: *Mártírok oszlopa*, SZÖNYI N. ISTVÁN: *Mártírok koronája*.

Ezek mellett azonban helyetfoglalnak a könyvtárban az efajta nyomtatványok is: *Anleitung für Nichtärzte zur Wiederbelebung der Scheintodten* (Kassa, 1853); *Bizonyos oktatások, menemű móddal kellessék a vízbe esett, 's abban elfulladott... Embereken hathatósan segíteni* (Eger, 1780); *Gazdasági Kistükör* (Pest, 1845); *A józan életnek némelly réguláji* (Pest, 1815); HUFELAND KRISTÓF: *Az ember élete meghosszabbításának mestersege* (megbővítette KOVÁTS MIHÁLY, Pest, 1799); ZSOLDOS JÁNOS: *Az egészség fenntartásáról való rendszabások* (Sárospatak, 1818); *Kürtő módja és szerei az ártalmos férgeknek minden méreg nélkül, vagy is Megérthető Tanítás, mint kellyen az egereket, patkányokat, legyeket, tetveket, földibolhákat, hangyákat, rókákat, hörcsököket, vakondokat, mezítelen csigákat, zsizsikeket, hernyókat, svábbogarakat, lótetveket, szút, molyt, 's a' t'. ollyan szerek által kivészíteni, mellyek az ember' életének és egészségének nem ártanak* (3. kiadás, Pest, 1831).

A könyvtár hungaricum-anyagába tartozik még egy sereg XVIII—XIX. századi *tankönyv*, *klasszikusok* iskolai használatra való szövegkiadásai, XIX. századi különböző *kalendáriumok* (Miskolcon készült... nemzeti kalendárium, A magyar házibarát, Pataki nap és névtár, Protestáns Képes Naptár, Protestáns Naptár, Protestáns Új Képes Naptár, Sárospataki Népszerű Naptár, Debreceni Magyar Kalendárium) egyes évfolyamai és több száz egyházmegyei és egyházkerületi *gyűlési jegyzőkönyv*, *névkönyv* és *névtár* az egész ország mindkét evangéliumi egyházának kerületei és megyéi részéről.

A könyvtár valamikor nagyszámú *folyóiratai* közül a legtöbb ma már használhatatlan állapotban van és nagyon hiányos. Sok ép kötete van azonban még ma is a *Budapesti Szemle* 1857—69 közötti, a *Sárospataki Füzetek* ugyancsak 1857—69 közötti évfolyamainak és a RÉVÉSZ-féle *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőnek*.

A könyvtár kerek 370 *egyéb* könyve között az első helyet foglalják el a *Bibliák*. Legrégibb egy *Biblia cum summariorum apparatusu*. Kolofónja szerint GILBERTUS DE VILERS nyomta Lyonban, 1521-ben. Lipcsei, 1657-es

kiadású egy *Biblia universa et hebraica*, 1627-es és 1739-es amsterdami egy-egy *Biblia Sacra* és 1764-es zürichi egy *Sacra Biblia*. A *Septuagintának* két kiadását találtuk (Amsterdam, 1683 és 1725), görögnyelvű Újszövetség (*Novum Testamentum Graece* és Ἡ καὶνὴ διαθήκη) pedig öt van: Orléans 1609, Gotha 1708, Amsterdam 1717 és a kétkötetes GRIESBACH-félének két kiadása: Halle 1770 és Lipcse 1805. A LUTHER-Bibliának egy 1750-ből való hallei kiadását láttuk.

A könyvtárnak ezt a részét kevésbbé mondhatjuk vegyesnek, mint a hungaricumokét. Ez onnan magyarázható, hogy itt legnagyobb részét külföldön vett és onnan hozott könyvekről van szó, melyeket tulajdonosaik külföldi tanulmányútjaik alkalmával szereztek be. Persze ebben a csoportban is előfordulnak azért olyan könyvek, mint például a *Sammlung witziger Einfälle* (Berlin und Leipzig, 1779).

A *prédikációs* kötetek között FRANZ VOLKMAR REINHARD több mint 40 kötetes sorozata vezet. A református egyház egyik legnevesebb szóokának, a páratlan hatású SAURINNEK németül vannak meg a beszédei 10 kötetben, a mezőgazdasági és földművelési prédikációkat író ZERRENNERNEK pedig *Natur- und Ackerbaupredigten* című kötetét jegyezhetjük fel.

A XVI—XVIII. századi nyugati protestáns teológiai irodalomnak a könyvtárban meglévő néhány nevezetesebb darabja: ALTING: *Fundamenta punctuationis linguae sanctae* (Frankfurt, 1701; TÓTFALUSI ugyanezt 1696-ban kinyomta Kolozsvárott); AMESIUS: *De conscientia et eius iure vel casibus* (Amsterdam, 1610; megjelent Debrecenben is, 1685); a magyar protestáns teológiára oly nagy hatással volt COCCEJUS munkái hatalmas foliásokban, köztük a 8. kötet (Amsterdam, 1673), amely az első teljes héber szótárnak nevezhető *Lexicon et commentarius sermonis hebraici et chaldaicis* tartalmazza; a gályarabságra ítélt magyar protestáns lelképásztorokért sokat tett J. H. HEIDEGGER *Historia papatus* (Amsterdam, 1698), amelynek egyik fejezetében a magyarországi protestánsüldözésekről ír; HEIDEGGER *Anatome Concilii Tridentinijének* editio princeps; a RÁKÓCZI érdekében Hollandiában és Angliában járt és EMBER PÁLLAL és PÁRIZ PÁPAIVAL összekötöttést fenntartott JABLONSKY DÁNIEL ERNŐ *Institutiones Historiae Christianaeja*; LEUSDEN *Compendium biblicumának* negyedik, APAFY MIHÁLYNAK ajánlott kiadása (Leyden, 1694) és ugyancsak LEUSDEN *Philologus Hebraeo-Mixtusának* harmadik, TELEKI MIHÁLY özvegyének és gyermekeinek ajánlott kiadása (Leyden—Utrecht, 1699); SCHRÖCKH JÁNOS MÁTYÁSNAK (BÉL. MÁTYÁS unokájának) *Historia religionis et ecclesiae Christianaeja*; a magyarok előtt nagy tekintéllyel bíró és különösen ALVINCZIRE és SAMARJAIRA ható PAREUS DÁVID *Corpus Doctrinae Christianaeja* (Hanau, 1624); a magyar gályarabokkal szintén összekötötésben volt FR. TURRETINUSNAK, a nézetei számára sok kinn tanult magyar diákot megnyert coccejanus CAMPEGIUS VITRINGÁNAK és a coccejanusok legélesebb ellenfelének, a holland református skolasztika vezérének, VOETIUS GISBERTNEK több műve. Felleltük ezek mellett még AMMON nem egy művét, BUDDAEUS, EICHHORN, CHR. GELLERT, HUGO GROTIUS, JOACHIM HILDEBRAND, LAMPE, LIGHTFOOT, PH. VAN LIMBORCH, B. MEISNER, OSIANDER, PISCATOR, SPANHEIM, ROSENMÜLLER.

RAMBACH, SALOMON VAN TILL és HERMANN WITSIUS egy vagy több könyvét. CALVIN *Institutiójának* 1612-es genfi, *Timótheus-kommentárjának* pedig 1648-as genfi kiadása van meg. ERASMUS *Colloquia familiariaj*át két kiadása is képviseli: Leyden, 1664 és Ulm, 1747. Az egyházatyák közül TERTULLIANUS művei egy folió (Tomus primus, Bazel, 1521) és egy nyolcadrét (Tomus secundus, Párizs, 1566) kötetben vannak a könyvtár birtokában. Az egyháztörténetírás atyja, EUSEBIUS sem hiányzik: a két hatalmas kötet az 1579-es bázeli kiadásból való. Még két nevezetes egyháztörténeti munkát kell megemlíteni: JOHANNES SLEIDANUSnak a schmalkaldeni szövetség megbízása alapján készült reformációtörténetét (Strassburg, 1561. — A példány egy 1613-ból való magyarországi bejegyzés szerint 'liber rarissimus') és MOSHEIM főművét (*Institutiones historiae ecclesiasticae antiquae vel recentioris*, Helmstedt, 1755). Van AUGUSTINUS (*Opera omnia*, Augsburg, 1537 és *De gratia et libero arbitrio*, Köln, 1530), FLAVIUS JOSEPHUS (*Opera*, Bazel, 1567), de van KANT is (*Kritik der reinen Vernunft*, Frankfurt—Lipce, 1794; *Kritik der praktischen Vernunft*, Grác, 1796, stb.) és FICHTE (*Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, Königsberg, 1793) meg LESSING is (*Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger*, Berlin, 1784). És ne hagyjuk végül említés nélkül a klasszikusokat, HOMEROST és AESOPUST, HORATIUST és JUVENALIST, SENECA-t és PLAUTUST, OVIDIUST, MARTIALIST és TERENTIUS VARROT. Van köztük néhány XVI. századi kiadás is: OVIDIUS *Amatoria* — Lyon, 1558, TERENTIUS VARRO *Opera omnia* — 1581, HOMEROS *Op. omnia* — Bazel, 1561.

A felsorolt könyvek állapota általánosságban jónak mondható. A több-kötetes munkákból soknak elveszett vagy tönkrement egy-egy kötete, de mivel nem egy mű több példányban is bekerült a könyvtárba, a különböző eredetű darabokból rendszerint összeállítható egy-egy teljes munka. Az egyes könyvek természetesen tele vannak bejegyzésekkel, melyek nemcsak provenienciára és értékre vonatkoznak, hanem különböző természetűek: a könyvek tudományos fejtegetéseikhez kapcsolt glosszák, a szerzőkre vonatkozó adatok és egészen magánjellegű megjegyzések. Lássunk egy-egy példát: ZEP-
PER *Politia ecclesiastica* című könyvének (Herborn, 1607) címlapján ez áll: 'Jegyzés. Ez egy felette ritka könyv. Ebből vette Gelei Katona István a maga Canonit. P. o. vesd össze a Gelei 99-ik Canonát Zeppernek p. 539. 646. lévő szavaival. Egy Magyar Református Tudos Papnak tehát nagy kin-cse ez. Sz. A. mk.' A kezdőbetűk és a kézírás SZÉLES ANDRÁS-ra mutatnak.

A két EMBER—LAMPE egyik példányában hosszabb bejegyzés adja elő a mű szerzőségének kérdését. PÉTZELI *Henriásába* pedig CSEGÖLY ISTVÁN 1804. július 21-én ezt írta: 'Bötsi káplánságomba, dél után két órakor az ágyba le dülvén el aludtam, 's álomban valami esmeretlennel Liliomot szedtem egy gyönyörűséges réten, 's mikor azoknak szépségeket bámulnám; ezt a verset tsináltam, álomban: Ki adta néked a' szép színt? óh gyönyörű Liliom! — Egy végtelen mennyei ok — 's mindenható hatalom. — A' Poëtai regula szerint nem üt ki a vers két Sillabára; de csak annak bizonyosságára írtam le, hogy mennyire dolgozik, és tisztán képzeli a' Lélek még akkor is,

mikor a test pihen; sőt sokszor felségesebb gondolatokat formál, nem vonatván el akkor annyira a' testi érzékenységektül.'

A könyvtár jelenlegi állományával kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy összesen alig haladja meg a 150-et azoknak a nyomtatványoknak száma (közgyűlési jegyzőkönyveket és folyóiratokat nem számítva!), amelyek megjelenési ideje *túl* van 1850-en: a könyvtár tehát inkább *régi jellegűnek* mondható. Még jobban kell hangsúlyoznunk azt, hogy a kerekszám 800 régi magyarral és hungaricummal szemben csak 370 egyéb mű áll, ami annyit jelent, hogy a jegyzőkönyvek és folyóiratok leszámításával is *a könyvtár kétharmadrészben magyarnyelvű vagy magyar szerzőktől való nyomtatványokat tartalmaz; ez pedig erősen kidomborítja magyar színezetét.* Azért kell ezt különösen kiemelnünk, mert a hasonló korból való római katolikus főpapi és a főúri könyvtáraknál ez a magyar szín sokkal halványabb.

Megismerve a beregi református egyházmegye könyvtárának *anyagát*, meg kell kísérelnünk feleletet adni arra a kérdésre, hogy *miképpen gyűlt össze* ez az anyag. Minden pozitív adat ismerete nélkül is megállapíthatja bárki, hogy ez a könyvtár nem bőséges anyagi eszközökkel rendelkező könyvgyűjtő vagy könyvgyűjtők törekvéseinek eredménye. Valóban semmi nyoma annak, hogy barokk könyvtár lett volna. Nem bővelkedik ritkaságokban, a könyvek nincsenek díszes kötésekben, a hely pedig, amely befogadta a könyveket, sem ma, sem régebben nem volt építőművészeti mestermű. Évtizedek óta egynéhány négyzetméternyi szoba a „könyvtárterem“, amely egyúttal levéltár, esperesi iroda és egyházmegyei tanácskozásihelyiség is; azelőtt pedig bizonyára az esperes vagy generális notarius parókhiján az iroda polcain talált helyet a könyvtár birtokállománya. Célja mindig a leggyakorlatibb volt: segítőeszköz egy egyházmegye lelkipásztorai számára hivatásuk minél tökéletesebb betöltésében. A könyvtár előtt pedig a könyvek állomáshelye egy falusi parókhia lelkipásztori dolgozószobájának könyvespolca volt. A könyvek bejegyzései mutatják, hogy egészen az újabb időkig (1876) az anyag elenyésző kisebbsége került csak közvetlen beszerzés útján a könyvtárba, a túlnyomó többség egyes lelkipásztorok (vagy kiserészen mások) hagyatékából, ajándékozásából származik.

A könyvtár kialakulásának történetére vonatkozólag nem kívánunk túlmesszi következtetésekkel próbálkozni. Az egyházmegye hatalmas levéltári anyagának remélhető feldolgozása bizonyosan sok közelebbi adatot fog majd napvilágra hozni. A könyvtár alapítása egyelőre szemünk előtt elvész a multban. Éppen ezért a rendelkezésünkre álló adatok alapján a könyvtár sorsát *visszafelé* fogjuk nyomon követni.

Az 1886-ban megjelent *Jegyzék* összeállítása után is gyarapodott régi jellegű anyaggal a könyvtár. Ez a *Jegyzék* és a mai állomány összevetéséből megállapítható. A gyarapodás nem is volt kismérvű, hiszen a *Jegyzék* 930-as állományával szemben ma körülbelül 1180 mű áll, pedig a most végzett rendezés során is meglehetősen sok tönkrement könyvet kellett kiselejteznünk.

A könyvtár tulajdonképpen nem az egyházmegyének, hanem az *egyházmegyei lelkészegyesület*nek a tulajdona volt. A könyvtár minden kötetének címlapján ez a bélyegzőlenyomat olvasható: *A' Bereg Megyei Ev. Ref. Lelkészi Egylet-Pecsétje 1877.* Ennek a lelkészegyesületnek az egyházmegye minden lelkipásztora tagja volt és a tagdíjakat könyvek vásárlására fordították. A beregi egyházmegye 1876. június 20—21-i gyűlésének *Jegyzőkönyve* a III. pont alatt ugyanis ezeket mondja: „Hivatalból minden lelkész tagja lévén a lelkészi egyletnek s a tagsági díjakon beszerzendő könyvek nem egyes lelkészek, hanem az egyházmegyei lelkészi könyvtár tulajdonát képezvén . . .“

Az 1873. június 10—11-i közgyűlés határozata alapján BARI SÁNDOR tivadari lelkipásztortól ÁTÁNYI DÁNIEL és SÜTŐ KÁLMÁN lelkipásztorok átvették az egyházmegye levéltárát. Az átvételről szóló és az 1873. augusztus 7-i gyűléshez terjesztett jelentésben előadják, hogy a levéltári anyagban néhány könyvet is találtak. Ezek: egy *Canones ecclesiastici*, melyet VÉGH BENJÁMIN bodpaládi pap ajándékozott a beregi traktusnak 1817-ben; ugyancsak egy *Canones ecclesiastici*, BALAJTHY MIHÁLY ajándéka; *Articuli ecclesiarum cis et ultra Tibiscum . . .* 1767, ajándékozta BARI ISTVÁN, 1818-ban; „az 1790. évi országgyűlés alkalmával írásba benyújtott, és köztanácskozás alá vett dolgok és munkák“, ajándékozta MOLNÁR ISTVÁN assessor, 1800; BOD PÉTER *Judiciaria fori ecclesiastici praxisa* (1757), LUKAHALMOSI NAGY GYÖRGY istvándii pap 1817-ből való ajándéka. Az itt felsorolt öt könyvből az első és az ötödik még ma is megvan a könyvtár-

ban. Bejegyzéseik így szólnak: „*A Tractusi könyv Tárnak ajánlja Balajthy Mihály mpr.*” — a kánonos könyvé; a BOD-nyomtatványé pedig: „*Tiszteletes tudós Lukahalmosi Nagy György, az Istvándi Ref. Ekklezsia Lelki Pásztorja ajándékozta a Beregi Vener. Tractus számára 1817^{ik} Eszten. 18^{ik} Jan. Visitatiokor. Signatura per Andr. Széles, Ord. Notarium et Visitatorem tunc temporis.*” Ezekről a könyvekről (mind az ötről) ÁTÁNYI DÁNIEL a levéltárrendezéssel kapcsolatban 1875-ben készített jelentésében így emlékezik meg: „Végezetre vannak még a levéltárba több nyomtatványok is, mint régi Kormány lapok több kötetekben — Batizi féle egyházmegyei rajzok — adakozási kis könyvek Pest részére — és vagy 5 darab régi Canonos könyvek — és ezek mint eddig, úgy ezután is csendesesen nyugodhatnak.”

Úgy látszanék tehát, mintha 1873—75-ben a könyvtár csak ebből a néhány könyvből állott volna, amelyeket a levéltári anyaggal együtt őriztek. A helyzet azonban az, hogy a könyvtár ekkor már különálló volt a levéltártól s az öt „kánonos könyvek” valamely más okból maradtak a levéltárban.⁸ A könyvtárban ugyanis van még néhány könyv, amelyeknek bejegyzése arról tanúskodik, hogy ajándékozás révén jutottak a könyvtár birtokába, mégpedig az 1873-as időpont előtt, — a „kánonos könyvek”-en viszont kívül esnek. Ilyen PFANNER *Historia Pacis Westphalica*(!)-jának harmadik kiadása (Gotha, 1697). Provenienciája: „*A' beregi Egyh. Megye könyvtaráé. 1844 T. Makay Andrástól.*” Ugyanekkor lett a könyvtáré VICTORINUS DE CHOREBO (= SINAI MIKLÓS) *Sylloge actorum publicorum* is: „*Makay Andrásé 1844be a' Beregi Egyh. Megye könyvtárának ajándékozta.*”⁹ Sokkal régebb eredetű BARI ISTVÁN ajándéka: GÖNCZI, *De Disciplina Ecclesiastica*, RMK. II. 671. A kötés belső felén ez áll: „*Ezen könyvet TT. Bari István Hetei Prédikátor a Beregi Venerabilis Tractusnak ajándékozta 1818^{ik} Esztendőbe Januarius 7^{ik} napján. Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére.*”¹⁰

⁸ Az 1873-i ÁTÁNYI—SÜTŐ-féle jelentés szerint a levéltár anyagát beszállították Beregszászra. Itt később — hogy mikor, pontosan nem tudjuk — ismét egyesült a könyvtárral. Ez a jelenlegi állapot is.

⁹ MAKAY ekkor muzsalyi lelkipásztor volt (1839—52); meghalt mint csetfalvi parókhús 1856-ban.

¹⁰ BARI ISTVÁN 1788-tól fogva 1831-ben, Szernyén bekövetkezett haláláig 11 helyen volt lelkipásztor Beregben. A hetei parókhán 1811—18. volt.

Fentebb láttuk, hogy ugyanekkor adta BARI ISTVÁN az egyházmegyei könyvtárnak az egyik „cánonos könyvet” is. Feltehetőleg tehát ekkor — s 1844-ben is — az egyházmegyei könyv- és levéltárat még együtt kezelték s a szétválasztás később, valamikor 1873 előtt következett be.

Utolsó adatunk arravonatkozólag, hogy a beregi egyházmegye bizonyos könyvállománnyal rendelkezett, a beregi egyházmegye III. jegyzőkönyvében olvasható ama határozat, melynek értelmében KONDOR BOLDIZSÁR esperes halála után, 1797. március 7-én úgy döntöttek, hogy a „Tractualis pecsét által adatott Tisztó Tractualis Notarius Kömlei Sigmund ö Klmének: a több concernens acták pedig és mind azok, mellyek néhai T. Senior Úrnál ex officio Seniorali tartattak; minthogy a Tractus ládáin kívül, több ládáiba is behelyeztetve és rakattatva vagynak, ezeknek öszveszedése, inventálása és kézhez vevése (azon ládák egyebaránt zárokkal és Tractualis pecsétekkel is praemuniálva lévén) azon rövid időre hagyattak, midőn majd *azon ládáokban lévő Levelek, Acták, könyvek*, s más efféle javaknak s portékáknak egész massája, mind a Tractualis mind a secularis Deputatióknak öszvejövéseknak alkalmatosságával pervestigáltatni és sequestráltatni vagyis segregáltatni fog.¹¹

Tovább már nem tudjuk követni az egyházmegyei könyvtár történetét, de az a fentebb felsoroltakból is nyilvánvaló, hogy keletkezése valójában legalább is a XVIII. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza.

¹¹ *Protocollum III. (1753—1813)*, 107. l. Ma is megvan az egyházmegyei levéltárban, Beregszászot. A határozat szövegét közli egyébként ÁTANYI DÁNIELNEK szintén a beregszászi levéltárban őrzött kéziratos dolgozata (*A Beregi reformált Egyház vidék Esperestjeinek története*) 80—81. l. — A fenti eseményhez hasonló alkalmak egyébként nagyobb változást is hozhattak a könyvtár állományában. Az egyházmegye könyvei összevegyülhettek az őriző esperes saját könyveivel és parókhíaja egyházi könyvtárának anyagával. Az őriző halála után való szétválasztás magától értetődően gyarapíthatta az egyházmegye könyvállományát, de épúgy csökkentette is. A csökkenés okainál figyelembe kell vennünk az egyik esperesi székhelyről a másikra történő elég gyakori szállíttatást és azt a tényt, hogy a könyvállományok ellenőrzésénél ebben az időben általában meg szoktak elégedni a hiány megállapításával, a hiány okának kutatása és a pótlásra való kötelezés nélkül.

Az eddig említetteken kívül nem tudjuk, hogy a könyvtár mai anyagának egyes darabjai *mikor* kerültek az egyházmegye, illetve az egyházmegyei lelkészegyesület tulajdonába. Megállapítható azonban a könyvek legnagyobb részének bejegyzéseiből, hogy *honnan* kerültek oda.

A tulajdonosokra mutató beírásokat illetően meg kell jegyeznünk először is azt, hogy 13 régi magyarban, 205 hungaricumban és 102 egyéb nyomtatványban ilyen bejegyzést nem találtunk vagy a bejegyzések kitöröltek, kivágtak, esetleg teljességgel olvashatatlanok voltak. A többi körülbelül nyolc és félszáz műben 300-nál valamivel több név fordul elő. Ebből kerek 75 olyan név volt, melynek viselőjét a beregi egyházmegye lelkipásztorai sorában felleltük.¹² 130 név viselője olyan birtokos volt, akiknek könyve továbbkerült új tulajdonosokhoz, 100 pedig olyan, akinek bejegyzése mellett a legmagasabb évszám áll — tehát a rendelkezésre álló adatok szerint legutolsó tulajdonos volt —, de beregvidéki lelkipásztorságáról nincsen tudomásunk.

A beregi papok közül ötvennek neve csak egy-két könyvben olvasható. A birtoklás idejét jelző évszámok legkorábbika ezeknél a XVIII. század közepéről, legkésőbbike a XIX. század harmadik harmadának elejéről való.

Kilenc lelkipásztornak a beregi egyházmegye könyvtárába került könyvei elérik számban a tizet. *Első helyen áll közöttük az idősebb* SZÉLES ANDRÁS, *akitől a könyvtár mai állományának több mint 15 százaléka való: 6 régi magyar, 56 hungaricum és*

¹² Az egyes tulajdonosok beregi egyházmegyei lelkipásztorságának megállapításánál szétszórt adatok mellett forrásunk volt az egyházmegye levéltárában őrzött nagyívrétű kéziratos névsor. Címe: *A' belv. hivallású Beregi Egyház megyében keblezett Egyházak és azokban hajdan 's mostanában Predikatori Szent Hivatalt fojtatott Lelkészek töredék Név Sora*. A névsor a korábbi időket illetően meglehetősen hiányos, az 1760—1860 közötti időszakra vonatkozólag azonban eléggé pontosnak és teljesnek mondható. Megjegyezzük még, hogy ez a névsor szerintünk nem azonos KISS KÁLMÁNNAK a *Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 52. lapján említett és ZÁGONI KÁROLY által írt „Emlékkönyv“ negyedik szakaszával. Vagy ha azonos, akkor KISS tévedett ZÁGONI szerzőségében. Az összeállító ÁTÁNYI DÁNIEL volt. Ennek bizonyossága egyebek mellett az is, hogy a névsorral azonos kiállítású beregi esperestörténet impuruma az ÁTÁNYI kétségtelen szerzőségét feltüntető és előző jegyzetünkben említett kéziratos dolgozatának.

116 egyéb mű, tehát összesen 178, 200-nál több kötetben. SZÉLES ANDRÁS személyéről érdemes néhány szóval megemlékeznünk.¹⁸

Debreceni diáksága és külföldi tanulmányútja után szatmári tanár lett. Szatmármegyei parókiákból 1812-ben került át Beregbe, Váriba. Állomáshelyei ettől fogva Tiszabecs (1815—17), Barabás (1817—21), Kerecseny (1821—27), Barkaszó (1827—35), ismét Kerecseny (1835—40), Fornos (1840—41) és végül ismét Barkaszó, ahol 1842-ben, 69 éves korában halt meg. 1816-tól fogva egyházmegyéjének *ordinarius notarius*a s mint ilyen az esperesválasztási zavarok idején, 1833-tól, hosszabb ideig maga vezette az egyházmegyéjét. Az egyházi közéletben való tevékenységének jelentős eredményei voltak egyebek között a papmarasztás eltörlése és az özvegyi kegyelemév rendszeresítése. A VEKERDI NAGY MIHÁLY esperes megerősítésével kapcsolatban az egyházkerület és a beregi egyházmegye közötti régebbi ellentét különösen élessé válásának idején, 1812-ben az egyházmegye jogainak védelmére az egyházmegyei közgyűlés megbízásából SZÉLES ANDRÁS szerkesztette meg a kerülethez intézett emlékiratot: *A superintendenciális remonstratióra való mentő felelet*. Történeti kérdésekkel már 1812 előtt foglalkozott SZÉLES ANDRÁS. A szatmári egyházmegyei levéltárat rendezte és elkészítette az anyag regisztrumát. Szatmári évei alatt kezdte el ezt a dolgozatát: „A Szatmári Tiszt. Tractus Ekklezsiáinak Históriaja, melyet főképen a szatmári T. Tractus Archivumából összeszedegett 1808. és következő esztendőkből üres óráiba Széles András successive a szatmári, németi, kisari, és gacsályi Ekklezsiának Prédikátora, és a szatmári T. Traktusnak egyik assessora.“ Egy másik dolgozata, amit már Beregben fejezett be: „A Reformata Magyar Ekklezsiák vallását és egyházi igazgatását illető Articulusok, királyi parancsolatok, Zsinatokon készült Canonok etcet.“ Új egyházmegyéje története is érdekelte; ezt bizonyítja az a hatalmas jegyzetcsomó és széleskörű levéltári kutatások alapján nyugvó vázlatos kidolgozás, amelyet ma is őriz a beregi egyházmegye levéltára. Címe: „A Beregi Traktus Históriaja 1812.—Febr. mellyeknek materiaiejait össze szedte id. Széles András 1812.“ Történeti tájékozottsága tette alkalmassá SZÉLESt az említett emlékirat elkészítésére. Jogi tudása és érzéke sem volt azonban csekély. Erre mutat az, hogy „Házassági törvények“ cím alatt is írt egy dolgozatot s egyházi jogi tárgyú cikke jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, BARTÓK GÁBOR pedig Szatmár-Németiről írott monográfiájában úgy emlékezik meg róla, mint akihez fiatal ügyvédek jöttek tanulni. Nyomtatásban *A keresztyén hitről való Kátékizmus* című könyve jelent meg Sárospatakon, 1823-ban.

¹⁸ SZÉLES ANDRÁSra vonatkozólag a beregi és szatmári egyházmegyei levéltárban található anyagon kívül csak ezek hozhatók fel: *Új Magyar Athenás*, 895; *Szinnyei*, XIII: 637; *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843., 67; BARTÓK G. *Szatmár Németi egyházi s polgári története*, 142 skk; KISS KÁLMÁN, *A Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 64 skk; BALOGH FERENC, *A magyar prot. egyh. tört. írás*, 60; ZOVÁNYI JENŐ, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története* I., 88 lapjai.

„A széles tudományos jártasságú‘ lelkipásztornak — mint a PEIL nekrológja jellemzi őt — természetes, hogy *jelentős könyvtára* volt. Ez a gyűjtemény azonban egészen bizonyosan *jóval nagyobb méretű* volt, mint ami végül a beregi egyházmegyei könyvtárba került. ÁTÁNYI DÁNIEL már említett esperestörténetében¹⁴ ugyanis ezt írja: „A Beregi egyház vidék 2ik jegyző könyve, meg égett ugyan Kerecsenbe 1824. Sept 19-kén, akkor kerecsenyi pap — és egyház vidéki fő jegyző néhai Nt. Széles András Úr *könyveivel együtt* annak távol léttében — . . . Darabokban széllyel szórt s megtalálható leveleit, sok keresgetés után össze szedte Átányi Dániel akkor kerecsenyi káplán, — és n. t. Széles András Úr dictálása után a maradék kedvéért az olvasható darab leveleket leírta ugyancsak Átányi Dániel.“

SZÉLES könyveinek megmaradt és az egyházmegyei könyvtárba jutott része is bizonyítja tulajdonosának történeti érdeklődését. Övéi voltak az anyag felsorolásában már felsorolt SCHRÖCKH-, SLEIDANUS-, EUSEBIUS-, TERTULLIANUS-kötetek és BOD meglévő műveinek legnagyobb része. SZÉLES könyvtárának megmaradt legkorábbi szerzeménye SCHRÖCKH egyháztörténete, ami 1795-ben — tehát mint 22 éves fiatalembernek — került birtokába. 1824 előtti dátumbejegyzéssel ellátott könyv kevés van, ezekben is rendszeresen ismét szerepel egy 1824-ből vagy 1825-ből való birtoklási beírás: a tűzvészből megmentett könyveket SZÉLES ismét számbavette.

Nem kétséges, hogy az egyházmegye történetével később oly sokat foglalkozott ÁTÁNYI DÁNIEL SZÉLESTől sok indítást és még több oktatást kapott. SZÉLES fiatal káplánja könyvtárának megalapításával is törődött azonban: több könyv bejegyzése tanúskodik arról, hogy ÁTÁNYI DÁNIEL 1826-ban, mikor kerecsenyi káplánságából benei rendes lelkészi állomására ment, principálisa könyvtárának több értékes duplumát kapta ajándékba. De gondolt SZÉLES az egyházmegye könyvtárára is: fentebb láttuk, hogy BARI ISTVÁN egyik könyvét (RMK. II. 671 — GÖNCZI) „*Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére*‘ ajándékozta a traktuális könyvtárnak.

SZALONTAI ISTVÁN kisharanglábi (1833—38), majd bótrágyi lelkipásztornak 51 hungaricumát és 6 egyéb könyvét őrzi a be-

¹⁴ 29. lap a) jegyzete.

regi egyházmegyei könyvtár. A könyvek tárgyukat tekintve inkább a szentírással foglalkozó és prédikáció-irodalom darabjai.

A kerecsenyi káplánság után, mint láttuk, Benére (1826—1829), Kisbégányba (1829—35), Gelényesre (1835—44), Barkaszóra (1844—55) s végül Csonkapapiba került, tanácsbírói és főjegyzői hivatalt viselt ÁTÁNYI DÁNIELnek 47 könyvét (2 régi magyar, 33 hungaricum és 12 egyéb) számláltuk össze. Közöttük megtaláltuk volt principálisának, SZÉLES ANDRÁSnak katekizmusát is.

30 könyvben szerepel a mátyusi (1837—38), kislónyai (1839—1840) és izsnyétei (1840—61) lelkészkedése után Szernyén, 1875-ben elhunyt, egyházi lapokba több cikket írt, s az egyházmegye történetével foglalkozott ZÁGONI KÁROLY neve.

BÉKÁSI SÁNDOR nagylónyai (1834—52) és beregszászi (1852—76) lelkipásztor hagyatékából 24, SZABÓ ISTVÁN XVIII. századvégi csarodai lelkipásztor (= RIMASZOMBATI SZABÓ ISTVÁN?) könyveiből 13 kötet van meg a könyvtárban, VARGA ISTVÁNNAK (1810—17: Kisbégány, 1817—32: Gút, 1832—47: Szernye) pedig 12 könyvét — közte 3 régi magyar — őrizi. VARGA JÁNOS nevének bejegyzése 57 nyomtatványban fordul elő, tekintve azonban, hogy ugyanabban az időben nem egy VARGA JÁNOS volt Beregben, a szétválasztást egyelőre nem tudjuk megtenni. 10 könyv őrizi végül VÁRADY JÓZSEF mátyusi (1841—44), gulácsi (1844—59), majd 1861-től izsnyétei lelkipásztor birtoklásának emlékét.

Ismételjük, nem tudjuk, hogy ezek az egyes könyvek és könyvtárrészletek *mikor* váltak a beregi egyházmegyei könyvtár részeivé. Egyedül a legutolsónak felhozott VÁRADY JÓZSEFTŐL származó több könyvben olvasható az 1885-ös ajándékozással vonatkozó beírás. SZÉLES ANDRÁSnak hasonló nevű fia még a hatvanas években is lelkészkedett Beregben; hogy atyja könyvtárát ő adta-e át az egyházmegyének, vagy az idősebb SZÉLES halála után mindjárt odakerült-e, egyelőre nem tudjuk. Általában ajándékozás és hagyakozás, esetleg özvegytől való megvásárolás útján juthattak a könyvek az egyházmegye könyvtárába: ugyanazok a módzatok, mint amilyenekkel a protestáns Kollégiumok könyvtárai is gyarapodtak. Ilyen közvetítéssel kerülhettek a könyvtárhoz annak a kerek 100 ismert tulajdonosnak a könyvei

is, akiknek beregi kapcsolatai kiderítéséhez még hosszabb utána-járás lenne szükséges.

Említsünk még meg néhány nem lelkipásztori birtokostól származó nyomtatványt. CALVIN *Institutiójának* 1612-ből való genfi kiadása előzőleg LÓNYAI LÓNYAI LÁSZLÓÉ volt, aki a XVIII. század végén tudomásunk szerint alispán és traktuális kurátor volt; egy SASKU KÁROLYTÓL való könyv előző birtokosa a *rákosi református iskola*, egy egyházi munkáé pedig a *tiszaújlaki református egyház könyvtára* volt. Van nyomtatvány, amely CSÉKE ÁRON vásárosnaményi iskolarektor emlékéét tartotta fenn, a *beregszászi helvét hitvallásu iskolának* főleg pedagógiai munkákból álló könyvtára pedig 1886/87 táján, mikor az iskola kikerült az egyház fenntartói joghatósága alól, szintén az egyházmegyéé lett. Ma már azonban csak néhány darabra akadna közülük az utána kereső.

A könyvtár mai állományának néhány érdekes régebbi *provenienciájú* darabja között említésre érdemes az 1524-es lyoni nyomású *Biblia*, mely „Collegy Soc. Jesu Commotovy catalogo inscriptus ao 1676“. A RMK. II. 1519. (LISZNYAI) „*una cum 36 ... voluminibus*“ NÓGRÁDI MÁTYÁSÉ volt. BEREGSZÁSZI PÁL *Ueber die Selbstkenntnisét* 1799. április 15-én a szerző maga dedikálta Sárospatakon VÁRI FERENCNEK. Egy klasszikus író szövegkiadásában ez áll: „*In Praemium Suae diligentiae Accepit Michael Ersény Anno 1780 Die 9 Marty*“ — vagyis iskolai jutalomkönyv volt. KERESZTESI JÓZSEF: *Új teremtett állat* című, Nagyváradon (1784) megjelent könyvében olvasható beírás sem érdektelen: „*Kopócsi Apáthiba Lakozó Csizmadia Mester Ember Jenei Uramé ez a Prédikátzio Könyv Véttetett Most folyó 1785 Esztend ...*“ MITTERSPOCHER: *Primae lineae historiae naturalis* című tankönyve (Buda 1795) 1796-ban EPERJESSY JÓZSEFÉ volt, a következő évben azonban „NEUMAN VENCESLAUS“-hoz került. POMEY *Pantheum Mythicum*ában (Lipcse, 1771) ez áll: „*Francisci Kazintzy An ... 1772 dr 8vo*“, egy *Collegium Physicum, disputationibus XXXII. absolutum* (Amsterdam, 1650) bejegyzései között viszont ezt olvassuk: „*Ex libris Georgii C. Comaromi ab Ao 1651. 4. Martii st. vet. Trajecti ad Rhenum.*“ ILGEN: *De notione tituli filii Dei Messiae dissertatióját* (Jéna, 1795) a megjelenés évében kapta Jénában SOMOGYI FERENC, egy amsterdami 1717-es kiadású görög újszövetség birtokosáról pedig ezt tudjuk:

„Possidet Steph. Sellongi ab ao 1788 Donum Hri Ste Kolos concamerarii.”

Tudjuk, hogy a régi könyvek sorsa milyen változatos és kalandos volt. A beregi könyvtár egyes darabjainak bejegyzései is arról beszélnek, hogy a könyvek sok országot bejártak és sok tulajdonos, kereskedő kezén megfordultak, míg megpihenhettek a beregszászi könyvtárhelyiségben. Vétel és ajándék, hagyományozás, árverés és csere jelentik a könyvek útjának egyes állomásait. Lássunk néhány érdekesebbet:

A *Compendium Doctrinae Christianae*-példány (RMK. II. 835) nem kevesebb mint nyolc birtokos nevét mutatja egymás hegyén-hátán. Volt MÁDI SÁMUELÉ, akitől 1713-ban a *‘Coetus Kallioensis’* kapta; nincs időpont ÚJVÁROSI SÁMUEL, T. SZATMÁRI JÁNOS, V. KÁLLAY ISTVÁN nevei mellett; SZIKSZAI ISTVÁNÉ 1810-ben, SZÉLES ANDRÁSÉ 1823-ban, ÁTÁNYI DANIELÉ pedig 1843-ban volt a könyv. Egy latin Szentírás (Amsterdam) már 1645-ben Magyarországon volt. Tulajdonosa 1690-ben *Petrus Kolosvári de Rivulis Dominarum*, tehát a Nagybányáról való KOLOSVÁRI PÉTER, 1772-ben VÉGH BENJÁMIN, 1822-ben SZUCSÁNYI LÁSZLÓ, 1826-ban pedig SZÉLES ANDRÁS volt; már VÉGH BENJÁMINnal a beregi egyházmegyébe került. HUNYADI *Keresztyén Archivariusát* (Vác, 1794), mely 1808-ban CSORBA JÁNOSÉ volt, VÁRADY JÓZSEF 1850-ben a losonci lyceumnak ajándékozta. Ez ugyanaz a VÁRADY JÓZSEF volt, ki tíz más könyvét a beregi könyvtárnak adta; érdekes, hogy a losonciaknak ajándékozott kötet is végül *ide* jutott. CALVIN Timótheus-kommentárja (Genf, 1648) Zürichben keresztül jutott hozzánk; ott 1698-ban GOTTHARD HEIDEGGERÉ, itt 1811-ben SZOLLÁNYI IMRÉÉ volt. Egy leydeni kiadású *Catechismus Heydelbergensis*... a JOHANNE COCCEIO-példány szinte évenként cserélt gazdát: 1693: VÁRALLYAI MÁRTONÉ, 1695: ZOVÁNYI GYÖRGYÉ, 1696: SZENTJÓBI ISTVÁNÉ, 1699: DÜMSÖDI JÁNOSÉ, végül pedig KANISAY FERENCÉ. SLEIDANUS reformációtörténetébe (Strassburg, 1561) 1613-ban már komáromi tulajdonosa jegyzi fel ma olvashatatlan nevét. PAREUS *Corpus Doctrinae Christianae*ja, mely Hanauban jelent meg 1634-ben, 1641-ben magyar kézen volt; bizonyosság rá ez a szöveg: *‘Administrálta Szent Peteri Uram kezében Szent Georgi uramtól köldöt könyvet 24 Octobris in Anno 1641...’* SPANHEMIUS *Pentroversiarum de Religione* című munkáját (Amsterdam, 1694) KOVÁSZNAI PÉTER 1722-ben vette Utrechtben; 1730-tól KÁLLAY ÁBRAHÁMÉ, aki 1761-ben BALÁSSI ISTVÁNNak adta; 1808-ban vette birtokába SZÉLES ANDRÁS, hogy azután káplánjának, ÁTÁNYI DÁNIELnek prezentálja.

Ezt a SPANHEMIUS-könyvet tehát külföldi tanulmányútjáról hozta haza KOVÁSZNAI PÉTER. Tudjuk, hogy a külföldet járó protestáns diákoknak *kötelessége volt* Kollégiumuk könyvtárát a kinti tudományos irodalom legfrissebb műveivel gazdagítani. A diákok lehetőség szerint természetesen maguknak is vettek

ilyenkor könyveket. A beregi könyvtárban is egy sereg nyomtatvány viseli nyomát külföldi vásárlásnak. BURKITT hatalmas hétkötetes Újszövetség-magyarázatát (Halle, 1763—68) JENEI GYÖRGY 1776-ban Marburgban vette. EWALD *Emblemata Sacra Miscellaneajának* a könyvtárban meglévő egyik példányát HUNYADI ISTVÁN vásárolta Groningenben 1737-ben, *a könyv megjelenésének évében*. Másik példányát meg SZIGETHI ISTVÁN 1776-ban Bázelen. GEIER *Proverbia Salomonisának* 4. kiadásához (Lipcse, 1696) KIRÁLY MÁRTON 1748-ban Boroszlóban jutott hozzá. TURRETINUS *Institutio Theologiae Elencticae*jának első kötetét Leydenben szerezte be 1697-ben NÁDUDVARI SÁMUEL, többi kötetét pedig 1701-ben vásárolta hozzá Franekerben. Van azután *könyv erlangen*i és *berni*, *utrecht*i és *hallei* provenienciával is.

Több könyv viseli nyomát az itthoni, főleg sárospataki és debreceni *kollégiumi aukcióknak*. Egyházi és világi személyeknek, tanároknak és diákoknak könyvtárai sokszor kerültek ilyen kollégiumi árverésekre; az élők maguk adták be könyveiket, az elhaltaknak pedig özvegye igyekezett ily módon valami pénzhez jutni. Így például könyvtárunk egy CICERO-kötetében ez a bejegyzés olvasható: „Etiam hunc librum emi Debretini cum uxor mortui reverendissimi Ladisl Füredy beati libros vendituros curavit...”. Az árverésre adott könyvekből először is a főiskolai könyvtár választott s a választott könyvek egy része az árverési terembért fedezte. Ezek az árverések (évenként 10—15 volt) szolgáltatták hosszú ideig a főiskolai könyvtárak jövedelmének lényeges részét. Az árverési díjként a könyvtárba került duplumot azután később eladták. Ez történt a beregi könyvtár egy amsterdami (1627) *Biblia Sacra*jával, amely GARAS „emeriti collegii senioris” könyvárverésén „in taxam auctionalem” a pataki könyvtaré lett; 1794-ben azután KOLOS ISTVÁN vette meg. A kollégiumi könyvtár igényeinek kielégítése után szabad volt az árverezés bárkinek. Így is becses könyvekhez lehetett jutni, mint például TERENTIUS VARRO összes munkáinak 1581-i kiadásához, melyet egy előbbi tulajdonosa, FEJÉR ISTVÁN „comp. in auctione die 25^a Junij 1794. S. Patakiní”.

A könyvgyűjtő tudós lelkipásztorok egyébként minden alkalmat és módot megragadtak, hogy könyvtárukat gyarapítsák. A névbejegyzésekből következtetni lehet arra, hogy például SZÉLES ANDRÁS igyekezett elhunyt lelkipásztortársai magán-

könyvtárának számára értékes darabjait megszerezni. Tizenöt olyan nevet találunk különböző nyomtatványokban, melyek viselői a beregi egyházmegye papjai voltak, könyveik pedig továbbkerültek más lelkészársukhoz, legnagyobbbrészt SZÉLES ANDRÁS-hoz. ZÁGONI KÁROLY éppúgy vásárolt a debreceni aukciókon, mint egy nánási fiskálistól, SOMY IMRÉTŐL (OVIDIUS *Tristiáját*), vagy a vári leánytanító TÓTH FERENCŐL (PICTETUS *Theologia Christianáját*).

A beregi egyházmegyei könyvtárban lévő könyvek bejegyzéseinek végül még egy érdekes csoportjára mutassunk rá: az *árakéra*. A következőkben csak olyanokat kívánunk közölni, ahol az *árjelzés* mellett a bejegyző *évszámot* is feltüntetett; így is szemelvényeket adunk csupán a nagyon is bőséges anyagból.

MEDGYESI *Hármas Jajját* 1675-ben TARPAI TAMÁS 47 *poltúráért* vette Debrecenben. RMK. I. 928-at (SÉLYEI BALOG: *Uti-Társ*) a XVIII. század végén 'Judás Lebbeuson' (BOD PÉTER) cserélték el. CZEGLÉDI *Malach Doctorának ára* 1699-ben 75 *dénár*, SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY *A Négy Evangelisták szerint való Dominicájának* pedig 1773-ban 6 *márka*, míg *Halotti Centuriája* 1713-ban 3 *márkába* került. DEBRECENI KALOCSA JÁNOS munkáját (RMK. I. 1435) 1743-ban 1 *forint* 8 *dénárért* vásárolta tulajdonosa, a *Compendium Doctrinae Christianae* (RMK. II. 835) pedig 1810-ben 40 *krajcáron* cserélt gazdát. Az RMK. III. 729 (LASCIVIVS) 1819-ben 'constat 9 *xr*'.

Továbbá: *Canones Ecclesiastici* (Kolozsvár, 1768) 1771: 'const. den. 24', BOD *Smirnai szent Polikárpus*, 1774: 'comp. *xr*. 102'. TOMKA SZÁSZKY: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam* (2. kiadás, Pozsony és Kassa, 1777), 1778: 'fl. *Rb*. 3.', 1779: 'Comp. *pariter*', 1819: 'pro *3bus flor*'. BOD: *Szent Irás értelmére vezérlő magyar Leksikon*, 1780: 'gr. 75', KÖRÖSI MIHÁLY: *Magyar concordántzia* I—II. (Győr, 1788), Sárospatak, 1789: 'dr. 204', egy másik példánya 1791: 'constat *driis* 240'. SZEKÉR JOÁKIM: *Magyarok eredete*, 1795: 'Empt. *driis* 250', POMEY: *Syntaxis ornata* (Nagyszombat, 1754), 1801: '*Driis* 30', HUNYADI FERENC: *Ötven két közönséges prédikációk* I—III. (Vác, 1797—99), 1802: '*Az 3 Darab 6. R.-flor*'. *Helvetia Confessio* (Debrecen, 1791), 1808: '*grossis* 24'. A *Magyar Athenás* egy példányának betétlapján több bejegyzés között az is szerepel, hogy WALLASZKY *Conspectusa* '1808. in 8° kötve 4 *Rflor*'. BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio Philologica*, 1816: '4 *Rforint*', *Az ifjú Anacharis utazása...* BARTHELEMY *apátúr után franciából* (Kolozsvár, 1820): '*Varga János vette... 20 forinton 8 darabban 1820*'. BÁTHORI GÁBOR: *Emlékezet kövekkel meg- rakott temető kert*, I—II., 1831: 3 *ezüst forint*. Egy *Szent Biblia* (Sárospatak, 1835) értékére vonatkozó beírások: '*Kovács Andrásé ez a Sz. Biblia, hozatta számára ez idő szerént Beregújfalusi Lelkész Tiszt. Petró Mihály Úr a S. Pataki Anya Iskola könyvtárából edgy pengő forintért. [Más kézzel.]*

1843-ik Évben két ezüst forintért meg vette Dobsa Joánna Buday Károly neje'.

Egyéb művek: *Thesaurus S. Scripturae Propheticae et Apostolicae* (Genf, 1608): 'Ex Bibliotheca Samuelis Bartha 1632 Comparatus fl 2 hung'. PISCATOR: *In librum Psalmorum Commentarius* (2. kiadás, Herborn, 1618): 'anno 1650 18 die Junii. flo. 1. den 50. Saaros Patachini'. *Novum Testamentum Graece cum Vulgata interpretatione* (Orléans, P. DE LA ROUIÈRE, 1609): 'Thomae B. Szent György-Völgyi 1703. Mens. Apr. 13. Albae Juliae Transilvanorum Empt. Flor. Germaniae. 2.' LEUSDEN: *Onomasticum sacrum* (Leyden, 1684), 1769: 'Compar drs 55', 1800: 'Comp. Dr. 31.'. LACTANTII FIRMIANI *opera omnia* (Lipscse, 1735): 'Gersonius Váradi ab Ao 1774to Mense Aprili Compar. S. Patakini Dris 340. [Más kéz.] Jam Josephi Vétsei ab Ao 1780. Mens 15. Febr. comp. S. Patak dr. 272. [Ismét más kéz.] Venit in possessionem Petri Györi 1802 27a gbris in Auct. P. Driis 240'. AUGUSTINUS: *De gratia et libero arbitrio* (Köln, 1530): 'Comp. driis 6 Mich Szilvási Ao 1804 5a May S. Patak'.

Ennyi az, amit vázlatosan elmondhattunk a beregi református egyházmegyei könyvtárról. Az egyházmegye gazdag, de rendezetlen levéltára — mint már fentebb is rámutattunk — bizonyosan nem egy a könyvtárra vonatkozó értékes adatot rejt magában. Így is láttuk azonban azt, hogy a könyvtár nem meghatározott gyűjtőtevékenység eredménye, hanem túlnyomórészt ajándékok összehalmozódása; mindenféle könyvet elfogadtak és megőriztek. Mégis olyan könyvtár alakult ki, amelyben az egyházmegye lelkipásztorai gyakorlati munkájuk segítségéhez és tudományos továbbképzésükhöz bőséges anyagot találhattak. Ez részben annak tulajdonítható, hogy esetenként mégis akadtak egyesek — mint például SZÉLES ANDRÁS —, akik szívükön viselték a könyvtár ügyét, részben pedig annak, hogy azok a lelkipásztorok, akiknek könyvei legvégül idejutottak, külföldi tanulmányútjuk, sőt már itthoni akadémiai éveik idejétől fogva rendszeresen és anyagi helyzetükhöz képest nem kis áldozatok árán igyekeztek összeszedni a hivatásuk gyakorlásához szükséges segédkönyveket és az érdeklődési körüknek megfelelő nyomtatványokat. Ismételjük, a beregi egyházmegyei könyvtáron nem fedezhetjük fel nagyhatalmú és dúsgazdag gyűjtők kezük- és pénzüknymát, de falusi lelkipásztorok őszinte tudományszomjúságának és áldozatos fáradozásának emlékeit mutatják a még mai szempontból is nagyszámú értékálló darabot őrző gyűjtemény egyes könyveinek bejegyzései.

A könyvtár értékálló részének további megőrzése, a fölös anyag értékesítése és a könyvtárnak nemcsak könyvanyagban való felfrissítése, hanem *elfogadható helyiséghez való juttatása* is azok a legközelebbi elengedhetetlen teendők, amelyeket megkövetel a könyvtár jelenlegi állapota és megérdemel a multja.

HARSÁNYI ANDRÁS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A FORDÍTÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar irodalom története latin nyelvű egyházi szertartási könyvekkel kezdődik és magyar nyelvre fordított vallásos könyvekkel folytatódik. E fordított könyvek: a biblia, énekes-, imádságos-, legendás-könyvek, majd széphistóriák, históriás énekek, tudományos művek s a XVI. század végéig általában latinnyelvű szövegek alapján készültek. De nemcsak a XVI. században: a XVII. és XVIII. században is gyakori eset, hogy az élő nyelven írott mű közvetítő nyelv útján, általában a latin nyelven keresztül jut el hozzánk.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a fordítók vallomása alapján a XVIII. század végéig magyar nyelvre fordított nyomtatott könyveket abból a szempontból, hogy mily nyelvekből készült fordítások.

SYLVESTER JÁNOS az *Vj Testamentumot* (1541) „az Görög és Diák nyelvű” fordította, azaz mind a két szöveg, a görög eredeti és annak latin fordítása is előtte feküdt. — SZÉKELY ISTVÁN azt írja ugyan a *Soltar könyv* (1548) címében, hogy „ez Soltar vtan Szido szolasnacia es nehez helicnec Rõuieden valo magiarazatia Psalmosonkent következic”, de minthogy a tartalomjegyzéket először *latinul*, azután magyarul közli, nyilvánvaló, hogy — legalább kíségetésképen előtte volt a fordítás munkája közben a szoltárok latin fordítása is. — MELIUS PÉTER „*Az ket Samuel könyvei*”-t (1565) „az Sido nyelvnek igazsagabol es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol” fordította le, úgyszintén „*A Szent Job könyve*”-t (1565) is, tehát a saját nyilatkozatából kétségtelen, hogy munkája közben a „zsidó” eredeti szöveg mellett maga előtt tartotta a hozzáférhető görög- és latinnyelvű fordításokat is. — HELTAI GÁSPÁR „a régi és igaz szent könyvekből”, fordítja a bibliát, hogy milyen nyelvből, nem mondja meg, de a „Szaz Fabulá-t, mellyeket Ezopvsból, es egyeb fñnen egybe gyűtet”, német átdolgozások nyomán fordította. — DÁVID FERENC fordításában jelent meg a „*Könyvetske Az igaz keresztényi keresztiségről, és a Pápa Antichristusnac Maymozássaról*” című anabaptista mű (1570), melyet a németalföldi atyafiak „flandriai” nyelven írtak. Ezt a könyvet

WILINI SÁNDOR varsói orvos „tisza német nyelvre“ fordította, DÁVID FERENCnek ajánlotta, s felkérte őt, nyomassa ki, mert Varsóban a nyomdászok az igazságot kerülik. WILINI felszólítására DÁVID FERENC a könyvet Kolozsvárott kinyomatta, de nem németül, hanem magyarul. A fordítás kétségtelenül német nyelvből készült. — A „Halo“ („Az Hispaniai Vadasság“, 1570) egy „Hispaniol“, Gonsalvius Reginaldus Montanus műve. Ezt HELTAI GÁSPÁR latinból ültette át magyarra. — Az 1572-i magyarnyelvű *kalendariom*-ot EGYEDÜTI GERGELY *Curelouiai Sztanizlo Jacobei*us krakkói asztrológus műve után fordította, — valószínűleg latin nyelvből. — BALASSA BÁLINT a „*Betegh Lelkeknek valo fwnes kertecyke*“ -t (1572) németből fordította, — amint a címlapon meg is mondja.

A nyomdász, aki e korban már egyúttal kiadó vállalkozó is, ügyel arra, hogy kinek a művét és fordítását adja ki. HOFFHALTER RUDOLF 1577-ben kiadja GEMMA FRISIUS *Aritmetica*-jának fordítását, mell'... magyar nyelure... io moddal forditattot [!]. Az *aritmética* fordítása elé HOFFHALTER maga ír ajánlást: „Nem en vag'ok ez Aritmeticanac forditoia, — mentegetődzik az előszóban, — hanem egy iambor vram es Istenben attiamfia hozta az en officinamban, kérvén hog' ki nyomtatnám es ő sem tudá ennékem megmondani az iambornac neuet, ki neue alat tuttam volna ki bochátani“.

Íme, a fordítás hitele már fontos szempont. A kiadó — saját jó hírneve érdekében — szükségesnek látja, hogy a kiadásában megjelenő fordításért feleljen valaki — pap, tanár, tanító —, mindenesetre olyan hivatást betöltő személy, akinek árthatna, ha fordításáról kiderülne, hogy hibás. HOFFHALTER, aki ekkor debreceni nyomdász volt, mielőtt kinyomtatta a kéziratot, bizonyára elolvastatta valamelyik debreceni tanárral s azután szerkesztette meg a címlapot, melynek tanúsága szerint „Magyar nyelure... io moddal forditattot.“

A széphistóriák közt a század utolsó negyedében már találkozzunk olaszszármazású költői művekkel. E fordítások vagy átdolgozások azonban nem az eredeti olasz nyelvből készülnek, hanem a latin fordításokból. Így például ENYEDI GYÖRGY az „*Igen szép Historia az Tancredus király leányáról Gismundáról...*“ című széphistória címlapján maga elárulja, hogy ez „Olasz nyelvből az *Bocatius*ból Deakra fordittatván PHILIPPUS BEROALDUS által, Magyar nyelvre pedig fordittatván G. E. T. által. Debrecen, 1577.“ — Angol tárgyú verses história is jelenik meg, ugyancsak Debrecenben 1582-ben. SZTÁRAI MIHÁLYnak *Historia Cranmerus Thamas Erseknek az igaz hitben való allhatatosságáról*. ILLYEFALVI ISTVÁN: *Jephta sive Tragoedia Jephte, ex Georgio Buchanano*. Feltehető, hogy a forrás, vagy eredeti verses szöveg, melynek alapján SZTÁRAI fordított, szintén nem angolnyelvű

volt, hanem inkább a latin. — Lengyel szerzők (CURELOUIAI SZTANISLO, SLOVACIUS PÉTER) kalendáriumai sem lengyelből, hanem latinból dolgoztattak át.

A külföldön járt magyar ifjak az élő nyelveket az egyetemeken nem tanulták meg. A XVI. század fordításai általában latinnyelvű szövegek alapján készülnek. Német eredeti után fordították magyarra BOCK MIHÁLY *Betegh lelkeknek való jwues kertecyket, Ezopust*, a REGIOMONTANUS *Cisio*-ját (Kolozsvár, 1580), ORMPRUSZT KRISTÓF: „*Gonoz azzony emberekeknek erkelcheroel*“-t, német közvetítéssel a DÁVID FERENC-féle „*Könyvetske*“-t. Görögből és latinból fordította — a címlap tanúsága szerint — az Új Testamentumot SYLVESTER JÁNOS, — görögből FÉLEGYHÁZI TAMÁS, és valószínűleg HELTAI GÁSPÁR, meg KÁROLYI GÁSPÁR. Görögből meg latinból fordította LASKAI JÁNOS „*Aesopus eleteröl*“-t. Héber meg latin szövegből SZÉKELY ISTVÁN, MELIUS PÉTER és KÁROLYI GÁSPÁR fordított. A többi fordított művek általában latin szöveg alapján készültek.

A XVII. században készült magyar munkák forrásai, vagy eredeti szövegei is általában latinnyelvűek, — ami majdnem magától értetődő, hiszen a tudományok nemzetközi nyelve még mindig a latin. S ha valamely jeles francia, vagy angol munkának volt latinnyelvű fordítása, a magyar fordító az utóbbi alapján dolgozott. PRÁGAI ANDRÁS 1628-ban kiadja a „*Feiedelmeknec serkentő Oraia*“ című művet, az Hires GVEVARAI ANTALTÓL . . . irattatot „három könyvec“-et. „Mellyeket az Fenyés es Felseges Frideric Vilhelmosnac Saxoniai Herczegnec parancsolattyara Spaniol nyelvből, hozza advan az Francia es Olasz nyelveken valo irasokat, Deac nyelvre forditot . . . WANCKELIOS JANOS. Most penig . . . magyar nyelven tolmacslootta PRAGAY ANDRAS.“ PANKOTAI FERENC 1650-ben kiadja a *S. Hilarus* című elmélkedés magyar fordítását, „mely elsőben VEDELIUS MIKLÓS Doctor által Franciai nyelven kiadattatott; annak utánna egy *Gallus Pareus* nevű tudos embertől deákul fordittatott; Most pedig . . . magyar nyelven ki-botsátatott; PANKOTAI FERENC Szalontai Praedikátor által“. — Nyilvánvaló, hogy PRÁGAI is, PANKOTAI is a latin fordítás szövege alapján készítette a maga fordítását, különben a deák nyelvű fordítást nem említették volna meg a címlapon.

KECSKEMÉTI C. JÁNOS 1620-ban lefordítja a „*Catholicvs Reformatus*“-t, mely „irattatot előszőr Angliai nyelven GUILIELMUS PERKINSUS Anglus által. Az után fordittatot Hispaniai nyelvre GULIELMUS MASSANUSTul. Harmadszor deákul, egy fő, bölcs, tudos embertul [!]. Mostan immár magyarra fordittatot“, — nyilván deákból, azaz latin nyelvből.

A „*Magyar Aesopus*“. Az az; *Aesopusnak egész elete es Fabulai* (Lőcse, 1673) is több nyelven keresztül jut el hozzánk. Előbb görög-ből deákra, aztán deákból németre és végül német nyelvből fordította magyarra egy névtelen. — A „*Kedves és nyajas Historia szep Mag'elonarol*“ (1676), „*Francziai nyelvből Nemet nyelvre meg-fordittatott...* Mostan penig Németből Magyarra fordította TESSENI WENCZEL, az Magyar Olvasók kedvéjért“.

ILLYÉS ANDRÁS 1682-ben kiadja „*A' keresztyeni eletnek peldaja, vagy iúköre, Az-az: A' szentek elete*“ című művét, amely, a címlap szavai szerint „*Villegas Alfonsus írásaiban fel-kerestetet... és Olasz-ból Magyarra fordittatot*“. De, amint következő művének címlapjából következtethetjük, latinnyelvű szöveg ennek fordítása alkalmával is szeme előtt lehetett. A következő mű címlapján ugyanis ezt olvassuk: „*A' keresztyeni Jossagos-Cselekedeteknek... gyakorlatossaga*“, melyet RODERICUS ALFONSUS „*Spanyól pap*“ „*Spanyólul*“ írt, annakutánna külömb-féle nyelvekre; Mostan pedig *Olaszból és Deákból, szorgalmatosson meg-magyaráztatott* Illeys [!] Andras-által... 1688.

FALUDI FERENC is olaszból fordít a XVIII. század közepén angol eredeti műveket, DORELL JÓZSEF *Istenes jóságra... oktatott Nemes Ember-ét, Nemes Asszony-át és Nemes Urfi-át*, amint a címlapon lelkiismeretesen el is árulja: „*Irta anglus nyelven Dorell József... Fordította olaszbul Faludi Ferentz*“. Viszont GRACIAN BOLDISÁR *Böls, és figyelmetes Udvari Emberé-t*, melyet szerzője „*spányol nyelven*“ írt, a címlap vallomása szerint FALUDI „*németbül*“ fordította.

Közbülső nyelvekből való fordítások még a XVIII. század második felében is készültek. Így 1764-ben GÁNÓTZI ANTAL érsekújvári plébános németből latinra fordította az „*Emberi okosság*“ című művet, melyet aztán a káplánja, HORVÁT JÓZSEF latinból fordított le magyarra.

Érdekes filológiai munka volna annak megállapítása, hogy e többszöri átfordítások alkalmával mily elváltozásokon ment keresztül az eredeti szöveg értelme. Valószínű, hogy ezek a fordítások általában nem pontos fordítások, hanem inkább szabad átdolgozások voltak.

De emellett persze voltak élő nyelvből közvetlenül készült fordítások is. SZOKOLYAI ISTVÁN „*Belgiomi nyelvből** (*Sérelmes lelkeket gyógyító Balsamom, 1669, Könyörgések, 1669*)“, SZENCZI MOLNÁR ALBERT, MIHÁLYKÓ JÁNOS, ZÓLYOMI PESINA BOLDIZSÁR, PÁLHÁZI GÖNCZ MIKLÓS németből, BÖKÉNYI FILEP JÁNOS angolból (*Mennyei Lámpás, 1652*) fordított magyarra különböző műveket.

* A flamandot kell érteni rajta.

Az a körülmény, hogy íróink fontosnak tartják megmondani, mily nyelvből fordítanak, azt mutatja, hogy foglalkoztatja őket fordításaik hitelességének, ellenőrizhetőségének a kérdése. KECSKEMÉTI C. JÁNOS: „*Szép és aytatos Imadsagos könyvecskéjé*“-nek (1640) címlapján kiemeli, hogy ez magyarrá „igéről igére fordítottat“, amiből nyilvánvaló, hogy már ekkoriban is kételkedtek a fordítások pontosságában. Nemcsak az egymással szemben álló felekezetek tagjai (vö. KÁLDI kritikáját KÁROLYI GÁSPÁR bibliafordításáról), hanem az olvasók is. Ezért hangsúlyozza KECSKEMÉTI, hogy ő pontosan „igéről igére“ fordított. De, — amint az alábbi idézetből látni fogjuk, a mű eredetiségének, vagy idegen nyelvből átkölcsönzésének, a plágiumnak kérdése is felmerül a XVIII. században. BOROSNYAI LUKÁTS SIMEON egyik prédikációja előtt olvassuk a következő irodalmi mosakodást:

„K! O!

Azt mondják Némellyek, hogy *Fordítok*. Ha a' *Fordítás*on azt értik, hogy más Nyelveken ki-jött Prédikáziókat szoktam volna Magyar Nyelvre által tévén, magam nevem alatt ki-adni: Nagyon meg-tsalatkoznak, (hogy most nagyobbat ne mondjak). Nem bánom! hányák-fel, a' mennyi Prédikáziós Könyvek vagynak *Deácul*, *Frantziául*, *Németül*, vagy akármi más Nyelven, melyet én-is, ök-is értenek, 's ha valamelyiket, ki-jött Prédikázióm közül meg-mutathatják; ám szégyenüljek-meg! Jóllehet, ez-is vallyon: mitsoda szégyen volna? Ha pedig, Fordításnak nevezik azt, midön valaki egy 's más tudós Embernek Gondolatjaival, a'hol helye vagyon él: így már meg-vallom én-is fordítok! a' mint-hogy tsak ezen tsekélly Munkátskámban-is, LAMPE-nek, GÖZE-nek, STAPPER-nek 's Másoknak-is elmélkedéseiknek sok hasznát vettem. De, ha e' Fordítás; úgy asztán többire, majd minden Könyv Fordítás léssen a' Világon. Ám! fordítsanak ök-is...“ (BOROSNYAI LUKÁTS SIMEON: *Igaznak... Halála... Hadadi Vesselényi Ferentz úrnak*. Kolozsvár, 1771.)

A XVIII. század végén az irodalom a felvilágosodás szellemének magyarországi hatása folytán kiszabadul az egyház ellenőrzése alól s megindul szépirodalmi művek idegen nyelvekből való nagyobbarányú lefordításának a divata. *Kasszandra*, *Szigvárt klastromi történetei*, a nyugati költők fordításai versenyre buzdítják íróinkat a fordítás terén s az ekkor már nagy nyilvánosságot jelentő újságok útján igyekeznek biztosítani maguknak egy-egy mű lefordításának elsőségét. Időnként egy-egy író hirdetést tesz közzé, hogy vállalkozik idegen nyelvből való fordításra — egy könyvfordító deák, német, francia, ánglus, olasz nyelvből való fordításra vállalkozik (*B. Magyar Merkurius*, 1797. I. 291. l.) —, vagy, hogy bizonyos művek fordítását megkezdte, vagy tervbe vette s figyelmezteti író társait, hogy az általa kiválasztott mű-

veket más ne fordítsa le. A *Magyar Kurir* 1792. nov. 6-i számában jelent meg a következő *Tudósítások* című közlemény:

A Magyar Játék szín alatt Sz. Jakab havának utolsó napján ki hirdett Gyűjtemény' első esztendejének első Kötettye, ki nyomtatódott már, és a' Pesti Leopoldi Vásár alkalmatosságával mindenütt Ország szertibe meg venni lehet. Egy egy Kötet se többet 24 árkusnál se kevesebbet 22-nél nem fog magában foglalni, hogy a' Könyveknek vastagsága, mennyire lehet, egyenlő maradjon...

Mint hogy ezen Gyűjteménybe minden darabok bé-nyomtattnak, kéretnek azon érdemes hazafiak, a' kik némely darabokat, akár originálisok, akár fordítások legyenek, készen tartanak, vagy készítenek, hogy ezeket az alább írt Gyűjtemény szerzőjének Pestre küldjék, 's a' kik *valami fordításba kaptak, hogy ketten egybe ne dolgozzanak, tudósítsák.* — Endrődi János a' Pesti Gymnáziumba Magyar nyelv Professora.

A B. Magyar Mercurius 1793. június 25-i számában ANDRÁD SÁMUEL, a századvég humoristája közhírré teszi, hogy „Magyarra fordította ama tudós Hallernek Alfrédját, mely azért tétetik közönségesé, hogy ugyan ezen Munkához mások is hozzá ne fognának“ (274. l.).

A B. Magyar Mercurius 1794. évi LXXXIV. számában olvasom a következő tudósítást:

Erdemes Olvasó Publicum!

Csokonai Vitéz Mihálynak a' N. Debretzeni Ref. Collegiumban a' Poésis' és hozzá tartozó Szép Tudományok' Közönséges Tanítójának Egyes Munkái fognak a következő Tavasszal Sajtó alá menni, IV. Darabban. All a' Gyűjtemény külömbkülömbféle kissé nagyobb Vers-nemekből, Vig, Szomorú, Érzékeny, Nemzeti, és Énekes Játékokból, Satyrákból, vagy Gunyoló Versekből, Comica és travestiált Epopéákból, és más folyó s kötött beszédű többnyire Poétai Darabokból. Némellyek Görögéből, Deák-ból, Németből és Olaszból való fordítások, némellyek és nagy részént Eredetiek. — Egynehányat említek közzülök.

1. A *Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, Homerusból fordítva. Ugyanaz Blumauer Úr módja szerint travestiálva. Ugyanaz bővebben, s mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, melly is Satirának mondathatik: és a' Travestirozásról, Paródiákról valami értekezés.

2. A' méla Tempefői, vagy: Az is bolond, a' ki Poétává leszsz Magyar Országban. Nemzeti Játék formába öntött Satira.

3. Patvarszki Vigjáték Terentiusból, mái Világhoz alkalmaztatva, és Magyar Országi történetté téve.

4. Cyrus és Lysimachus két Szomorú Játékok, Rué Károly Frantz Poéta után.

5. Az elhagyott Didó, Énekes Játék Metastasio Péter Olasz Poéta után.

6. Orlandó és Galatée, két Éneki Pásztori Játék, Ugyan Metastasio után.

7. Egy eredeti Énekes Pásztori Játék.
8. A' Boszorkánysíp. Sikanéder és Mozart Urak után. Egy igen nagy Énekes Játék ez.
9. Goldoni Olasz Poéta Hazugja, Egy a főfő Vig Játékok közül.
10. Metastasiónak XVII. Cantátái, és II. Canzonettái Olaszból.
11. Gr. Teleki Sámuel Ur ő Ex.ja és Gr. Károlyi József Ur ő Nagysága Instellatzióokra Magasztaló Versek.
12. Galatéa, Theokritus Görög, Ovidius Deák, és Metastasio Ólasz Poémájok egybe hasonlítva.
13. Cupidó és Psyche, Rómán formára ki készítve.
14. A Bolondság Ditsérete. Roterodámi Rézmánból.
15. Az én Életem.
16. Az én szerentsétlenségemnek históriája és okai. Magyarosan, minden tettetés nélkül.
17. Az el-ragadtatott Veder. Comica Epopóeia, Tassoni', — Olasz Poétából.
18. A tréfás Iliás, Irta Loredano, Olasz poéta, Ez az Iliás travestiálása van IV. Tomusban.
19. Sok Áriák, Menuetto, Stajer, Lengyel, Magyar, Török' s. a'. t. Noták, musikai Kótákkal.
20. Sok Értekezések, Recenziók, Ki-szedett Darabok, s más efféle Tractamentek. —

Mind ezekből a' jövő Esztendőre talám a' IV Első Darabok ki fognak jőni. Lesznek benne Clavirra való Kótázások, Képek, 's. a'. t. Előre jelentem azért, hogy a' fordított munkák fordításában valaki a' Tudós Hazafiak közül belé ne kezdjen. —

Chokonay [!] Vitéz Mihály.

P. D.

Tehát CSOKONAI mintegy biztosítani akarta a maga számára c művek lefordításának jogát, melyek közül néhányat le is fordított.

CSOKONAI is elég nagy programot adott, de még nagyobb akart markolni az a névtelen hirdető, aki 1797-ben a következő hirdetést tétette közzé a *B. Magyar Mercuriusban*:

Édes Mercuriusom!

Mond meg a' Psoni, Györi, Pesti, Debretzeni, és minden más Magyarországi könyv-nyomtatóknak, hogy ha velem alkuba indulnak: én kívánságok szerint, akarmelly könyvet kész leszek le fordítani az alább fel jegyzett tudományokból; ha a' könyvek Deák, Frantzia, Ánglus, vagy Olasz nyelven lesznek írva. Én ugyan magam vállasztanám jó szivel a' könyveket a' fordításra; a' minthogy egynehányat említeni is fogok, de minthogy az én ízlésem' röfjével a közönségét nem mérem; nem is bátorkodom erőssen meghatározni, melly könyveket kellene inkább fordítani. Hanem elvárom a' Közönséges vélekedést, mellyet a Könyv-nyomtatók mindenkor jól tudnak. Mihelyt tehát egyet vagy többet közzüllök találhatsz, a' ki szolgálatomal élni akarna: legottan tudosíts. Híszem te álhatsz erettem, hogy én jól tudok magyarul.

Ha olyan sok és nagy munkák akadnának, melyekre elegséges nem volnék, vagynak igen jó Magyar segédim, kik velem egyezőleg dolgoznának, és én magam is mindenkor végig nézném munkájokat. Így remélem, hogy sokaknak eleget tehetnék.

A Könyvek, melyeknek fordításokra önként vonattatom, ím ezek:

1. A' *Historiából.*

A' Robertson Angliai Historiája, Anglusul.

— — Amerikai Historiája Anglusul.

2. A' *Természeti Historiából.*

Az Emmerling Mineralógiája Németül 3 darab.

A' Widmann Mineralógiája Németül.

A' Linné *Systema Naturé*-ja [!], már régen készen áll magyarul egy jó Barátomnal F. erentznél, nints ki nyomtassa.

3. A' *Chemiából.*

A' Jaquin Ur' uj Chemiaja, vagy a' Girtanner' Antiphlogistica Chemiája, és annak Nomenclatura Chemicája.

4. *Az Utazókból.*

A' Sprengel és Forster' Ujj Utazói, melyeket a' Nagy Munkákból rövid summába szorítva, naponkint világ' eleibe botsátnak, Németül.

Az uj Hollandiai ujjadon-ujj 1788 és 1793 beli Kedves tudositások Anglusul.

5. A' *gazdaságból.*

A' Zinck Oeconomisches Lexiconja, vagy más ha ujjabb annál jobb van. Holmi ujj jó Gazdaságra tartozó nevezetes Darabotskák, kinek milyen tetszenék.

6. *Kunststücke, Kunstgriffe*

Nevezet alatt érthető Gyűjtemények, minémű a' Wiegleb Natürliche Magie-ája, s több ehhez hasonlók, melyekből melly sok hasznos apró házi szükséges dolgokat lehet tanulni, kiki képzelheti.

A' Válogatott szépségü, és érdemü, Románok közzül akarmelлык: Mineműek a *Swift* írási, a *Fielding Tom Jones*, 's-a' többi, tsak hogy ezeknek elébba' Censurán által kellene esni. (1797. márc. 7.)

Ez a fordító tehát hatalmas irodalmi és tudományos programmal indult, vagy akart nekiindulni könyvfordítói pályájának, nem riadt volna vissza a túlhalmozott megbizatasoktól sem, hiszen, mint maga bevallja, vannak „jó magyar segédi“, akiknek munkáját ő maga mindenkor végig nézné, s minthogy ő jól tud magyarul, nagyszerű kéziratokat tudna benyujtani a kiadóknak.

Az eféle hirdetések elég gyakran előfordulnak lapjainkban. NÉMETH LÁSZLÓ a *B. Magyar Merkurius* 1797. március 21-i számában

(I. 347—348) jelenti, hogy ő már lefordította ROBERTSON *Amerika törtériáját*, amiről a *B. Magyar Mercurius* előző évfolyamában tájékoztatta a magyar olvasóközönséget. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A jénai magyar könyvtár. Míg a hallei magyar könyvtárnak egész irodalma van, a berlini magyar tanulók könyvtára pedig a berlini magyar intézet révén, melynek alkatrésze lett, némileg a köztudatban maradt, addig a jénai magyar könyvtárról eddig kevés szó esett. Pedig megérdemli, hogy számontartsuk, nem csupán azért, mert mintegy kétezer, a magyar tudományos és szépirodalom javából összeválogatott kötetével nem lebecsülendő értéket képvisel, hanem azért is, mert alapításának körülményei a magyar külföldi tanulmányozás történetének legszebb lapjaira tartoznak és igen értékes módon jellemzik a szabadságharc utáni évtizedek lelki világát is. Német- és tótteredű magyarországi ifjak tesznek bizonyosságot alapítólevelében izzó magyar öntudatukról és áldozatos hazaszeretetükről.

A könyvtár alapszabályait maguk az alapítók állították össze. Ma csak a hivatalos német fordítás áll rendelkezésre,¹ bár éppen ez értesít róla, hogy az eredeti példány magyarnyelvű volt és a *Catalogus bibliothecae Hungarorum* c. könyvalakú leltár 3—5. levelein volt olvasható. Erről a Catalogusról még szó lesz az alapszabályokban is, úgylátszik azonban, hogy idők folyamán a leltár helyett cédulakatalógust kezdtek alkalmazni és a régi leltár, benne a magyar alapszabályokkal, elkallódott. A most ismertetendő alapítólevelél szövegét így németből kellett visszafordítani. Ez a nagyon érdekes könyvtártörténeti dokumentum így hangzik:

Tudatában annak, hogy milyen jól esik a drága haza nevére átmelegedő léleknek, ha külföldön sem kell nélkülöznie a hazai nyelv hangjait, valamint annak, hogy a haza nyelvén írt könyvek olvasása nem más, mint a haza hangjának hallgatása, amely annál jótévőbb és hasznosabb, minél inkább a szaktanulmányok idegen nyelve foglalja el a hazai nyelv helyét és végül, mert elengedhetetlennek tartjuk, hogy tájékozódjunk a hazai művelődés állapotáról és haladásáról úgy, amint azt a magyar irodalom reprezentálja, mi, alulírottak megállapodtunk benne, hogy ezen az egyetemen megvetjük egy magyarnyelvű könyvgyűjtemény alapjait. Ezt abban a biztos hitben tesszük, hogy az utánunk jövő honfitársak kezdeményezésünket felkarolják és erejük mértéke szerint továbbfejlesztik. Csak így válhatnak

¹ A jénai egyetemi könyvtár levéltárában. A kötet belső címe: Akten, betr. Angebote und Erwerbungen von geschlossenen Bibliotheken, geheftet und katalogisiert 1939. A külső hátcím: Erwerbungen der Bibliothek. Apelt—Schmid. 1851—1888. Az alapszabályok német fordítása e kötet 9. ügyszerabja és a 61. számozott levélen kezdődik.

ugyanis a könyvtár a hazafias szellemnek ama tápláló és üdítő forrásává, mellyé tenni hőn kívánjuk.

E bevezetést nyomon követik az alapítók részletes rendelkezései:

1. Egyhangú határozatunk, hogy a könyvtár kizárólag magyar irodalmi termékeket foglaljon magában, ünnepezt íróink műveit, amelyek magyar nyelven vannak írva.

2. A könyvtárat az egyetem könyvtárnokának, Prof. Dr. C. W. GOETLING titkos tanácsos úrnak legfőbb felügyelete alá rendeltük. Ugyanő szíves volt könyvtárunknak az egyetemi könyvtár helyiségeiben meghatározott helyet rendezni be, hol az egyetemi könyvtár állományába be nem sorozva, annak könyveitől elkülönítve áll.

3. Mindenkor az itt tanuló magyar diákok döntsék el szótöbbséggel, hogy mely új könyvek szerzendők be.

4. Az egyetemi könyvtárnok úr oldalára sorainkból könyvtárosjegyzőt választottunk (az utóirat helyesbíti: custost), akinek kötelességévé tettük, hogy

a) sajátkezüleg könyvet vezessen, amelybe pontosan feljegyeztessenek a könyv- és a pénzadományok, az ajándékozók neve, a könyvek címe és könyvtári száma, általánosságban a könyvtár mindenkori állománya és gyarapodása;

b) a könyvtár „*Bibliotheca Hungarorum*“ nevét a könyvek címlapjára, a könyvtári számot pedig a hátoldalra vezesse be. (Az utóirat megjegyzi, hogy a könyvek tulajdonosát a custos annak a címkének a beragasztásával jelölje meg, amelyet az alapítók erre a célra csináltattak);

c) a custos a könyvtárt érintő minden kérdésben az egyetemi könyvtárnokkal egyetértésben járjon el;

d) a bevett pénzt a custos nyugta ellenében az egyetemi könyvtárnoknak (utóirati igazítás: az egyetem gazdasági hivatalának) adja át. Ezek a nyugták megőrzendők;

e) a könyvtár minden bevételéről és kiadásáról a custos pontos számadást vezessen és ezt a jegyzőkönyvbe vezesse be. Ügyviteléről minden félév végén tegyen jelentést a Jénában tanuló magyaroknak és az egyetemi könyvtárnoknak, előbbieknél hiányában csak az utóbbinak;

f) ha Jénából távozni szándékozik; ezt honfitársainak idejében jelentse, hogy az iratok, különösen a számadások, utódjának rendben átadhatók legyenek. Végül

g) tegyen meg a mindenkori custos mindent, ami módjában áll, a könyvtár felvirágoztatása érdekében. Ezen a téren sokat lehetne elérni Jénán átutazó honfitársaknál, vagy otthoni hazafiaknál.

A befejező mondatok így hangzanak:

E könyvtárt egyhangulag feloszthatatlannak nyilvánítjuk. Sem egyes könyveit nem szabad, tehát magán- vagy nyilvános könyvtárak állományába sorozni, sem az egész könyvtárt nem szabad a jénai egyetemről, amelyen alapítottuk, valaha is elválasztani.

Ezek azok az alapelvek, amelyeket alulírottak a jénai magyar könyvtár alapításánál szem előtt tartottunk. Ismerjük a német egyetemeken uralkodó viszonyokat, ismerjük azoknak a könyvtáraknak a sorsát is, amelyeket más német főiskolákon alapítottak magyar tanulók, a fenti alapszabályok megállapításánál mindezt szem előtt is tartottuk. Veletek szemben, Utódaink, akik ugyanannak az országnak vagytok fiai, amelyhez tartozhatni nekünk büszkeségünk, az a leghőbb kívánságunk, hogy építsetek tovább azokon az alapokon, amelyeket mi itt megvetettünk. Kezdeményezésünk ugyan csekély, a Ti kitartó munkátok eredményeként azonban növekedni és erősödni fog. Jéna, 1857. augusztus 1.

Utóiratban, néhány nappal későbből keltezve, úgylátszik az illetékesekkel folytatott tanácskozások eredményeként, a már előhozottakon kívül még néhány kiegészítést függesztettek az alapokmányhoz. Így az utóirat 2. pontja elrendeli, hogy célszerűségi okból a nyilvántartási könyv nyelve a német legyen, a 3. pont, hogy könyvkölcsönzésnél az egyetemi könyvtár idevonatkozó rendje érvényes, hogy végül a 6. pont még egyszer leszögezze:

... kijelentjük könyvtárunk teljes függetlenségét az egyetemi könyvtártól, mint olyan alapítványét, amelynek gyarapítása szabadon megajánlott, magyar eredetű, nem pedig egyetemi pénzekből történik. Jéna, 1857. augusztus 18.

Az alapítólevél aláírói:

Dr. Burgovsky János, dr. Világosvári Bohus István, Bohus László, Czéner J., Kolbenhayer Soma, Goldberger David, Philadelphy Mor, Püspöky Dán., Vajna Ádám, Weiss Soma.

Az alapokmány német hivatalos fordítását dr. BÖRNER, az egyetemi hivatal vezetője, 1879. szeptember 26-án hitelesítette.

Felemelő és szinte megrendítő ebben az alapokmányban az, hogy német és tóthangzású nevek tulajdonosai, többnyire hittanhallgatók, tehát a népi rétegekhez különösen erős szálakkal kapcsolódó fiatal akadémikusok a német nemzeti öntudatnak akkor is fellegetében, a jénai egyetemen, a csak nyolc évvel előbb legyőzött, az önkény igájában nyögő Magyarországot büszkén vallják hőn szeretett hazájuknak, a magyar nyelvet e haza nyelvének, a magyar írókat ünnevelt íróiknak, a magyar irodalmat tápláló és üdítő forrásnak. Magyarul szerkesztik meg a kizárólag magyarnyelvű művek befogadására alapított könyvtár alapítólevelét és magyarul írják alá nevüket is. Abban a korban, amikor Bécs kísérleti ballonja, a pátens megosztja, nemzeti-egységi ellentétet szítva, a magyar evangélikusok egységét, ez a jénai alapítólevél előreveti a pátens bukásának árnyékát.

Az egyetemi könyvtár aktái közt ugyanott, ahol az alapokmány német szövege őriztetik, de néhány lappal előbb,² egy kettéhajtott fehér ívre írva, megtaláljuk az újonnan alapított könyvtár legkorábbi állományjegyzékét, úgy amint e könyveket az alapítók 1857. augusztus 19-én, tehát az alapítólevél aláírása utáni napon, az egyetemi könyvtár őrizetébe adták. A lista 51 művet sorol fel 56 kötetben, köztük Vörösmarty, Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey, Kazinczy minden munkáit, Horváth Mihály Magyarok történetét, Ballagi magyar-német szótárát, Erdélyi népköltési gyűjteményét, Ipolyi magyar mitológiáját stb., azaz a kor magyar irodalmának sok hozzáértéssel

A jénai magyar könyvtár exlibrise.

és jó ízléssel kiválasztott nagyobb csoportját. A felsorolás végén még megtudjuk, hogy egy Vörösmarty-arckép is a könyvtár e legkorábbi állományához tartozott.

Ez az egyetlen ú. n. Ablieferungsverzeichnis maradt meg. Nyomon akarva követni a könyvtár gyarapodását, egyetlen forrásként így az egyetemi könyvtár szerzeményezési naplójára vagyunk utalva. Tíz év múlva merülnek itt fel az első adatok. Az 1868. év szerzeményei közt, az 579.-től a 772. sorszámig, abc-rendben, Abonyitól Zsoldosig, majd 1869-ben, 613. és 718. sorszámok közt, szintén névsorban, Aca-demiától Vörösmartyig találunk rá a jénai magyar könyvtár könyveinek egy-egy nagy csoportjára, az előbbiben csupa nyolcadretű könyvre, az utóbbiban folió, negyed- és nyolcadretűekre, mindenütt annak a megjelölésével, hogy a könyveket a Jénában tanuló magyar

² Az 59. levél mindkét és a 60. első oldalán.

hallgatók helyezték a könyvtárba. Ügylátszik az első tíz évben, miközben a könyvállomány igen szépen gyarapodott, a könyveket az egyetemi könyvtár nem szerzeményezte, hanem az egész magyar könyvtárt a magyar custosok kezelték. Az 1867—68 körüli években azonban vagy nem került alkalmas magyar custos, vagy senki sem akarta az ezzel a megbízással járó terhet vállalni, mert úgy látjuk, hogy a magyar hallgatók kezéből a könyvállomány őrzése most már teljesen az egyetemi könyvtárba került. Erre vall a könyveknek két csoportban, a szerzők névsora és a könyvek alakja szerinti rendben, az egyetemi könyvtár beszerzési naplójába való kerülése. Bár ezután is gyarapszik a könyvtár, magyar custos tevékenységének a könyvek kezelésében ezután nincs semmi nyoma sem.

Az egyetemi könyvtár mintaszerűen tett eleget kettős feladatának, amely magyar könyvek katalógizálását, valamint őrzését és karbantartását írta elő számára. A könyvtár egyik száraz és világos helyiségében vannak felállítva folió, negyed- és nyolcadréta alakú csoportokban a kifogástalanul kötött könyvek. A hallei magyar könyvtár sokkal nagyobb ritkasági beccsel rendelkező kötetei, annak ellenére, hogy őrének a Kassai-alapból anyagi eszközök is állnak rendelkezésére, sokkal félreesőbb helyen, kettős sorokban vannak felállítva.

A katalógizálás alapja a cédulákra írt helyrajzi katalógus. Ennek alapján szerepelnek a jénai magyar könyvtár könyvei mind az egyetemi könyvtár abc-katalógusában, mind szakkatalógusában. Ezen a téren is szembetűnik Jéna előnye Halle felett, hol a magyar könyvtár könyvei pusztán egyetlen, a könyvtárosok szobájában álló, abc-katalógusba vannak a helyrajzi katalóguson kívül felvéve.

A helyrajzi katalógus folió-része a Vasárnapi Újság 1857. folyamával kezdődik és mindössze tíz sorszámra terjed. A negyedréti csoport ugyancsak magyar időszaki iratok 1858-i folyamaival kezdődik és ötven sorszáma van. Legnagyobb persze az állomány nyolcadréti csoportja, összesen 727 sorszám. Vörösmarty Mihály Minden munkáival kezdődik (I—X. kötet, Pest: 1845—47) és Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey, Kazinczy, Arany, Kerényi, Jósika, Eötvös J. és a többi e korbéli írók műveinek többnyire összes kiadásaival folytatódik, a kiadás évéül többnyire a negyvenes évek valamelyikét tüntetve fel.

A helyrajzi katalógus lapjain a következő szövegek valamelyike áll:

Abgeliefert sub numero... Verein hier studierender Ungarn.

Abgeliefert sub numero... In Jena studierende Magyaren.

Az alapítás utáni években még egyesületbe tömörülve gyarapították a magyar hallgatók könyvtárukat, míg később más egyes beszolgáltatók szerepelnek.

Bár a mai *Bibliotheca Hungarica* (az alapítólevéltől eltérően tehát nem a határozottabb *Bibliotheca Hungarorum*) helyrajzi katalógusa mindössze 787 művet tüntet fel, a sorozatos művek nagy számára való tekintettel a könyvtár mai állományát mégis 2000 kötetben jelölhetjük meg.

Ajándékozási bejegyzések, vagy ajánlások igen ritkák és kevesetmondóak.³ Ügylátszik, a könyveket a jénai magyar diákok vették.

Legnagyobb részében a könyvtár a XIX. század második harmadának magyar irodalmi emlékeit őrzi jó állapotban levő összes kiadásokban. Mai becsét is ez adja meg. Megvannak benne továbbá a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai nagyobb részükben. Jó katalógusai és áttekinthető raktározása folytán a gyűjtemény könnyen használható. Ha a jénai egyetemen valaha is valamilyen magyar tudományos intézet, vagy lektorátus felállítására kerülne a sor, annak a jénai magyar könyvtár már mai állapotában is igen értékes segéd-eszköze lenne.

BUCSAY MIHÁLY.

Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában. A jénai egyetemi könyvtár egyik különgyűjteménye, a BUDER-féle, figyelmet érdemel könyvtárosi és történetírói szempontból egyaránt, mert XVII. és XVIII. századi magyar vonatkozású külföldi nyomtatványanyaga egyike a leggazdagabbaknak. Alapítója, BUDER CHRISTIAN GOTTLIEB STRUVE tanítványaként és munkatársaként fiatalon került 1722-ben a jénai egyetemi könyvtár élére, majd 1738-tól STRUVE jogi és történeti tanszékét örökölte. A *Bibliotheca historica selecta* és a *Bibliotheca juris selecta* kiadásában STRUVEVAL való együttműködése mellett gazdag egyéb irodalmi működést fejtett ki a jogtörténet és a politikai történet területén.¹ Még becsesebb mintegy 18.000 kötetre rúgó történeti és jogtörténeti szakkönyvtára, amely bizonyos vonatkozásban a gyűjtő haláláig (1763) a leggazdagabbak közé tartozik. Magyar vonatkozásban nagyon jól kiépült a Thököli-féle felkelésre és a Rákóczi szabadságharcára vonatkozó egykorú külföldi irodalom csoportja.

BUCSAY MIHÁLY.

³ Pl. Sárosi Gyula: Az én Albumom. Pest, 1857. 4°, helyrajzi katalóguslapján kitűnik, hogy a könyvet nemes Fábíán László ajándékozta a magyar könyvtárnak. A könyvtár szinte egyetlen nem magyarnyelvű művének, Péczely József: Summarium Historiae Recentioris Europae. T. I. Debrecen: Tóth, 1827. fedelén belül ez olvasható: Orvos Doktor Tekintetes Tormássy Lajos Urnak, mint igen tisztelt Kedves Attyafiának a Szerző (helyrajzi száma: 562a).

¹ Műveinek jegyzéke: J. Chr. Adelung: Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. G. Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexicon, 1. kötet, 2364—2367. I. Életrajza: J. Chr. Fischeri Memoria divis manibus Chr. G. Buderii dicata, Jena 1788.

A nagykállói gimnázium könyvtáráról. A nagykállói mai Szabolcs Vezér Gimnázium könyvtára a XVIII—XIX. században fennállott református középiskola könyvtárából alakult. Erre mutatnak a könyvtárban fennmaradt muzeális értékű kötetek, így XVIII. és XIX. századbeli iskolakönyvek, klasszikusok XVI—XIX. századbeli kiadásai. Ebben a régi anyagban vannak szétszórva FAZEKAS GYÖRGY (1739—1808) nagykállói református pap egykor híres és gazdag könyvtárának maradványai. FAZEKAS GYÖRGY Debrecenben, Svájcban és Németalföldön tanult. Könyveit egyrészt 1760-tól fogva Debrecenben, másrészt Bázelen, Utrechtben és Amsterdamban szerezte be 1770-ben. Később megvásárolta apósának, VARJAS JÁNOS debreceni professzornak néhány könyvét. Ezt a VARJAS—FAZEKAS-könyvtárat halála után fia s a lelkészi székben utóda, ifj. FAZEKAS GYÖRGY örökölte. A könyvtár híre még a múlt század második felében is élt; GÖRÖMBEI PÉTER, a nagykállói református egyház történetírója úgy emlékszik meg róla, hogy „könyvtára ritkította párját a maga nemében s idejében“. Sajnos, ennek a gyűjteménynek ma már csak egy elenyésző kis töredéke van meg a gimnázium tanári könyvtárában, összesen 22 mű. Közöttük egyetlen a magyar nyelvű (OSTERWALD FRIDERICH JÁNOS: *A keresztyének között ezidőszertint uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés*. Debrecen, 1745, MARGITAI JÁNOS), egy francianyelvű (PICTET: *La théologie chrétienne*), a többi mind latin. Kiadásuk szerint három magyarországi, kilenc német, hat németalföldi, három svájci s egy francia. Tartalmuk szerint majdnem mind theologiai. Eredeti kötésekben maradtak fenn. FAZEKAS minden könyvére feljegyezte a megszerzés idejét, helyét, egyéb körülményeit s gyakran a könyv árát is.

Teljesebben maradt fenn egy másik református lelkész, MÁRCZY LÁSZLÓ könyvtára. A XIX. század huszas és harmincas éveiben gyűjtötte könyveit. Rendszerint Debrecenben vásárolt. Könyvei között megtaláljuk a múlt század elejének jelesebb íróit első és második kiadásokban, a népszerű zsebkönyveket, igen sok szórakoztató munkát, SZÉCHENYI legfontosabb műveit s a körülöttük megindult vitairódmát, valamint számos egykorú hírlapot. Egy-két évtizeddel újabb anyagot tartalmaz TOKAI NAGY LAJOS könyvtára. Ezt az örökhagyó ref. egyházi gondnok akarata értelmében külön kezeli a gimnázium könyvtára. Mintegy háromszáz kötete az ötvenes és hatvanas évek irodalmában gazdag.

A könyvtárnak meg nem állapítható eredetű régebbi anyagában is sok értékes munkát lehet találni. A luccai káptalanból került valamilyen úton-módon a könyvtárba egy ősnymtatvány: PETRUS LOMBARDUS *Sententiarum libri* című munkája Szent BONAVENTURA kom-

mentárjaival. (Nürnberg, ANTON KOBERGER 1491 körül, HAIN 3540, v. ö. HORVÁTH 652, Országos Széchényi-Könyvtár Inc. s. a. 1320). Igen szép eredeti kötésben és nagyon jó állapotban maradt fenn egy XVI. század elejéről való munka, AUGUSTINUS DATHUS: *Opera omnia*. Siena, NICOLAUS NARDUS, 1503.) De kétségkívül a legértékesebb számunkra egy XVII. századbeli iskolakönyv, latin nyelvtan magyar és német szöveggel, a következő századból magyarországi kiadásokban is annyi példányban fennmaradt ALVARUS. A bécsi nyomtatvány a SZABÓ KÁROLY *Régi Magyar Könyvtár* I. kötetébe tartozik, pontos leírását Szabóhoz kiegészítésül itt adjuk: PRINCIPIA | SEU RUDIMENTA | GRAMATICES EX IN- | STITUTIONIBUS EMMANUELIS | Alvari Societatis JESU, ad utilitatem | juventutis excer- | pta. | VIENNAE AUSTRIAE, | Typis GREGORII GELBHAAR, | Typographi Caesarei. | Anno, M. DC. XLIV. — 8°, (2) 204 l.

SÁRKÁNY OSZKÁR

A vidéki kutató és a könyvtár. Tudományos munkáink legnagyobb része nemcsak az impresszum szerint készül Budapesten vagy valamelyik egyetemi városban. Amit a vidék: a kisebb vidéki város nyújt, az legtöbbször nyers, kidolgozatlan, vagy teljesen helyi jelentőségű. Kivétel talán egy-két katolikus és protestáns egyházi központ. Pedig a vidéki élet nyugalma, az a szinte kolostori életmód, amit — mondjuk — egy kisvárosi tanár folytathat, első pillanatra kedvezni látszik a tudományos spekulációnak, a hosszú kitartást követelő gyűjtőmunkának, az elmélyedésnek. A környezet azonban legtöbbször nemcsak a dolgozó szoba négy fala, a kisváros utcái nemcsak díszletek, az emberek körülöttünk nemcsak statiszták: a városban és az emberekkel élni kell s mindez nagyon is messze ragadja a kutatót tárgya fölötti magános elmélkedésből. Lassan-lassan rádöbben arra, hogy a csenden, nyugalmon, az élet elmélkedésre vonzó tisztaságán kívül van valami más a vidéken, van valami, amit akadálnak érez, talán egy általános ellenséges hangulatot mindenféle aprólékos tudományos munkával szemben, még az intellektüelek valóban művelt rétegeiben is, akik azonban a jegyzetekkel tűzdelt aprómunkát éppen kibúvónak tekintik súlyos írói és nevelői kötelezettségek alól. Legjobb társasága a vidéki kultúrember — erről a típusról is érdemes írni — s ha rosszabb: olyan környezet, mely a tudományos munkát csak különségnek tartja. Legfeljebb öreg magántudósok művelik exakt alapon a helyi történelmet, sok ösztönzést azonban a fiatal kutató tőlük sem kaphat, lévén ők saját, meglehetősen szűkreszabott kutatási területük megszállottjai. Íme, ezekben próbáltuk vázolni egy vidéken folyó tudományos munka belső akadályait. Ez azonban még nem tartozik szorosabban a könyvtárosra. Válasszunk magunknak egy fiatal kutatót,

aki egyetemi évei után, kidolgozandó gondolatokkal, kész témákkal a tarsolyban megérkezik egy vidéki városba s most már a kisváros csendjében, a magányban dolgozni szeretne . . .

Tudományos segédeszközökre, könyvekre, folyóiratokra van szüksége. A legtöbb vidéki tanári és városi könyvtárban megvannak a legfontosabb segédeszközök, legalább az irodalom és a történettudomány műveléséhez. Van SZABÓ KÁROLY, PETRIK, SZINNYEI (az utóbbi rendszeren füzetekben, felvágatlanul, bizonyosságul annak, hogy az eltelt harminc-negyven évben milyen sokat használták), megtalálhatók a fontosabb irodalmi, nyelvészeti, történeti folyóiratok, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, az *Irodalomtörténet*, az *Egyetemes Philologiai Közlöny*, a *Történeti Tár*, a *Századok*, a *Magyar Nyelv*, a *Nyelvőr*. Kétségtelen, hogy a tudományos munka megindulásához szükséges alapvető segédeszközök vidéken sem hiányoznak. Harminc-negyven évvel ezelőtt valóban beszerezték az alapvető munkákat. Ezek a segédeszközök azonban ma már nagyrészt elavultak. SZABÓ KÁROLYT SZTRIPSZKY HIADOR kiegészítései nélkül használni nem lehet, egyes írók tanulmányozásához nem elég SZINNYEIBŐL kiindulni: feltétlenül meg kell nézni, milyen anyagot nyújt GULYÁS —, de természetesen az újabb bibliográfiákat és biográfiákat hiába keressük. Legfeljebb PINTÉR hét-kötetes főművével kell az irodalomkutatónak megelégednie. A történetész számára oly fontos BARTONIEK s az irodalomtörténetésznek is nélkülözhetetlen DÉZSI is hiányzik, hogy kisebb s nem ennyire általános érdeklő bibliográfiákat ne is említsek. Ha pedig a téma száalai külföldre ágaznak, még nagyobb könyvtárban sem talál olyan munkát, mely legalább útbaigazítsa, hiszen pl. GULYÁS egyik alapvető munkája, *Magyar szépirodalom idegen nyelven*, a legtöbb vidéki könyvtárból hiányzik. Pedig minden tudományos munka előfeltétele egy jó bibliográfiai könyvtár használata — amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári kutatóhelyisége bocsát a közönség rendelkezésére —, ahol tájékozódhatunk, megállapíthatjuk, hogy pillanatnyilag milyen tudományos anyagot tudunk összegyűjteni tárgyunkhoz. Ez vidéken hiányzik s ebben látom a vidéki tudományos kutatás megindulásának első s talán legnagyobb akadályát. A vidéki kutatónak, mielőtt munkájához hozzáfogna, egy-két napot bibliográfiai előtanulmányokkal kellene töltenie, Budapesten vagy valamelyik egyetemi városban. Sajnos azonban, ilyen bibliográfiai tájékozódásra a kutatás folyamán többször is szükség van, ami mindannyiszor újabb fennakadást jelent a munkában. Arra természetesen gondolni sem lehet, hogy kisebb könyvtárak talán a legfontosabb újabb segédeszközöket beszerezzék. Hiszen az a könyvtár, mely vidéken a kutató rendelkezésére áll, egészen más feladatot hivatott elsősorban betölteni.

Es itt elérkeztünk a második nehézséghez. Nincs megfelelő könyvtár. Egyes vidéki gyűjtemények magas példányszáma ne téveszsen meg. Ezek a könyvtárak népszerűek, ismeretterjesztő vagy szórakoztató célúak s általános irányúak. Ezenkívül — s ez különösen a tanári könyvtárakra vonatkozik — hiányzik a vezetésükben az évtizedekre, vagy legalább évekre visszanyúló egységes szempont. A nagyobb folyóiratokat rendszeren megtaláljuk a katalógusukban, egyes évfolyamok azonban gyakran hiányoznak. A könyvtár vezetői nem tartották mindig szükségesnek bizonyos folyóiratok beszerzését, így lettek azután furcsa torzók. Néha nagyon jól használhatók, de a kutatói balszerencse törvénye, hogy mindig az az évfolyam hiányzik, amelyekre éppen szükség van. Még nehezebb a helyzet a könyvekkel. A magyar irodalomtörténész itt látszólag könnyebb helyzetben van, mint a történész, sőt a klasszika-filológus. Nagy íróink összes művei több díszkiadásban is rendelkezésére állnak, s olvashatja a róluk szóló régebbi standard munkákat is. Ilyesfélét talál az újabb kiadványok közül is: PINTÉR JENŐ, HORVÁTH JÁNOS, FARKAS GYULA munkáit, de hiányzanak az újabb kisebb tanulmányok, disszertációk, melyeket beszerezni csekély értékük mellett is olyan nehéz s melyeket a nagyobb könyvtárak, mint fűzött példányokat, nem is kölcsönöznek. Még nehezebb a kutató helyzete, ha a forrásmunka egyúttal olvasmány — ha például újabb irodalommal foglalkozik —, hetekig, hónapokig kell várnia, míg egy író legfontosabb műveit össze tudja gyűjteni. A hiányok felsorolását folytathatnók. Itt most csak a legfontosabbra akarjuk felhívni a figyelmet. Az újabb történeti disciplinák nem a kiemelkedő egyéniségeket állítják az érdeklődés középpontjába, hanem a kort. Munkájukhoz rengeteg egykorú színt, egykorú adatot használnak. Ilyesféle kutatáshoz azonban egy nagy hungarológiai könyvtár szükséges, amilyen az országban legfeljebb egy-kettő lehet s amelyet tudomásom szerint a hazai központokon kívül csak a berlini Collegium Hungaricumban állítottak fel. A XVIII. és XIX. század szürke kiadványtömegéből a vidéki könyvtár csak töredékeket őrizhet, véletlen örökségeket. Ugyan ez a helyzet a mult század irodalmi folyóirataival, ezekkel az elsőrangú forrásokkal, s folytathatnók a nehézségeket az újabb irodalommal. Itt azután valóban a könyvtár vezetőjének ízlése vagy ízlésnélkülisége befolyásolja a beszerzést.

A történész helyzete hasonló. A régi törzsanyag rendszeren nagyon jó. Forráskiadványok, monografiák, olyanok is, melyeket a budapesti könyvtárakban nehéz megkapni, itt a kezeügyében vannak. Az újabb beszerzések azonban csak inkább a standard művekkel és népszerű kiadványokkal gazdagítják a könyvtárat. Kizárólag tudósoknak készülő publikációkért egy nem tudósoknak fenntartott könyvtár nem is adhat

ki nagyobb összegeket. Mit mondjunk a romanista vagy germanista helyzetéről? A nyelvészről, aki állandóan szótárak tömegével dolgozik? Bizonyos szakmák művelése vidéken, a budapesti könyvtárak mai felszereltsége mellett, majdnem lehetetlen. A vidéki lassabban és pontatlanabban dolgozik, tehát nem bírja a versenyt.

A kutató tehát vagy félreteszi témáját jobb időkre vagy legalább egy részét s azt használja fel, amit helyben talál. De ez is elfogy egyszer s most könyvekre van szükség, melyek csak valamelyik budapesti könyvtárban vannak meg. Elvben a könyv megszerzésének és meghozatalának nincsen semmi akadályja. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ vállalja a felkutatás munkáját s ha a kérdéses munka nem ritka, nem értékes s a könyvtár kölcsönzési szabályzata egyáltalában nem zárja ki a vidékre való kölcsönzést s végül ha a kérdéses munka nem olvasótermi, vagy netalán bibliográfiai segédeszköz — akkor készpénzbiztosíték ellenében megkaphatja, saját költségére szállíthatja. Ismerve a kutató anyagi helyzetét, világos, hogy nagyobb könyvszállításokra nem kerülhet sor — s valóban nem is lehet könyveket küldetni Pestről vidékre, csak azért, hogy egy szövegkiadás helyességét ellenőrizzük, egy kötetet átlapozzunk, mert címe után ítélve adhat számunkra fontos útbaigazításokat. Meg kell tehát válogatnunk, hogy mit hozatunk meg: csak olyan munkákat, melyeket valóban a vidéki csöndben jó áttanulmányozni. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy könyvpostázással dolgozni lehetetlen, csupán azt, hogy így dolgozni — hősies vállalkozás. A kutató így kénytelen igénybe venni fővárosi barátait s kénytelen a nyári vakációban felkeresni a könyvtárat — ahol rendszeren csukott kapura talál, mivel éppen nyári nagytakarítás folyik.

Feltártuk a nehézségeket. A vidéki könyvtárak nem tudományos könyvtárak, a budapestiek meg nem kölcsönkönyvtárak. A vidéki kutató így őrlődik két malomkö között. A legfontosabb hiányok tehát: 1. bibliográfiai segédkönyvtárak hiánya, 2. hungarologiai gyűjtemény és újabb tudományos kiadványok hiánya, 3. a központi könyvtárak nehézkes könyvkölcsönzési és könyvküldési szabályai. Segítség? Sajnos, nehéz megoldást találni. El kell azonban ismernünk, hogy haladunk a megoldás felé. Sok történt az utóbbi években mindhárom akadály megszüntetése felé. Vidéki feladat lenne bizonyos körzetben elérhető bibliográfiai segédeszközök nyilvántartása, hungarologiai anyag beszerzése — elsősorban régi magánkönyvtárakból —, vidéki bibliográfiai központok útján a könyvforgalom javítása. Sok történt és sok történhetik még, sajnos, azonban nem fog azon a megállapításunkon változtatni, hogy a vidéki tudományos munka hősies vállalkozás.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

Magyar hivatalos közlöny százéves terve. A legrégebb pesti magyar újság, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1840-ben a „*Nemzeti Újság*“ nevet vette fel s ettől kezdve 1848-ig a magyar katolikus egyház rendi-konzervatív irányú hírlapjának számított. A *Nemzeti Újság* történetére vonatkozó kutatásaink közben — ezekről más helyen adunk számot — érdekes lapalapítási tervre bukkantunk. A helytartótanács 1846. július 4-én¹ tartott ülésében tárgyalja a különös javaslatot, amelyben „a közhirdetések számára kiadandó *Melléklap*“ alapítására tesz indítványt NAGY PÁL „ideiglenesen nyugdíjazott kir. tanító“ és egyszersmind a maga számára kéri az új sajtótermék kiadói és szerkesztői jogát. A „*Mellékiap*“ a terv szerint valószínűségi mai értelemben vett hivatalos lap lett volna, azzal a különbséggel, hogy nem önállóan jelent volna meg, hanem kinyomtatott példányai valamennyi politikai újsághoz csatolva, mint mellékletek láttak volna napvilágot. A melléklet előállítására ugyanannyiba kerülne, mint amennyit a kormányhatóságok és törvényszékek a hirdetések beiktatásáért időről-időre kifizettek az újságkiadóknak, emellett minden lap átvenné s így a hivatalos közlések sokkal szélesebb nyilvánosság elé kerülnének, mint a fennálló rendszer mellett, amikor csak egy-egy lapban kell azokat közzétenni.

A lapalapítás tervének személyi és sajtópolitikai hátterét is leleplezik az ajánlkozó szerkesztő beadványai. NAGY PÁL nagyváradi akadémiai tanár volt; 1837-ben vonult nyugdíjba. 1839 őszén átvette a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztését; ekkor vonult vissza ugyanis (a hivatalos iratok szerint szembaja miatt) APOSTOL JÓZSEF, az egyetlen tehetségesebb újságíró KULTSÁR ISTVÁN szerkesztő-utódai között. NAGY PÁL nevéhez fűződik az újság címváltozása, de egyúttal vele folytatódott a most már „*Nemzeti Újság*“ címet viselő régi hírlapnak a szerkesztők helytelen megválasztásából következő válságosorozata. 1842-ben csakugyan kénytelen megválni NAGY PÁL is a szerkesztéstől. Okot adott erre a *Nemzeti Újság* melléklapjában, a *Hasznos Mulatságok*ban KOSSUTH vezércikkeinek ellensúlyozására indított „*Kis tükör*“ című rovat. A rovat szükségtelenül éles modora elidegenítette a laptól azokat is, akiket a KULTSÁR ISTVÁN iránti kegyelet eddig megtartott az előfizetők sorában; különösen az keltett visszataszítást, hogy a „*Kis tükör*“ egyik cikke KÖLCSEY FERENC emlékét támadta meg s méltatlannak mondta a himnusz költőjét arra, hogy halála után négy évvel már szobrot állítsanak neki. Csak úgy látszott lehetségesnek a felháborodott közönség visszahódítása, ha NAGY PÁLT azonnal eltávolítják a lap éléről. Így is történt. 1841. június 8-án már

¹ Orsz. Levéltár. Helytt. Itár. Rev. Libr. 1846. 11—72.

KOVACSÓCZY MIHÁLY nevét találjuk az újság impresszumán, aki bevezető cikkében elítéli elődjének vétkét s teljesen új irányt ígér.

Az állás nélkül maradt NAGY PÁL ekkor éveken keresztül a legkülönbözőbb hírlapalapítás iránti kérvények áradatát zúditja a helytartótanácsra és a kancelláriára, sőt reménytelen helyzetében, éppen a Melléklap ügyében, egy ízben egyenesen a királyhoz fordul folyamodványával. Már 1841-ben — tehát még a *Nemzeti Újságtól* való távozása előtt — *Budai Hírtár* című újság kiadására kér engedélyt; ezt az *Österreichischer Beobachter* mintájára szerkeszteni és *Magyarok Története* című melléklappal látná el.² 1842. május 22-én, ugyanazon a napon, amikor özv. KULTSÁR ISTVÁNNÉ elbocsátásának jóváhagyását és utódja kinevezésének megerősítését kéri, ő is kérvényt ad be a helytartótanácshoz³ és most már *Országos Hirdetések* című lapra óhajt kiadói jogot. Ez a lap hivatalos hirdetéseket tartalmazna s nem önállóan jelennék meg, hanem más újságokhoz mellékelve. Itt tehát az új hivatalos lap 1846-ban tárgyalt tervének első fogalmazásával találkozunk már; a következő évek folyamán csak az „*Országos Hirdetések*” címet örölte a mozgásba lendült aktamalom a kopottan kongó „*Melléklappá*”. NAGY PÁL kívánsága azonban nem teljesült s megtagadták azt a kérését is, hogy legalább az 1842-ben megszünt *Ephemerides Posonienses*-t folytathassa a fővárosban „*Budenses Ephemerides Politico-Statisticae*” címen.⁴

Hogy 1846-ban mégis új tárgyalás alá vették hivatalos lap-tervezetét, annak magyarázatát már a kormány új sajtópolitikájában kell keresnünk. Ekkor kezdték a hivatalos hirdetéseket intézményesen felhasználni a kormányssajtó támogatására. NAGY PÁL beadványában a kormány 1845. évi rendeletére hivatkozik, amely szerint csak a *Budapesti Híradó* és a *Pester Zeitung* közölhetnek hivatalos hirdetéseket. „Melly kegyelmes intézkedés csaknem minden vármegyében milly ellenszenvileg fogadtatott... légyen, mindenki előtt tudva van; sőt részreghajlatlan megfontolás után, mivel a politikai hírlapok köztudomás szerint pártérdekűek lévén, a különben törvényesen tudni való hirdetések pedig kitkit érdekelvén, a kijelelt két hírlapbani beiktatás által az óhajtott cél és köztudomás vágya kellően nem eszközölthetetik; annálfogva a Nemes Megyék, csaknem egyhangulag, a különben is ingerült kedélyek lecsillapíthatása tekintetéből, hivatalosan oda nyilatkoztak, [hogy a helytartótanács] a közhirdetések számára egy különös *Melléklapot* felállítani méltóztassék.” A kormány-

² Helytt. Itár. Gremiale. 1842. 9—100.

³ Helytt. Itár. Gremiale. 1842. 9—66.

⁴ DEZSÉNYI BÉLA: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. Magyar Könyvszemle. 1940. 353—361. l.

nak a konzervatív sajtó pártolására irányuló politikáját tehát a megyék is tárgyalták s igyekeztek megghiúsítani. Kapóra jött ez NAGY PÁL-nak, aki ilyen módon újabb kérvényében, az akkori ellenzéki szerkesztők jól bevált szokásának mintájára, az „ingerült kedélyeket“, az egykorú kormányhatóságok állandó rémét idézte fel. A hivatalos hirdetések közléséből származó anyagi hasznot összezszerűen nem ismerjük, de tekintélyes lehetett, ha ilyen általános felháborodást váltott ki. Különösen a *Pester Zeitung*gal szemben nyilvánult meg az ellenzék elkeseredése, amelynek számára a kormány a váltótörvényszékek hirdeteit is biztosítani igyekezett,⁵ noha ezek a váltótörvény értelmében az egyes törvényszékek tetszése szerint választott bármely lapban közzétehetőek voltak.

Kétségtelen, hogy NAGY PÁLT ez a sajtópolitikai időszerűség készítette 1846-ban a hivatalos lap ötletének újbóli felvetésére. Nem lehetetlen, hogy NAGY PÁLT, a volt kormánypárti szerkesztőt, a vármegyei ellenzék egyes vezetői bíztatták s hírlaptervét fegyverül próbálták használni a hivatalos pártolás következtében elhatalmasodó kormány-sajtó ellen. Nem tagadhatta senki, hogy a terv életrevaló volt: a kormányhatóságok közlései s egyéb hivatalos értesítések ekkor már oly fontos szerepet játszottak a mindennapi életben, hogy egy helyen csoportosított megjelenésük valóban közérdek lett volna. De a bécsi kormány sajtópolitikája mást kívánt. A hirdetésekben a közvélemény irányításának fontos eszközét vélte kezében tartani s nem akart lemondani róla. Hiába hivatkozott NAGY PÁL arra is, hogy neki már nyugdíjaztatása óta ígértek új hivatalt, valamint arra, hogy a *Nemzeti Újság*ot 1839-től 1846-ig szerkesztette — amely utóbbi állítása egyébként, mint a fentiek mutatják, nem felelt meg a valóságnak. Mikor 1847-ben egyenesen a király elé viszi kérését, az elrendelt új helytartótanácsi tárgyalás ismét ránézve kedvezőtlen véleményt ad. Mégpedig éppen azt a váltótörvényt használja fel terve megghiúsítására, amelynek alapján a megyék a kormány nyílt sajtótámogatását kifogásolták. A határozat szerint az új hivatalos *Melléklap* „a váltótörvényszéki hirdetményeket illetőleg a fennálló törvény világos rendelkezésével meg nem egyeztethetnék és a létező hírlapok Felségedtől nyert szabadalmi jogaik megmásítása nélkül életbe nem léptethetnek.“⁶

Igy azután nyilvánvaló időszerűsége ellenére NAGY PÁL terve végleg megbukott. A kormány szolgálatában álló sajtó érdekei úgy kívánták, hogy magyar hivatalos lap ne jelenjék meg. Az eszme csak 1848-ban valósult meg először, amikor a független magyar minisztérium megindította a „*Közlöny*“-t. De a félbenmaradt kezdeményezés sze-

⁵ SZEMZŐ PIROSKÁ: A „*Pester Zeitung*“. Budapest, 1941. 15. l.

⁶ Helytt. ltár. Rev. Libr. 1847. 11—57.

rény dicsősége NAGY PÁLÉ marad, makacs kérvényezése pedig érdekes adatokkal gazdagítja az 1840-es évek hírlapkiadási viszonyairól való ismereteinket.

DEZSÉNYI BÉLA.

Magyar lap Szentpétervárott 1880-ban. A „Losonc és Vidéke“ című újság 1880. november 28-i, 73-ik számában olvasom a következő híradást:

„Vozduhoplavatel“, ez a pogány szó orosz nyelven azt jelenti, hogy „léghajós“ s egy léghajózási szaklapnak a címe, mely Szentpétervárott jelenik meg, mégpedig nemcsak orosz nyelven, hanem sok-sok nyelven, a többek közt magyarul is. Szentpétervárott ugyanis most nagy tevékenységet fejtenek ki a léghajózás körül, úgyhogy ott nem kevesebb, mint négy léghajózási társulat áll fenn, eggyel több, mint Párizsban és Londonban. E társulatok egyike számtalan szakosztályt alakít, melyekben a főbb európai nyelvek mind képviselve lesznek s ezek közt a magyar is. A szaklap, melynek főcíme „Vozduhoplavatel“, szintannyiféle résszel fog bírni s mindenik rész az illető nyelven szerkesztetik. A magyar rész címe „A Léghajós“ lesz, szerkeszteni fogja Klinder Péter. — Mindenesetre érdekes, hogy az orosz fővárosban magyar lap jelenik meg.“

Megjelent-e aztán a szentpétervári „A Léghajós“ s ha igen, megvan-e ez valamelyik magyarországi könyvtárban?

TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Kéziratok és miniatűrök. X—XX. század. A Szépművészeti Múzeum Grafikai osztályának legújabb, immár LXXVII. kiállításán régi kéziratok, egyházi szerkönyvek díszes lapjai, festett kéziratokból kivágott iniciálék és miniatűrök szerepeltek. E kódextöredékek legnagyobb részét az Országos Széchényi Könyvtár eddig feldolgozatlan örök letétje képezi. Más-más nemzetek régi kultúrájának e töredékes emlékei tanulságosan vetítik felénk az egymást követő századok könyvfestészetének magas színvonalát. DR. HOFFMANN EDITH, a miniatürafestészet kitűnő szaktekintélye, a pompás kiállítás rendezője (ő készítette a katalógust is), a díszes kódextöredékeket az Országos Széchényi Könyvtár tizenöt különböző korú és más-más jellegű pompás kéziratának kiállításával egészítette ki, hogy az egyes kódexlapok s kivágott miniatűrök eredeti szerepét is szemléltetővé és plasztikussá varázsolja. A kiállítás legkorábbi darabja egy IX—X. századi görög kódex: évezredes, elkopott arannyal ékes bizánci *Négy Evangelium*. Ezután az elkövetkező századok iskoláinak egyes termékei következnek: olasz, német, cseh, francia, flamand és magyar munkák változatos gazdagságban. A régi kultúráknak e pompázó, kifejező alkotásai között, szellemes ellentétként megtaláljuk a mult századi műkereskedői találékonyság kitűnő felkészültségének bizonyítékait; régi miniatűrök XIX. századi hamisítványait is.

A kiállítás azonban nemcsak a könyvfestészet fejlődésének tanulságos menetét kívánja szemléltetni. A XVI. században a könyvnyomtatás és ezzel párhuzamosan a fametszőművészet villámgyors fejlődése hirtelen feleslegessé teszi és megszünteti a könyvfestészetet. Az aprólékos, fáradságos munkával, hajszálcsettal dolgozó, részletek kis finomságaiba elmerülő művészek alkotóereje új műfajt teremt, a kisportréfestészetet, amelynek legáltalánosabb kifejezője az elefántcsontminiatűr lesz. 1912-ben Brüsszelben, az első reprezentatív elefántcsontminiatűr kiállításon történt először kísérlet annak szemléltetésére, hogy az elefántcsontminiatűr művészet a könyvfestészetben gyökeredzik. A csodálatos finomságú burgundi kódexminiatűrök portréábrázolásain

s a *Van Eyckek* művészetén keresztül vezették a szálakat *Holbein* korai realiztikus kisportréábrázolásaihoz s az elefántcsontminiatűr művészetéhez. DR. HOFFMANN EDITH is hozzákapcsolja a könyvfestészeti alkotásokhoz az elefántcsontminiatűröket; a kiállítás legkésőbbi darabja egy XX. századi elefántcsontminiatűr.

A kódexminiatúra és az elefántcsontminiatűr látszólag azonos művészi termék. Nemcsak a nevük, de a technikájuk is ezt mutatja. És mégis, a kettő más és más, egymással szinte ellentétes tényezők megnyilatkozása. A kódex elsősorban a középkori kolostori élet szellemi kifejezője; és ha később a kéziratok könyv világi jellegűvé válik is, s szélesebb körök, a fejedelmi udvarok kedvelt olvasó és gyűjtő tárgyát képezi is, a miniatúra mindenkor szerves egységben marad a könyvvel. Az iniciálé egybeforr a szöveggel, a miniatúra sohasem hagyja el a könyvek lapjait, önálló jellegűvé sohasem válhat. A kódexek portréi az iniciálékban s miniatúrákban a könyv szerzőjét vagy a kódex tulajdonosát ábrázolják; szerényen beillesztve a szöveget keretelő díszítések közé. Az elefántcsontminiatűr az újkori műveltség minden ágában megnyilatkozó differenciálódás jellegzetes példája; a késő-renaissance ember egyéniségének visszaadására törekszik. Erős realizmussal örökíti meg az egyént. Önálló műfaj! Később a rokokó és biedermeier világnak elengedhetetlen kelléke lesz.

A kiállított kéziratok s kódextöredékek különböző korok, különböző miniatúrafestőiskolák egy-egy röpke megnyilatkozását jelenítik meg a szemlélő számára. A kiállítás legszebb darabjait talán az olasz művészet alkotásai képezik; elsősorban a lombardiai festészet termékei. A XV. századi milánói könyvfestészet pompás darabja az Országos Széchényi Könyvtár egy kézírata, *Curtius Rufus, De gestis Alexandri Magni* című munkája. Ugyancsak elsőrendű lombardiai mester készítette a XV. század elején egy *Antifonale* kivágott iniciáléját, melyben az imádkozó Dávid király látható. A XV. századi töredékek sorában egy *Antifonalenak* az Angyali Üdvözetet ábrázoló kivágott iniciáléja a kiállítás egyik legfinomabb darabja: veronai mester műve a XV. század közepéről. Ezenkívül még velencei, továbbá ferrarai s páduai mesterek munkái képviselik az olasz művészetet.

Több német s francia kevésbé jelentős kódextöredék mellett egy XV. századi cseh *Antifonale* egyes lapjain találunk finom, figurális díszítésű iniciálékat. A flamand művészetet pedig elsősorban egy 1470 körül készült díszes *Kalendárium* képviseli, amely GABRIEL WELLS ajándékként került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. E kódexnek némi magyar kapcsolata kimutatható: a francia Szent Lajos magyar királyként szerepel a naptárban.

A magyar miniatúrafestészet kiállított termékei közül elsősorban FELIX PETANCIUS RAGUSANUS egy érdekes munkáját kell kiemelnünk, aki Mátyás király budai könyvfestőműhelyének volt a vezetője.¹ Ez a kiállított műve az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő XVI. század elején készült *Genealogia Turcorum Imperatorum*, két méternél is hosszabb rotulus, amelyben 43 kerek miniatúrában török szultánok és vezérek portréi láthatók. E *Genealogia* a kiállítás keretében is fontos szerepet játszik. DR. HOFFMANN EDITH ugyanis e kiállításon a miniatúrának a Krisztus utáni második évezredben mutatkozó átalakulását kívánja bemutatni, ez viszont a kisportréfestészet kialakulásának és fejlődésének érzékeltetését is jelenti. Ha a művészetek történetében a kisportréfestészet kialakulását és kezdeti megnyilatkozásait keressük, úgy első nyomát éppen a genealógiákban találjuk meg. A *Genealogia* érdekes, különálló műfaj. Nem tartozik szorosan véve a könyvfestészet termékei közé, talán átmeneti helyét a címereslevelek és a könyvfestészet között jelölhetjük meg. Éppoly tradíciók, régi, kialakult sémák alapján keletkeznek, mint akár a címereslevelek, akár pedig a kódexminiatúrák. FELIX PETANCIUS RAGUSANUS is alkalmazkodik a hagyományokhoz, de e mellett új ötletekkel igyekszik változattá varázsolni és a sablontól mentesíteni e munkáját. Mellőzi azt az általánosan kialakult típust, hogy a portré alatt tekeresszalagokra írja a nevet. Nála a medaillonok elhelyezése és a szöveg is bizarr kompozícióba sűrűsödik. A szöveg írása és elhelyezése a miniatúrák szerkesztésével egybeekelődésével komoly újító hatást kelt. És szemben a tradícióval, PETANCIUS a harangalakba írott szöveget két ékes virágmotívumban végződő lendületes volutával kereteli.

A budai műhelynek még egy érdekes darabja szerepel a kiállításon. Egy díszes *Antifonale*-töredéknek egyik lapja. A nagyméretű iniciáléban Dávid király imádkozó alakja látható. A lapkeretdíszben pedig Remete Szent Pál és Szent Antal története van széles, elbeszélő modorban festve; több jelenet régieskedő, egymás mellé illesztésével. E meglehetősen rongált lap keretdísze minden bizonnyal egy, a budai

¹ Az OLÁH MIKLÓS által említett (*Hungaria*, Cap. V.) FELIX RAGUSANUSNAK FELIX PETANCIUS zengi kancellárral való azonosítása az újabb tudományos kutatások eredménye: ámbár a két személy azonos voltára már 1879-ben rámutatott PETAR MATKOVIĆS. (*Putovanja po balkanskom poluostrvu XVI. veka*. Rad. 1879. Kivonatban közli MARGALITS EDE: *Horvát Történelmi Repertorium* 1900. I. kt. 510—513. l.) Lásd: BANFI FLORIO: *Felice Petanzio da Ragusa, Prefetto della Corviniana di Buda*. *Archivio storico per la Dalmazia*. Vol. XXIV. Roma, 1937—38. 362—384. l. — BERKOVITS ELENA: *Felice Petanzio Ragusino Capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. *Corvina* 1940, *Archivio* 53—84. l.

műhelyben dolgozó magyar miniátor munkája. A méreteiben kissé elrajzolt, zömök, nehézkes figurák, az esetlen nagy kezek, s az egész kompozíció kedves naivitása bizonyítja ezt. De az iniciálében az imádkozó király sűrű árnyékokkal festett plasztikus arca, a haj és a szakáll vibráló, könnyed festése, a kezek finom vonala, a ruha aranyfüstös árnyékolása feltétlenül a műhelyt vezető mester kezének simításaira enged következtetni.

A régebbi magyar emlékek sorában még fel kell említenünk a hazai kódexfestészet egy XIV. századvégi termékét, a GANUIS VENCEL *Bibliáját*, továbbá egy XV. századeleji *Missaleből* kivágott pompás Kánonképet.

BERKOVITS ILONA.

Gombocz Endre: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. 1841—1941.* Budapest, 1941. VI. 467 lap, 1 képpel és 54 arcképpel. 8°. (Kir. Magy. Természettudományi Társulat kiadványa.)

Legnagyobb taglétszámú, hazai tudományos és közművelődési társulatunk centenáriumára készült, számos kiváló, főként szakmunka közül kultúrtörténeti és könyvészeti nézőpontból a fenti művet kell kiemelni, melyet szerzőnk, mint a társulatnak immár másfél évtized óta első titkára állított össze.

A munka nagy része (1—382 l.) a Társulat 100 éves történetét tárja elénk. És pedig élvezetes, könnyen érthető stílusban, jól áttekinthető sorrendben, illetve beosztásban (az áttekintést nagyon elősegíti részletes, erősen tagolt, négy oldalra terjedő tartalomjegyzéke is), a természetes időrendi fejlődés alapján. A követett és a lehetőség határáig keresztülvitt időrendi tárgyalás igen jól kiegészíti hazai történetünk idevágó, ismertebb oldalait, feltárván annak az általános történetiában kevésbé ismert mozzanatait. Kultúrtörténetünk természettudományi részleteit. A fenti század folyamán mérföldes csizmákkal haladó ágazatoknak hatását, illetve összefüggését a mi, nem egyszer szerencsétlen viszonyaink következtében oly gyakorta meg-megakadó, politikai, társadalmi közállapotunk, haladásunk történetével. Ebben a részben bizonyos mértékben a személyi kérdések és egyéb indítók rúgói is igyekeznek feltárni és megrajzolni. A nagy munkában és küzdelmekben résztvevő, egyes nagyobb lelkes és áldozatkész társulati vezetőmunkásoknak — lelki portréival együtt. Azonkívül a Társulat vezetőiről és a nevezetesebb szerepeket betöltő embereiről jegyzeteken rövid, de pontos életrajzokat is közöl. Ez a végére illesztett index segítségével igen jó áttekintést ad az egész újabbkori, magyar természettudományi mozgalmak munkásairól. Hiszen a Társulat 100 éve alatt úgyszólván minden hazai szakemberünket kisebb-nagyobb mértékben magához kapcsolta.

Pontosan közli továbbá működésének dátumait, a fontosabb határozatokat, okmányokat, és különösen régibb működésének tudományos eredményeit is, amelyek zöme az akkori nehéz anyagi és sajtóviszonyok között nyomtatásban jórészt meg sem jelenhetett. Így csak kivonatossan és ismeretlenül maradt fenn, ha megmaradt. Vagyis ebben a tekintetben a munka igazi hézagpótló, tudománytörténeti adalék, illetve okmánytár.

Bevezetésében a XVII—XVIII. századbeli, hazai viszonyainkat rajzolja meg az általános természettudományi mozgalmak terén: kiindulva az akkori híres Academia Naturae Curiosorum-nak (a későbbi Academia Caesareo-Leopoldina) a mi lelkes, magyar érdeklődőinkre és kutatóinkra gyakorolt hatásából; illetve tagságaiból. A minden szépért, így a természetért is lelkesedni tudó, magyar tagok jórésznél hamarosan, már a XVIII. század közepén felébred — kezdve a cipszerszármazású PERLICZKY JÁNOSTÓL — az a vágy és törekvés, hogy természetkutatásaink részére itthon is hazai tűzhelyek létesülhessenek. És pedig egyesek szerint összefoglaló, tudományos akadémia-félék keretében; mások szerint legalább kisebb-nagyobb köröket felölelő szaktársulatok keretében. Vagyis a törekvések és előzmények a Társulat megalakítására már hosszú száz év óta felébredtek, megvoltak, forrtak; csak még nem tudtak megvalósulni.

A másik a történetinél rövidebb, de könyvészeti és az általános magyar természettudományi áttekintés nézőpontjából igen nagyfontosságú és értékes részlete a könyvnek a Társulat összes kiadványainak pontos *könyvészeti jegyzéke* (421—457 old.) Ennél talán nagyon érdekes és célszerű lett volna könyvkulturai nézőpontból röviden jelezni, hogy mennyi volt az illető kiadványnak eredeti, bolti ára (hiszen zömük már kifogyott) és azt hogy kapható-e még, illetve melyik — a rendes könyvtári forgalomban? A hatalmas jegyzék maga is igen jó haladás-, illetve fejlődésmutató.

Ebben a részben látjuk, a Társulat első folyóiratának, az „*Évkönyveinek*“ 4 kötetét (1841—59 között). Azután az *Évkönyveket* folytató (1860—1868 között) „*Természettudományi Társulat Közlönyét*“ 7 kötetben. Ezt követi azután (1869-től kezdve) a mai „*Természettudományi Közlöny*“ 72 vaskos évfolyama és 220 „*Pótfüzete*“ (évenként 4 db), a maguk ezernyi-ezer kisebb-nagyobb cikkével, közleményével, amelyek a magyarság lelkébe s a magyar közművelődésbe bevitték a természetismereteket és a természet szeretetét.

A fentiekhez járul azután a „*Chemiai Folyóirat*“ 45 kötete (1895—1939); az „*Állat- és Növénytani Közlemények*“ 37—37 kötete (1902—1940); a „*Csillagászati Lapok*“ 3 kötete (1938—1940). Továbbá az első idők vékonyka és nagy időközönként megjelenő

„Jelentései“ és a legújabb „Évkönyvek“ (*Stella Almanach*) nagyobb, rendszeres kötetei.

Ehhez járulnak azután: A) *Könyvkiadóvállalat* 117 önálló, nagy munkája, köztük a természettudományok igazi nagy, külföldi klasszikusainak lefordításai, azonfelül számos eredeti és fordított munka minden ágazatból. B) A legújabb hatalmas „*Gyűjteményes Munkák*“ kötetei. C) Végül a *Vegyes Munkák*, D) *Népszerű Természettudományi Könyvtár* és E) *Népszerű Természettudományi Előadások* cím alatt összefoglalt, részben tudományos, részben gyakorlati irányú kisebb-nagyobb munkák százai. Ezek nyújtottak és nyújtanak ma is az érdeklődő magyar olvasók százazeinek betekintést a Macrococosmosba.

NOSZKY JENŐ.

Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Jegyzéküket összeállította és bevezette DR. BUCSAY MIHÁLY. Budapest, 1941. *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedése. 104 l. — 8°.

KASSAI MICHAELIS GYÖRGY könyvtára a múlt század vége óta már több szakemberünket foglalkoztatta. Ennek a régi magyar könyvekben bővelkedő anyagnak teljes feldolgozásáig azonban egyikük sem jutott el. Erre tett most kísérletet BUCSAY MIHÁLY, a hallei magyar egyháztörténeti kutatóállomás vezetője.

Nem szakember létére elismerésre méltó buzgósággal végezte munkáját. Célja csak másodsorban könyvészeti. Mindenekelőtt az a szándék vezette, hogy a protestáns egyháztörténeti kutatóállomás és a hallei magyar egyetem hallgatói előtt újra felidézze és ezáltal használhatóvá tegye az ottani magyar könyvtárnak egy évszázad óta lassan feledésbe merülő, holt anyagát. Bevezetésében többször utal is erre a célkitűzésre. Ugyanitt részletesen ismerteti a hallei magyar könyvtár sorsát egészen napjainkig: KASSAI 2000 kötetből álló wittenbergi hagyatékát, a könyvek hanyódását a hétéves és a napoleoni háborúk idején, 1823-ban Halléba való átszállításukat, 1890-ben az ottani egyetemi könyvtárba történt bekebelezésüket és végül a könyvtárnak 1921-ben két részre szakítását. Ekkor került ugyanis a hallei magyar könyvtárnak kisebbik, de talán értékesebb fele a Berliini Magyar Intézethez.

Az 1724-ben elhunyt KASSAI hagyatéka természetesen az idők folyamán újabb vásárlások és adományozások folytán tetemesen megnőtt. BUCSAY nem is a könyvtár egész állományát, hanem annak csak történeti szempontból legértékesebb részét, az 1711-ig megjelent *Régi Magyar Könyvtárba* tartozó anyagát állította össze jegyzékében. A gyűjtemény feltáráásával nemcsak a magyar könyvtörténet számára végzett eredményes munkát, hanem az egyháztörténeti kutatóállomás céljait is ezzel szolgálta legjobban, mivel ezek a munkák alkotják az

eredetileg evangélikus felekezeti jellegű könyvtár törzsét. Túlás BUCSAYnak az a megállapítása, hogy a könyvtár háromszáznál több régi magyar unikumot tartalmaz. Minthogy nagyjából a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe tartozó művekről van szó, meg kell jegyeznünk — s ezt kiadványa előszavában HELLEBRANT is kiemelte —, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötete a lelőhelyek felsorolásában nem törekedett teljességre.¹ Amiből önként következik, ha egy műnél a leírás egyetlen lelőhelyet tüntet is fel, az csak a kutató tájékoztatására szolgál s nem jelenti azt, hogy a kérdéses nyomtatvány kizárólag csak a megnevezett könyvtárban található meg. Ennélfogva ezen művek, legalább is az esetek bizonyos számát tekintve, unikumnak sem tekinthetők. Ez a körülmény úgy látszik elkerülte BUCSAY figyelmét. Kellő utánjárással valószínűleg egy csomó hallei unikumról kiderülne, hogy nem egyetlen példány. De ha valóban van is a hallei magyar könyvtárnak háromszáz unikuma, ennek csak egyhatoda (s nem egynegyede, miként BUCSAY nagyjából számítja) tartozik a *Régi Magyar Könyvtár* I. és II. kötetének állományához. A többi, mintegy 250 darab, a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozó, túlnyomó többségében alkalmi nyomtatvány, jelentősége lényegesen kisebb s jóval alacsonyabb értéket képvisel. Amikor tehát BUCSAY számszerűleg szembeállítja a hallei magyar könyvtár háromszáz unikumát a hazai protestáns könyvtárak 400 régi magyar unikumával, a laikus számára még akkor is meglepő összehasonlítás ad alkalmat, ha megjegyzi, hogy a hallei magyar könyvtárnak ez az állománya javarészt a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozik. A hazai protestáns könyvtárak nagy irodalmi jelentőségű unikum-gyűjteménye nem hasonlítható össze a hallei magyar könyvtár unikumaiival.

BUCSAY összeállításában feldolgozta a Halléban maradt művek mellett a Berlinbe átvitt könyveket is. Anyaga így — saját megjegyzése szerint — megközelítőleg teljes.

Legtöbb gondja-baja a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe sorolandó művekkel volt. Részben azért is, mert az általa leírt, eddig jórészt teljesen ismeretlen anyag négyötöd része ide tartozik, másrészt, mivel a Szabó—Hellebrant-féle meghatározás: „a magyarországi szerzők külföldön megjelent idegennyelvű művei“-ről, formailag bármilyen tetszetős, tartalmi szempontból mégis túlságosan szétfolyó.

¹ „Hogy a szakemberek az egyes munkákat használhassák, azoknak lelőhelye, mint az előző kötetekben is, föl van jelezve. Minden munkánál, melynek teljes címmása adva van, meg vannak jelölve a könyvtárak, melyekben található. *Legalább egy könyvtár meg van említve.* SZABÓ KÁROLY sem tartotta szükségesnek felsorolni minden könyvtárt, melyekben egy-egy munka feltehetően.” (SZABÓ—HELLEBRANT III. k. Bevezetés.)

A magyarországi szerző megállapítása sokszor önmagában véve is igen nehéz feladat. Egy másik kirívó jelenség, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének már Szabó—Hellebrant-féle összeállításában rengeteg olyan idegen szerző munkája kapott helyet, amelyeknek ott semmi keresnivalója. Helyet kapott pedig egyszerűen azért, mert a mű egyik ajánló versikéjét magyarországi szerző írta. Az idegen szerzők külföldön megjelent munkáiban fellelhető magyarországi írók efféle szórvány-szövegeinek számontartása lehet irodalomtörténeti feladat, de semmi esetre sem válhat bibliográfiai rendszerező elvvé. BUCSAY a maga-szabta korlátok között igyekszik is lenyesegetni az ilyen kinövéseket. Sajnos, nem eléggé következetesen.

BUCSAY jegyzéke mintegy 754 munkát sorol fel. Részletesebb leírást azonban csak akkor nyújt az egyes nyomtatványokról, ha azt mások még le nem írták, egyébként a *Régi Magyar Könyvtár* I—II—III. kötetének megfelelő tételszámaival utal a műre. Leírásai (köribelül 120), ha a hosszú barokk címeket nem is közli egész terjedelmükben, nagy gonddal készültek. Természetesen vannak furcsaságai is: pl. leírásait mindenkor a cím első szavával kezdi, tekintet nélkül arra, hogy a mű szerzője fel van-e tüntetve a munkán vagy sem. Jegyzéke talán túlságosan is tagolt, ami nem válik használhatósága javára. Felesleges volt a már másutt leírt anyagot és az ismeretlen nyomtatványok leírását külön fejezetekre bontani, ezzel három fejezetet takaríthatott volna meg, s a kutatónak sem kellene az azonos csoportba tartozó műveket két helyen keresnie.

Mіндеzen észrevételeink azonban mit sem vonnak le BUCSAY munkájának értékéből és abból a jó szolgálatból, amelyet kétnyelvű, magyar-német, magyarázó szöveggel kísért jegyzékével a tudományos kutatásnak: a történettudományoknak és a könyvészetnek is tett. Hiszen száz egynéhány eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványokról számol be, amelyeknek, ha nagyobb irodalmi jelentőséggel bírók nincsenek is közöttük, különösen egyháztörténeti szempontból, komoly történeti forrásértékük elvitathatatlan. VARJAS BÉLA.

A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805) Összeállította DEZSÉNYI BÉLA. Budapest, 1941. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 8r. 66 (2) l. (*Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* 1.)

DEZSÉNYI BÉLA már eddig is több magyar sajtótörténeti cikkel, tanulmánnyal gazdagította tudományos irodalmunkat. Általunk ismertett munkájában megint értékes anyaggal járul a magyar sajtótudományi kutatásokhoz: teljes címbeli áttekintést ad a magyar hírlapirodalom első századáról. A széles tárgyismerettel, jó módszerrel, hozzáértéssel felépített könyv két részre oszlik.

Az elsőben a hírlapok előzményeit, a magyar hírlapirodalom első korszakának elhatárolási jogalapját, legrégebb hírlapjaink nyelvét, elterjedését, olvasóközönségét vizsgálja.

Hírlapirodalmunk megindulásának előzményeit a szerző nemcsak röpiratainkban, a hazai latinnyelvű „Relatiok“-ban, „Neue Zeitung“-okban látja, hanem joggal a külföldi röpiratok tartalmában is, mert „már a legrégebb röpiratok magyar események híreit visszhangozzák és az újonnan felfedezett világrészekről szóló jelentések mellett egyedül Magyarországnak a törökkel vívott harcai váltották ki azt az érdeklődést, amely a hírközlő röpiratok csodálatos elburjánzását lehetővé tette“. Sőt, még tovább megy következtetéseiben: megbízható kútfői alapján feltételezi, hogy a külföldi röpiratoknak (legnagyobb részük német) Magyarországra s a törökre vonatkozó szemlélete jellegzetesen visszatérő vonásaival magyarországi forrásokra mutat, vagyis hírszolgálatuk egyik központja feltétlenül hazánk területén lehetett. Hírlapirodalmunk kezdetét bibliográfiájában DEZSÉNYI IS RÁKÓCZI hadi újságának, a *Mercurius Hungaricus*-nak indulási évével, 1705-tel jelzi; ha ezzel a dátummal egybevetjük a nyugati országok hírlapindulásait, látjuk, hogy mi megkéstünk. Az első osztrák újság, a *Wienerisches Diarium* azonban csak két évvel indult előbb a *Mercurius*-nál. Hírlapirodalmunk első korszaka a szerző szerint száz esztendővel ölel fel, tehát 1805-tel zárul, a hanyatlást legerősebben visszatükröző évvel, mikor az elnyomó sajtópolitika legintenzívebben érvényesült. Ennek a száz esztendőnek a keretén belül észlelt fellendülés is természetesen a sajtócenzurával függ össze és II. József uralkodása alatt következett be, akinek lényegesen enyhített sajtócenzurarendelethez a hírlapokat a kevésbé fontos, a helytartótanáctól csak rövid úton felülbírálni való iratok közé sorozza. A II. József uralkodását követő cenzurarendeletek az újságokból következetesen kiszorítják a politikai híreket és ezzel párhuzamosan lecsökken az újságok száma is. A XIX. század elején az újságok már valósággal válságba jutottak és 1805-ben bekövetkezett a mélypont. Az 1805-ös esztendő tehát valóban határkő, annál is inkább, minthogy 1806-ban a *Hazai Tudósítások* megindulása új, mégpedig nemzeti irányú fellendülést hozott. Az 1805-ös év elhatároló jogát még egy fontos és jellemző szemponttal támasztja alá a szerző: a *Hazai Tudósításokkal* Pest a magyar hírlapírás középpontja lesz, főváros, mely vidéki városaink rovására magához ragadja a kulturális és politikai vezetőserepet. Még egyéb szempontok, statisztikai képek (a korszak újságainak száma évek, megoszlásuk a magyar nyelv szempontja, a megjelenés helye szerint, stb. stb.) alapján is igen bőkezűen (talán kissé feleslegesen is) igyekszik a szerző az 1805-ös év elhatároló jogát bizonyítani.

A címjegyzékbe 1705—1805-ig felvett lapok a szerkesztés nyelvére való tekintet nélkül „magyarok“ — mondja a szerző — mert a latin, német és magyar hírlapok egymással szoros kapcsolatban alakultak ki, a hagyományos nyelvi és nemzetiségi különbségeken felül emelkedő szellemben. A XVIII. században a magyar a latin nyelvet nemzeti tulajdonának tekintette, hiszen a törökűdlás után latin nyelven őrizte meg Verbőczy örökségét, köz- és magánéletének jogi alapját. Magától értetődően latinul írják első és később több újságunkat is. E latinnyelvű újságok mellett nagyszámban jelentek meg német újságaink is. Megjelenési helyük különböző városaink. A városi poigárság zöme pedig akkor németül beszélt. A hazai újságok forrásai is leginkább német lapok voltak, így azután az előfizetők gyarapítása, az olvasóközönség emelkedése érdekében, valamint a híryanag átvételének a megkönnyítésére is legcélravezetőbb volt a németnyelvű lapszerkesztés. A XVIII. század hazai németsege nem tekintette nemzetiségi problémának, a hovátartozóság eldöntőjének a nyelviséget és büszkén vallotta magát magyarnak. Ezek a lapok a német irodalom és művelődés eszményeit magyar szemszögből nézték és fontos feladatukul tekintették a magyar irodalomnak, tudományos törekvéseknek a külfölddel való megismertetését. A szerkesztők szinte szükségesnek látják, hogy a német lapszerkesztést indokolják.

A magyar hírlapirodalom első korszakát a legteljesebben igyekezett feltüntetni DEZSÉNYI, mikor a különböző nyelvű lapjainkat egységesen ugyanannak a bibliográfiának körébe utalta. E lapok elterjedését éppen a soknyelvűség biztosította. A szerző az előfizetőkrol idézett számadatok mellett még a feltételezett szélesrétegű alkalmi olvasóközönség alapján is igen jelentősnek gondolja e lapok példányszámait.

A bibliográfia második részében mintegy 70 lapot fog össze gondos és világos használati utasítás kíséretében. (Az utasítás ellen némi kifogást kell emelnünk: rossz helyen közli a szerző. Helye közvetlenül a bibliográfiai felsorolás előtt lenne, nem pedig a bevezető elméleti rész zárófejezete előtt). A szoros betűrendben készült rendszeres címjegyzék természetesen a folyóiratokat is hozza, mert nem választhatók el éppen aktuális tartalmuknál, lezáratlan, periódikus jellegüknel, publicitásuknál fogva a hírlapoktól. Az alfabetikus csoportosítás mellett a szerző a megjelenés helye szerint is csoportosítja a korszak lapjait a függelékben. A függeléknek egyébként van még egy érdekes csoportosítása: „Az irodalomban említett hírlapok, amelyeknek megjelenéséről hiteles adatunk nincsen“; körülbelül 16 ilyen lapról van szó, melyeket azért is vett fel a bibliográfia, hogy a további kutatások alapját megvethesse. Az összeállítás különben is számos megoldásra váró új gondolatot vet fel (például az időszakai sajtó cenzuratörténetét,

mely a könyvcenzurától sok eltérést mutat), új szempontokkal szolgál a sajtótudományi kutatásnak, melyet DEZSÉNYI csak fokozhatott volna, ha meggondolásai forrásait az irodalmon túl még levéltári anyaggal is gazdagítja.

A szakkörök bizonyára melegen fogadják az új kiadványsorozatnak, „*Magyarország időszaki sajtója könyvészeté*“-nek ezt az első számát, melyből az adott tervezet alapján méltán remélhetjük, hogy szerkesztő és társai alapos és a magyar tudományos irodalomhoz méltó módon fogják szintetizálni a magyar időszaki sajtó irodalmát, hogy a rendszeres magyar sajtótörténet megírását lehetővé tegyék.

SEMZŐ PIROSKA.

Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. Összeállította: JOÓ TIBOR. — Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerk.: RÉDEY TIVADAR. XII. Bp. 1940. 27 [1] old.

Az ország legnagyobb kéziratgyűjteményének magyarnyelvű filozófiai anyaga, mint JOÓ TIBOR bibliográfiájából kitűnik, 166 idevágó munkával dicsekedhetik. Az összeállítás előtt olvasható bevezetésből megtudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár legrégebb magyarnyelvű filozófiai kézirata a XVII. századból való, a legújabb e század elejéről, az anyag gerince azonban a XIX. század első felében keletkezett. Az anyag szakcsoportokra osztva szerepel a jegyzékben, s a szakcsoportok szerint a következő képet mutatja:

- I. Általános művek, alapfilozófia, metafizika, logika: 28.
- II. Etika: 19.
- III. Esztétika: 16.
- IV. Kultúrfilozófia: 48.
- V. Antropológia és lélektan: 13.
- VI. Életbölcselet: 31.
- VII. Filozófiatörténelem: 11.

JOÓ TIBOR szerint, bár bőven vannak latin és kisebb számban németnyelvű filozófiai kéziratok is a Széchényi Könyvtár gyűjteményében, de elsőrangú tudományos jelentősége a magyarnyelvű anyagnak van. Jelentőssé teszi őket egyrészt a kéziratok szerzői között szereplő elsőrangú nevek, másrészt fontos műveltség-történelmi források, világosságot vetnek ezek a „magyar filozófiai közvélemény körére és irányaira“. Viszont a latinnyelvűek jórészt iskolai dolgozatok, doktori értekezések, külföldet járt magyar diákok onnan hozott feljegyzései. A magyarnyelvű anyag jegyzékbecfoglalása volt a legsürgősebb tennivaló, de követni kell ezt az idegennyelvű kéziratok feldolgozásának is, hogy ezáltal filozófiatörténetünk kutatói számára teljes kiindulást nyújthassunk.

TOLNAI GÁBOR.

Sikabonyi Antal: *Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom a m. kir. Külügyminisztérium könyvtárában.* Budapest, 1941, Gergely, 32 l. 8°. (Klny. a „Külügyi évkönyv“ c. műből.)

SIKABONYI a bibliográfiához írt rövid előszóban kifejti, hogy az 1940. évről teljes külpolitikai vonatkozású bibliográfiát lehetetlenség lett volna összeállítania, viszont önkényes válogatás esetén nem mentesülhetett volna az elfogultság gyanújától. Ezért csak a Külügyminisztérium könyvtárának anyagát vette fel bibliográfiájába; itt ugyanis a jelentősebb művek mind megvannak, minden érdektől függetlenül.

Bibliográfiájában tárgykörök szerint, azokon belül pedig a szerzők betűrendjében csoportosítja az anyagot. Első csoportja a történelem, majd pedig az egyes országokra vonatkozó munkák következnek. Ezek között — betűrenden kívül — első Magyarország, majd betűrendben az európai államok, ezek után pedig Amerikát, majd Ázsiát és Afrikát találjuk. A következő csoportok: politika, magyar belpolitika, külpolitika (igen gazdag anyaggal), revízió, nemzetiségi kérdés (a legbővebb anyagot tartalmazó csoport), zsidókérdés, háború, kémkedés, jog, közgazdaság, szociálpolitika, majd két, kevésbé szervezen idetartozó csoport: életrajzok és térképek.

SIKABONYI külpolitikai bibliográfiája más körülmények között inkább csak kevesek érdeklődésére számottartó szakkbibiográfiának lenne tekinthető, a mai időkben azonban fokozott jelentősége van mindannyiunk számára, mert kalauzolása révén megismerkedünk azokkal a szellemi fegyverekkel, amelyekkel az ellenfelek a mai háború minden szakaszát és fordulatát kísérik. Magyar szempontból igen örövendetes jelenség, hogy hazánkra, belpolitikánkra, a revízióra és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó műveket nagy számban találunk benne, ami annak a bizonyítéka, hogy a nagy háborút kísérő szellemi mérkőzésben nekünk is a rendelkezésünkre állanak azok a fegyverek, amelyekre támaszkodva megállhatjuk helyünket más népekkel szemben.

GRONOWSKI IVÁN

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes: *Tájékoztató a kötelespéldányszolgáltatásról.* A nyomdatermékek tudományos célokat szolgáló kötelespéldányszolgáltatására vonatkozó érvényes jogszabályok magyarázata, különös tekintettel a nyomdák és kiadók kötelességeire. Budapest, 1941, Orsz. Széchényi Könyvtár, 24 l., 2 melléklet. 8°.

Az Országos Széchényi Könyvtár hazánknak az a tudományos intézménye, amelynek hivatása, hogy a magyar szellem nyomtatott termékeinek minél teljesebb összességét őrizze meg a későbbi korok számára. Ennek a hivatásának teljesítésében legnagyobb mértékben a

köteletpéldánytörvény támogatja, mert hiszen ez teszi számára lehetővé, hogy minden fontosabb hazai nyomtatványhoz díjtalanul hozzájuthasson. Ez biztosítja számára annak lehetőségét is, hogy a nemzeti bibliográfiát évről-évre kiadhassa.

Az idők folyamán 1827—1929-ig öt ízben is hozott a magyar országgyűlés törvényt a köteletpéldányszolgáltatásról, ezenfelül pedig az 1929. évi XI. tc.-nek 1935-ben megjelent végrehajtási utasítása és több régebbi törvénycikk és miniszteri rendelet is foglalkozik a kérdéssel. Sok nyomtató és kiadó mégis tájékozatlan a köteletpéldányszolgáltatással kapcsolatos teendőiről és vagy hanyagul teljesíti az előírásokat, vagy pedig — ami a ritkábbik eset — túlbuzgóságból, illetve a büntetéstől való félelmében olyasmit is beküld, amit nem kellene.

Mind a Széchényi Könyvtár, mind pedig a nyomtatók és kiadók érdekeit szogálja tehát ez a Tájékoztató, amelyet az Orsz. Széchényi Könyvtár Köteletpéldányszolgáltatásának két tisztviselője állított össze. Káté formájában, jól áttekinthető beosztásban veszi sorra az egyes kérdéseket, amelyekben a beküldőnek útmutatásra lehet szüksége. Hová kell köteletpéldányt küldeni, mit kell beküldeni, mit nem kell beküldeni, milyen példányt kell küldeni, mikor kell beküldeni, hogyan kell a kimutatást kitölteni, mi a nemleges jelentés stb., stb. Végül ismerteti a Tájékoztató a büntető rendelkezéseket és mellékletként egy kitöltött nyomdai és kiadói kimutatás-mintát is közöl. Ha a nyomtatók és kiadók ennek a füzetnek az alapján készítik el és küldik be anyagukat és a kimutatásokat, akkor ők is, meg a Széchényi Könyvtár is sok kellemetlenségtől, költségtől és kesedelemtől fog mentesülni.

GRONOWSKI IVÁN.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. III. 1938—1941. Az Egyesület megbízásából szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár. Budapest, 1941, Dunántúl ny. Pécs, 75 l. 8°.

Hatéves multra visszatekintő Egyesületünk életében már megszokott jelenség, hogy az Egyesület átlag kétévenként évkönyvet ad ki, amelyben a más egyesületeknél is szokásos titkári jelentések és tagnévjegyzékek mellett a közgyűlések, kongresszusok és egyéb ülések alkalmából elhangzott szakelőadásokat is közzéteszi. A most jelent, immár harmadik évkönyv is ilyen szellemben szerkesztődött.

Az előadások sorát GYÖRGY LAJOS: *Erdély könyvtár- és levéltárügye* c. előadása nyitja meg, amelyet az Egyesület 1940 decemberében tartott közgyűlésén, néhány hónappal Erdély visszatérése után mondott el. Előadása során szinte vigasztalannak tetsző képet rajzol arról

a pusztulásról, amely az eltelt 22 év folyamán Erdély könyvtáraiban és levéltáraiban lejátszódott. Vázolja a legsürgősebb tennivalókat is, amelyek az újjáépítés érdekében szükségesek lesznek.

A következő előadás JÁNOSSY DÉNES: *A modern irattárak problémái* c. értekezése, amely ugyancsak az 1940. évi közgyűlésen hangzott el. Értekezése első részében példákat sorol fel arravatkozólag, hogy egyes hatóságok és hivatalok, különösen vidéken, milyen mostoha elbánásban részesítik az irattári anyagot és vázolja azokat a mérhetetlen károkat, amelyek ebből a tudatlan bánásmódból az egyénre és a közületekre származhatnak. Előadása további folyamán központosított felügyeletet sürget a különféle hatóságok és hivatalok irattárai felett, majd néhány szóban utal arra, hogy ennek a felügyeletnek ki kell terjednie olyan köz- és magánintézmények irattáira is, amelyeket eddig a közfelfogás nem tartott országos fontosságúnak és megőrzésre érdemeseknek.

A következő két előadás még az előző évben, az Egyesület II. országos kongresszusán, 1939 júniusában hangzott el.

BAY FERENC: *Gyakorlati törekvések régi könyvtári berendezések technikai felfrissítésére* c. előadásában főleg a vidéki könyvtárosok részére foglalja össze röviden mindazt, amit ezen a téren az utóbbi években a nagyobb külföldi könyvtárak megvalósítottak és színes képet fest egy modern könyvtár mindennapi életéről.

RÉDEY TIVADAR: *A könyvtárak feladata légítámadás esetén* c. előadásában összefoglalja mindazt, amit erről a kérdésről a külföldi szakfolyóiratokban — részben tapasztalatok alapján is — írtak és megállapítja, hogy a teljes könyvanyag mentése, biztonságbahelyezése a legtöbb esetben lehetetlen, vagy pedig más veszélyek (nedvesség stb.) miatt nem ajánlatos; minden könyvtárnak legféltebb kincseit kell biztonságba helyeznie. Hogy mik ezek a legféltebb kincsek, azt minden könyvtárnak a saját könyvtárosa tudja a legjobban.

A következőkben WITZMANN GYULA főtitkár két jelentését olvashatjuk, amelyeket az 1939., illetőleg az 1940. évi közgyűlésen mondott el. Kiterjeszkedik bennük az Egyesület kiadványaira, valamint a hazai és a nemzetközi tudományos életben vitt szerepére és ténykedéseire. Ezután az *Egyesületi krónika* c. fejezet következik, amely részletesen beszámol a II. országos kongresszus, valamint a két legutóbbi közgyűlés (1939. és 1940.) előadásairól és egyéb eseményeiről.

Az Évkönyv következő része az Egyesület tisztikarának és a tagoknak a névsorát tartalmazza, végül pedig a közölt előadások francianyelvű kivonatát DEZSÉNYI BÉLA fordításában.

GRONOWSKI IVÁN.

Kozocsa Sándor összeállításában, évenként megjelenő irodalomtörténeti bibliográfiáról már több alkalommal beszámoltunk a Magyar Könyvszemle hasábjain. Minden alkalommal hangsúlyoztuk hézagpótló jelentőségét. Nem lehet célunk, hogy minden esztendőben elismételjük szavainkat, hiszen újra meg újra csak ugyanazt mondhatnánk róla. Az idei füzet (Az 1939-ik Év Irodalomtörténeti Munkássága) megjelenésének regisztrálásával csupán azt óhajtjuk jelezni, hogy KOZOCSA bibliográfiája, a megszűnt *Irodalomtörténeti Füzetek* helyett e számtól kezdve, a *Szakkönyvészeti Dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból* című, most indult sorozatban lát napvilágot. (x)

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Univ. Prof. dr. Karl Kniewald (Zagreb). *Ein Benedictionale von Esztergom* (11. Jh.).

1. In der Zagreber Metropolitanbibliothek befinden sich drei liturgische Codices aus 11. Jh., die anlässlich der Gründung der Dioezese Zagreb um 1094. aus Ungarn nach Zagreb gebracht worden sind und die zusammen die Grundlage für spätere Entwicklung des Zagreber Ritus darstellen. Es sind dies: das *Margaretensakramentar* MR 126 (Hahóti Kódex), die *Agenda Pontificalis* des Bischofs Chartuirgus von Győr, im ältesten Inventar des Zagreber Domes „*Missale antiquissimum*“ genannt (Signatur MR 165) und das *Benedictionale* MR 89.

2. Das *Benedictionale* MR 89 enthält ausser einer reichen Sammlung von *benedictiones episcopales* für das Kirchenjahr, für gebotene Feiertage, für das *Commune sanctorum* und für die Motivmessen, auch noch den Firmungsritus, den Ritus der Erteilung der kirchlichen Weihen, die Kirchweihe und zuletzt als späterer Nachtrag nochmals einen kürzeren Firmungsritus, sowie Gebete bei Anlegung pontificaler Messgewänder und am Anfang der Messe. Es ist mit der *Carolina* des 11. Jh. auf Pergament geschrieben.

3. Fol. 85. werden bei der Erteilung der Weihen folgende Kirchen und Klöster erwähnt: *Domus sancti Adalberti* — *ecclesia sancte Marie* — *ecclesia sancti Petri* — *coenobium sancti Ypoliti* — *monasterium sancti Benedicti* — *monasterium sancte Margarete*. Alle diese Kirchen und Klöster hat schon Dom Morin in Esztergom nachgewiesen. Prof. FLÓRIS KÜHÁR O. S. B. untersucht in diesem Aufsatz von neuem die von MORIN aufgestellten Identifizierungen der genannten Kirchen und kommt zu folgenden Ergebnissen: *Domus S. Adalberti* = Kathedrale von Esztergom; *eccl. S. Marie*: Probsteikirche von Székesfehérvár; *ecc. S. Petri* = Probsteikirche von Óbuda; *eccl. S. Ipoliti* = Benediktinerabtei zu Zobor bei Nyitra; *monasterium S. Benedicti* = Abtei Garamszentbenedek; *monasterium S. Margarete*: wahrscheinlich die im J. 1138. schon als Probstei erwähnte Margarethenkirche zu Dömös bei Esztergom. Dadurch werden mehrere Aufstellungen Morins verbessert. Das *Benedictionale* MR 89 ist also für der Dom von Esztergom im 11. Jh. geschrieben worden.

4. Nach dem *Sanctorale* zu urteilen, in dem (mit Ausnahme des hl. Adalbert) die ungarischen Heiligen fehlen, ist das *Benedictionale* MR 89 sicher vor 1092. und wahrscheinlich sogar vor 1083. geschrieben worden. Damit stimmt auch der Umstand überein, dass Fol. 51^{1/2}. *benedictiones pontificales* für die *dominica sancte Trinitatis* am ersten Sonntag nach Pfingsten aufgeschrieben sind. Das *Benedictionale* MR 89 ist also auf jeden Fall vor der Be-

schlussfassung ungarischer Bischöfe (um 1100), womit der s. g. *Micrologus* für obligatorisch erklärt wird, denn im *Micrologus* wird das Fest der hl. Dreifaltigkeit ziemlich scharf und sehr energisch abgelehnt.

Albert Gárdonyi: *Das volkstümliche Buch des 18. Jahrhunderts.* Verfasser schreibt über die Kalender, die schon seit Ende des 17. Jhs. in grösster Auflage erscheinende Drucksache und beste Einnahmequelle der Buchdrucker waren. Vom Anfang des 18. Jhs. beginnend war die Ausgabe der Kalender zum Privileg gebunden. Als Maria Theresia sich mit dem Plan der Begründung einer wissenschaftlichen Akademie in Wien beschäftigte, beabsichtigte man das dazu nötige Geld durch eine Monopolisierung der Kalenderausgabe zu beschaffen. Auch in Ungarn wurde durch diesen berührt, insofern die Akademie für die ganze Monarchie aufgestellt worden wäre und auch ungarische Mitglieder enthielte und somit die Ausgabe der ungarländischen Kalender und Almanache auch Monopol der wiener Akademie gebildet hätte. Die ungarische Kanzlei widersprach diesem Plan wegen der Beschränkung des Rechtes der Buchdrucker und Verleger, sie befürchtete nämlich die Verringerung der Steuerfähigkeit letzterer. Wollte man die Kalenderausgabe monopolisieren, so trachtete die ungarische Kanzlei danach, deren Einkommen für eine zu errichtende, selbstständige ungarische Akademie zu sichern. Der ganze Plan wurde zwar nicht verwirklicht, aber die Vorbereitungen ergaben eine Konskription über die Zahl der herausgegebenen Kalender. Aus dieser ist ersichtlich, dass es jährlich etwa 70.000 Exemplare auf die Markt geworfen wurden, ferner, dass der Mittelpunkt der Kalenderausgabe Pressburg und das Verkaufszentrum Komorn und Kecske-mét war.

Am Ende des 18. Jhs wurde die grosse geistige Wirkung der Kalender auf die breiteren Schichten erkannt und man trachtete danach ihren Inhalt zu überwachen und wertvoller zu gestalten.

Andreas von Harsányi: *Die Bibliothek des reformierten Seniorats in Bereg.* Die in der ungarischen bibliographischen Literatur noch nicht gewürdigte Bibliothek des reformierten Seniorats in Bereg befindet sich in Bereg-szász und besteht heute aus etwa 1350 Bänden. Dieser Bestand enthält 60 — zwar schon bekannte, aber doch wertvolle —, sogenannte Alte Ungarische Bücher, dann eine grosse Anzahl von Hungarica und auch nicht wenige Werke der deutschen und niederländischen theologischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts.

Der Verfasser versucht aus den zu Verfügung stehenden sehr wenigen Angaben auch die Geschichte dieser Bibliothek zu schildern und schliesst seinen Aufsatz mit der Feststellung, dass zwar die Sammlung des Bereger Seniorats nie eine mit reichen Spenden unterstützte herrliche Barokkbücherei gewesen war, doch ist durch die Opferwilligkeit der Pastoren des Seniorats eine auch heute noch wertvolle Bibliothek entstanden.

Zoltán Trócsányi: *Die Geschichte der Übersetzungen.* Verf. gibt eine Übersicht der ungarischen Übersetzungen bis zum Anfang des 19. Jhs. Er stellt fest, dass die Übersetzungen des 16—17. Jhs. meistens aus dem lateinischen verfertigt werden. Auch Werke, die in einer lebendigen Sprache

erschienen sind, werden aus dem lateinischen übersetzt, wenn sie eine solche Übersetzung haben. Auch die Bibelübersetzer hatten ausser dem hebräischen griechischen Text auch die lateinische Übersetzung vor sich. Im 16. Jh. finden sich auch Übersetzungen aus einer lebendigen Sprache: der deutschen. — Der sprachliche Weg der Übersetzungen im 17—18. Jh. war: aus dem lateinischen ins ungarische, aus dem deutschen ins ungarische, aus dem italienischen ins ungarische, aus dem deutschen erst ins lateinische und danach ins ungarische, aus dem spanischen ins italienische und nachher ins ungarische, aus dem englischen ins italienische und dann ins ungarische, aus dem englischen ins spanische, dann ins lateinische, endlich ins ungarische, aus dem griechischen ins lateinische, dann ins deutsche und endlich ins ungarische, usw. — Verf. weist am Ende seiner Studie auf die grosse Übersetzungslust des ausgehenden 18. Jhs. hin, infolge deren die ungarischen Schriftsteller in Tageszeitungen anzukündigen pflegen, welche Werke sie ins ungarische zu übersetzen gedenken. Zweck der Mitteilung ist, andere von der Übersetzung desselben Werkes zurückzuhalten.

Mihály Bucsay: *Die „Bibliotheca Hungarorum“ an der Universität Jena.* Zehn Jenenser ungarische Studenten haben diese etwa 2000 Bände zählende Bibliothek im Jahre 1857 mit der Bestimmung gegründet, darin „ein Quell vaterländischer Nahrung und Erquickung“ im Auslande zu besitzen. Sie soll nach der Stiftungsurkunde „nur aus Erzeugnissen der ungarischen Literatur, den Werken unserer gefeierter Schriftsteller, und zwar in ungarischer Sprache“ bestehen. Ihre Beaufsichtigung wurde von den Stiftern in die Hände des Universitätsbibliothekars gelegt, der nach der Stiftungsurkunde in den Lokalitäten der Universitätsbibliothek für die Bibliotheca Hungarorum bereits einen besonderen Platz einräumen liess. An die Seite des Universitätsbibliothekars stellten die Stifter einen aus dem Kreise der in Jena studierenden Ungarn gewählten Custos, der u. a. verpflichtet wurde: a) Zugangsverzeichnis und Kassenbuch zu führen, b) die Eigentumsbezeichnung und die Standortsnummer in die Bücher einzutragen, c) sämtliche weitere Geschäfte der Ungarnbibliothek im Einvernehmen mit dem Universitätsbibliothekar zu führen, d) und e) am Schluss jedes Semesters sowohl seinen in Jena studierenden Landsleuten, als auch dem Universitätsbibliothekar Bericht zu erstatten und letzterem das Geld gegen Quittung zu übergeben, f) seinen etwaigen Abgang zur gehörigen Zeit seinen Kollegen anzuzeigen, damit sein Nachfolger bestimmt und die Übergabe der Geschäfte bewerkstelligt werden können, g) zur Förderung der ungarischen Bibliothek durchreisende Landsleute und Patrioten im ungarischen Vaterlande zu gewinnen. Über die zu anschaffenden Bücher entscheiden nach den Statuten die in Jena anwesenden Ungarn mit Stimmenmehrheit. Die Stifter erklären die Bibliothek für unauflösbar. Weder die gesammte Bibliothek soll von der Jenenser Universität getrennt, noch einzelne Bücher sollen anderen Bibliotheken einverleibt werden. In einer am 18. August der am 1. August datierten Stiftungsurkunde zugefügten Ergänzung wird die Unabhängigkeit der Bibliothek von der Universitätsbibliothek bestimmt, „als die Unabhängigkeit einer solchen Stiftung, welche aus freien, und

zwar ungarischen (magyarischen) und nicht Universitätsbeiträgen immer mehr zunehmen soll“. Als Stifter haben sich unterzeichnet: die Brüder István und László Bohus von Világosvár und ihr Studieninspektor Dr. János Burgovsky, J. Czéner aus Cserencs, Soma Kolbenhayer aus Prencsfalu, Daniel Goldberger aus Béalánya, Moritz Philadelphy aus Rózsahegy, Daniel Püspöky aus Bozita, Soma Weisz aus Igló und Adam Vajna. Die Stifter stammten alle aus Nordwestungarn, aus zum Teil ursprünglich deutschen und slowakischen Geschlechtern. Sie studierten in Jena zumeist evangelische Theologie. In einer düsteren Zeit des ungarischen Staates, als er nach 1849 Wiens Vasallisierungsversuche über sich ergehen lassen musste, bekennen sich diese jungen Ungarn mit deutschen und slowakischen Familiennamen in Wort und Tat für ihre ungarische Wahlheimat, für deren Literatur und deren Sprache. Es hätte für sie gewiss manche Vorteile gebracht, wenn sie sich auf den nichtungarischen Ursprung ihrer Familien besonnen hätten. Sie nennen jedoch Ungarn das Land, dem zu angehören sie stolz sind. Aus eigenen Mitteln kaufen sie die besten Werke des damaligen schöngeistigen und wissenschaftlichen Schrifttums in ungarischer Sprache. — Zur Zeit der Abfassung der Stiftungsurkunde wurden 51 Werke, z. T. mehrbändige, an die Universitätsbibliothek abgeliefert. Heute zählt die Bibliothek nahezu 800 Werke in etwa 2000 Bänden. Die Blütezeit der Bibliothek fällt in die zweite Hälfte des vorigen Jahrhunderts, dementsprechend enthält sie, zumeist in den ersten Gesamtausgaben, die schöngeistige Literatur der klassischen Zeit der ungarischen Dichtung in einer reichen und guten Auswahl. Die zweite wichtige Gruppe des Bestandes bilden die Veröffentlichungen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Die Bücher sind fast alle unmittelbar von den in Jena studierenden Ungarn angeschafft worden, da sehr wenig andere Schenkungseintragungen in den Büchern zu finden sind. Die Grundlage der Erschliessung der Bibliothek durch Kataloge bildet ein Standortkatalog auf Zetteln. Auch auf den Zetteln werden als Ablieferer der Bücher die in Jena studierenden Ungarn bezeichnet. Für die Bibliothek wird in der Benennung dieses Zettelkatalogs der Name *Bibliotheca Hungarica*, an Stelle des ursprünglichen „*Bibliotheca Hungarorum*“ gebraucht. Die Bücher der Ungarnbibliothek sind sowohl im alphabetischen als auch systematischen Katalog der Universitätsbibliothek verzeichnet, daher gut benutzbar. Sie befinden sich in gepflegtem Zustand und sind so untergebracht, dass sie bequem zugänglich sind. Am besten könnte die Jenenser *Bibliotheca Hungarorum* als die Bibliothek eines ungarischen Lektorats oder wissenschaftlichen Instituts an der Universität Jena ausgewertet werden.

TARTALOM.

	Lap
Kniewald Károly: Esztergomi Benedictionale	213
Gárdonyi Albert: A XVIII. század legkeresettebb könyve	232
Harsányi András: A beregi ref. egyházmegye könyvtára	245
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A fordítások történetéhez. — BUCSAY MIHÁLY: A jénai magyar könyvtár. — BUCSAY MIHÁLY: Magyar vonatkozású történeti könyvtár Jénában. — SÁRKÁNY OSZ- KÁR: A nagykállói gimnázium könyvtáráról. — SÁRKÁNY OSZ- KÁR: A vidéki kutató és a könyvtár. — DEZSÉNYI BÉLA: Magyar hivatalos közlöny százéves terve. — TR. Z.: Magyar lap Szentpéter- várott 1880-ban	270
Ismertetések: <i>A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása.</i> (Ism.: BERKOVITS ILONA.) — GOMBOCZ ENDRE: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. (Ism.: NOSZKY JENŐ.) — BUCSAY MIHÁLY: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. (Ism.: VARJAS BÉLA.) — DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlapirodalom első százada. (Ism.: SZEMZŐ PIROSKA.) — JOÓ TIBOR: Magyarnyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. (Ism.: TOLNAI GÁBOR.) — SIKABONYI ANTAL: Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom. (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — HARSÁNYI AND- RÁS—VARGA SÁNDOR FRIGYES: Tájékoztató a kötelespéldányszolgál- tatásról. (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — <i>A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve III.</i> (Ism.: GRONOWSKI IVÁN.) — KOZOCSA SÁNDOR összeállítása. (Ism.: X.)	293
Résumé — Inhaltsangabe	308

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronowski Iván* felel.

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

III. kötet. Berényi János—Bredeczky Sámuel.
Budapest, 1941. 8° 1272 hasáb. **Ára 50 pengő.**

Bartonicz Emma:

Codices Latini medii aevi

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)
Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap. **Ára 50 pengő.**

Dezsényi Béla:

**A magyar hirlapirodalom első
százada. (1705—1805.)**

(Magyarország időszaki sajtójának könyvészete I.)
Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.
8° 68 l. **Ára 5 pengő.**

Áldásy Antal:

**A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárának címereslevelei.**

7. kötet. Sajtó alá rendezte *Dr. Czobor Alfréd.*
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke
II. 7.) Budapest, 1941. Kiadja Dr. Áldásy József. 8° XII,
580 l.

Joó Tibor:

**Magyar nyelvű
filozófiai kéziratok
a Széchényi Könyvtárban**

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XII.)

Budapest, 1940. 8° 27 l.

Ára 1 pengő.

Szemző Piroska:

**A „Pester Zeitung”.
Egy XIX. századbeli kormánylap
története.**

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XIII.)

Budapest, 1941. 8° 40 l., 1 tábla.

Ára 2 pengő.

Magyar Könyvészet 1937.

A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok
1937. évi kötelespéldányszolgáltatása és nyomtatványaik
(könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke.

Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár, Budapest, 1940.

8° 612 l.

Ára 20 pengő.

**A Magyar Könyvtárosok
és Levéltárosok Egyesületének
Évkönyve. III. 1938—1941**

Szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár.

Budapest, 1941. 8° 76 l.

Ára 5 pengő.

**Nyomdászok és kiadók számára
nélkülözhetetlen útmutató:**

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes:

**Tájékoztató
a kötelespéldány-szolgáltatásról**

Budapest, 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár.

8° 24 l., 2 melléklet.

Ára 1-50 pengő.